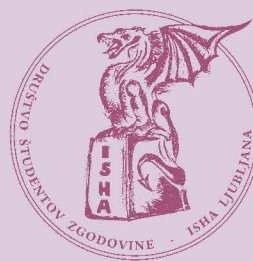

KLIO

Revija študentk in študentov zgodovine

X
X
I
I

k
l
i
o

XXII, 1
Junij 2023

Glasilo društva študentov zgodovine

Mesec izida: junij 2023

Izdajatelj: Društvo študentov zgodovine – ISHA Ljubljana

Sedež uredništva: ISHA – Ljubljana, Univerza v Ljubljani,
Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2,
1000 Ljubljana

Spletno mesto: ishaljubljana.weebly.com

Elektronski naslov: revija.klio@gmail.com

Letnik in številka: 22/ št. 1

ISSN: 1408-9661

Naklada: 100

Odgovorni urednik: Zala Kren

Uredniki: Enej Lovrečič, Nina

Ošep, Brina Kotar, Beno

Brečevič, Žiga Pinter, Gabrijela

Račič, Aja Onuk

Lektoriranje angleščine: Enej Lovrečič

Oblikovanje naslovnice: Nina Ošep

Oblikovanje loga: Liza Jerončič

Tisk: Birografika BORI d.o.o.

FB:

Spletna stran:

Kazalo

Gašper Rovšek, Dodelitev privilegijev Benetkam in invazija Normanov na Bizantinsko cesarstvo v Aleksijadi Ane Komnene	1
Andreja Jug, Ženska prostitucija na Hrvaškem v okviru evgenične psevdoznanosti na prelomu stoletja: Analiza raziskav Frana Gundruma	14
Neva Accetto Vranac, Gospodarstvo v času Karolingov	21
Julija Šuligoj, »Osvojitve Alžirije? Odgovor na udarec z muholovko!« Francoska kolonizacija Alžirije, Alžirski odziv in njene posledice	28
Urh Ferlež in Blažka Ferlež, Protestantske sledi v emblemskih knjigah Georgette de Montenay	39
Nina Glavan, Spremenjeno izvajanje varstva živali in humanega ravnanja – primer ljubljanskega živalskega vrta med leti 1980 in 2000	50
Aja Onuk, Benečani kot križarji v virih in literaturi	57
Antje Ravnikar, Trgovina Ravnikar v Celju	66
Ivo Gnezda Vrhunc, Dejavnost Antona Mahniča na Slovenskem	75
Rok Ribič, Škandalozna zgodnja dvajseta: rekonstrukcija Cezarjeve mladosti med letoma 81 pr. n. št. in 79 pr. n. št.	84
Angela Bogdanovska, Pot Makedonije do neodvisnosti	96
Brina Kotar, Protestantska raba glagolice	104
Ema Bjelčevič, Ženske bolezni v Antični Grčiji	116

Gašper Rovšek

Dodelitev privilegijev Benetkam in invazija Normanov na Bizantinsko cesarstvo v Aleksijadi Ane Komnene

Izvleček

V sledečem prispevku sem raziskoval zgodovinsko ozadje in razloge za dodelitev bizantinskih privilegijev Beneški republiki v okviru pomoči med invazijo Normanov na cesarstvo v osemdesetih letih 11. stoletja. Pri raziskovanju sem se osredotočil na potek in opis teh dogodkov v Aleksijadi Ane Komnene, predvsem na historično natančnost, datacijo, vsebino privilegijev in način pisanja, ki ga je uporabila bizantinska zgodovinarica. Normanska invazija in beneške koncesije s konca 11. stoletja so izjemnega historičnega pomena, saj je v posledicah teh procesov Bizanc izgubil osrednjo vlogo v Sredozemlju. Nadomestile so ga Benetke, katerih temelji kasnejše sredozemske nadvlade stojijo na ugodnostih teh privilegijev.

Abstract

In the following article, I researched the historical background and reasons for the granting of Byzantine privileges to the Republic of Venice for the assistance during the Norman invasion of the empire during the 1180s. My research mainly focuses on the course and description of these events in Anna Komnena's Alexiad, especially on the historical accuracy, dating, content of the privileges and the way of writing used by the Byzantine historian. The Norman invasion and the Venetian concessions from the end of the 11th century are of exceptional historical importance, because as a result of these processes, Byzantium lost its central role in the Mediterranean. It was replaced by Venice, whose foundations of later Mediterranean supremacy stand on the benefits of these privileges.

Ključne besede: privilegij, Benetke, Bizantinsko cesarstvo, invazija Normanov, Aleksijada.

Uvod

Benetke in Bizantinsko cesarstvo sta v 11. stoletje vstopila kot močni in dobro organizirani entiteti, kar pa se je kasneje tekom stoletja spremenilo. Benetke so pridobivale na moči in vplivu, medtem ko je Bizantinsko cesarstvo v desetletjih po smrti cesarja Bazilija II. padlo v obdobje težav in nazadovanja, še posebej na vojaškem področju. Ravno te nasprotno razmere obeh sredozemskih sil so posledično »krive« za medsebojno povezovanje in vzajemno pomoč v boju z Normani.

Normani so namreč sredi 11. stoletja zagospodarili Siciliji in dosegali velike vojaške uspehe zoper slabo organizirano ter šibko bizantinsko vojsko. Hkrati so s pridobivanjem nekdanjih bizantinskih posesti v južni Italiji ogrožali beneške interese na ozemlju Italije in južnega Jadrana. Bizantinska šibkost in skupen normanski sovražnik sta glavna temelja in pogoja zaradi katerih je cesar Aleksij I. Komnen leta 1082 z Benečani sklenil sporazum o pomoči, ki ga je kasneje potrdil z izdajo Zlate bule.

Zgodovinsko ozadje pred nastopom Aleksija I. Komnena

Za obdobje večine 11. stoletja, še posebej v drugi polovici, bi lahko rekli, da je to obdobje prav »polarno nasprotno« zaznamovalo Benetke in Bizantinsko cesarstvo. Ti sredozemski velesili sta se namreč razvijali diametralno, Benetke so se krepile, kaotične notranje razmere, nestabilnost ter hudi vojaški porazi pa so Bizantinsko cesarstvo pripeljali na rob propada. Kljub različnim potekom dogodkov sta imeli ti državni entiteti prijateljske odnose, kar se je kazalo že na začetku omenjenega stoletja.

Benetke je na začetku 11. stoletja vodil izjemno sposoben dož Peter II. Orseolo (vladal 991–1009), ki je beneško moč razširil in uveljavil v Dalmaciji ter južnem Jadranu. Tu velja predvsem omeniti Orseolovo zmago nad neretvanskimi pirati, prav tako je poleg naslova beneškega doža nosil naziv *duksa* Dalmacije.¹ Sploh območje južnega Jadrana je kasneje v vojni z Normani odigralo ključno vlogo v dogodkih, ki so privedli do podpisa beneško-bizantinskega sporazuma oz. Zlate bule Aleksija I. Komnena leta 1082. Kakor Benetke je tudi Bizantinsko cesarstvo v 11. stoletje vstopilo pod močnim vladarjem. Bazilij II. (vladal 976–1025) je po skoraj polstoletni vladavini umrl leta 1025, toda problem njegovega nasledstva ter slabotni vladarji, ki so mu sledili, so pahnilo cesarstvo v krizo. Tako je obdobju bogastva, stabilnosti in miru sledilo obdobje notranje nestabilnosti, kar Ostrogorski in Nicol pripisujeta fevdalni dezintegraciji, zanemarjanju tematske ureditve ter radikalnim spremembam bogatega stanu, ki so bile posledica bogatenja cesarstva.²

Ozemeljske izgube in zunanje stanje cesarstva do leta 1081

V letu 1059 Bizancu zavlada Konstantin X. Dukas (vladal 1059–1067), ravno med njegovo vladavino v šestdesetih letih pa so si Normani pod vodstvom Roberta Guiscarda izborili velike uspehe zoper bizantinsko cesarstvo.³

Izjemen vzpon Normanov, ki jih je vodil Robert de Hauteville oz. Robert Guiscard (»Zvijračni«), se je začel v petdesetih letih 11. stoletja, ko so obvladovali skoraj ves italijanski polotok južno od reke Garigliano. Poleg tega je Normanom leta 1053 uspelo poraziti vojsko papeža Leona IX., sam papež pa je celo devet mesecev preživel v njihovem ujetništvu. Velik del ozemlja južne Italije je do leta 1060 še spadal pod Bizantinsko cesarstvo, kar pa se je spremenilo ob Robertovem zavzetju Tarenta in mesta Reggio v Kalabriji. Robert, kateremu je papež Nikolaj II. leta 1059 podelil naslov vojvode Apulije, Kalabrije in Sicilije, je tako ozemlje Bizanca v Italiji skrčil samo na območje okoli Barija ter okoliške obale.⁴

Toda Normani niso bili edini, ki so ogrožali cesarstvo. Na Balkanski polotok so v šestdesetih letih namreč vdrla Uzi, ki so plenili in ropali po ozemlju Bolgarije, Trakije in Makedonije, kar še dodatno nakazuje na vojaško slabost Konstantina X. Prav tako je dodaten pokazatelj vojaške nesposobnosti, da Bizanc ni vojaško odgnal in premagal Uzov, temveč jih je pokosila in k umiku prisilila šele epidemija kuge.⁵ V istem času, ko so po Balkanu pustošili Uzi, so na vzhodih ozemljih hud udarec cesarstvu zadali Seldžuki. Konstantin X. je umrl leta 1067, do takrat pa je bilo cesarstvo že močno na udaru in se je bilo nesposobno samostojno vojaško braniti. Za kratek čas (1060–1062) je sicer uspešna vojaška odprava cesarja povrnila Tarent ter ozemlja v južni Italiji (izkoristili so Robertovo odsotnost ob odpravi na Sicilijo), ki pa je ob Robertovem povratku zopet prešla pod roke Normanov. Prav tako so do leta 1067 Seldžuki prodrli vse do Male Azije.⁶

Bizantinski prestol je nato v letu 1068 zasedel Roman IV. Diogen (vladal 1068–1071), ki je v začetku vladavine nekako uspel urediti in reorganizirati vojsko, ki je bila po vseh porazih v katastrofalnem stanju. Kakor je to veljalo že v času Bazilija II., je vojsko dopolnil z mnogimi najemniki, med katerimi so bili tudi pripadniki Normanov. Začetni vojaški uspehi proti Seldžukom so se končali s pravo katastrofo leta 1071. Takrat je bil namreč cesar, tudi zaradi notranje izdaje, hudo poražen in ujet po bitki pri Manzikertu. Še dodaten udarec za cesarstvo v letu 1071 je bila izguba Barija proti Normanom, s katerim se je končalo normansko osvajanje bizantinske Italije.⁷ Poleg tega je Bizanc izgubil tudi nadzor nad velikim delom Dalmacije v

¹ Lane, *Benetke*, 32.

² Ostrogorski, *Zgodovina*, 309; Nicol, *Byzantium*, 51.

³ Ostrogorski, *Zgodovina*, 326.

⁴ Treadgold, *A history*, 600; Norwich, *A history*, 70.

⁵ Ostrogorski, *Zgodovina*, 326–327.

⁶ Treadgold, *A history*, 600.

⁷ Treadgold, *A history*, 601–603.

korist hrvaškega kralja Petra Krešimirja IV. (vladal 1058–1074), ki se od leta 1069 omenja kot »*rex Dalmatiae atque Croatiae*« kar nakazuje na njegovo neodvisnost od Bizanca.⁸ Ravno pri Dalmaciji je potrebno izpostaviti tudi vzpon Duklje, ki je v prvi polovici 11. stoletja odbila bizantinske napade in s tem skoraj do konca stoletja preprečila vmešavanje cesarstva.⁹ Zajem cesarja s strani Seldžukov je v Konstantinoplu izkoristila opozicijska struja, ki je Romana odstavila s prestola in za novega cesarja razglasila Mihaela VII. Dukasa (vladal 1071–1078), sina Konstantina X.¹⁰

Toda tudi pod novim cesarjem se slabe razmere niso izboljšale. Mihael VII. je bil slaboten in šibak cesar tako na zunanjem kot na notranjem političnem področju. Ta šibkost se je dobro prikazala ob dvojni uzurpaciji v letih 1077–1078, ko sta se za cesarja razglasila predstavnika vojaške in fevdalne aristokracije Nikefor Brienos (*duks* Draške teme) ter Nikefor Botaneiates (strateg teme Anatolika) – ta je imel na svoji strani kot zaveznika tudi sultana Sulejmana (sultanat Rum). Mihael VII. je bil po uporu v Konstantinoplu primoran odstopiti in predati mesto cesarja Nikeforju Botanijatu. Nikefor III. Botanijat (vladal 1078–1081) v svoji kratki vladavini ni uspel stabilizirati in urediti razmer v cesarstvu. Upori so značilni tudi za Nikeforjevo vladavino, na koncu je bil primoran tudi sam odstopiti s cesarskega prestola v korist Aleksiju Komnenu leta 1081. Do leta 1081 je Bizantinsko cesarstvo izgubilo ogromno ozemlja; med drugim je po Bariju in Amalfiju (1071) v letu 1076 v roke Normanov padel Salerno, Seldžuki pa so svoje ozemlje razširili na skoraj celotno Malo Azijo od Kilikije in Armenije do Helesponta.¹¹

Notranje razmere ob začetku vladanja Aleksija I.

Konec vladavine Nikeforja III. nekako označuje skoraj šestdesetletno obdobje propadanja in razkroja cesarstva tako v notranji kot zunanji sferi. Poleg uporov, vojaške neorganiziranosti in izgubljanja ozemelj je cesarstvo pestila še huda notranjepolitična ter gospodarska kriza. Fevdalni in aristokratski razred, ki je veliko pridobil na moči in bogastvu v dobi blaginje s prelomom desetega v enajsto stoletje, je postal premočan ter preveč vpliven pri vodenju cesarstva. Takšno stanje nam lepo prikazujejo ravno številni upori in uzurpacije v zadnjem desetletju pred državnim udarom Aleksija Komnena. Šibki cesarji, vplivna aristokracija in gospodarska kriza so dolga desetletja povzročali propadanje centralne oblasti. Dobro organizirana, profesionalna najemniška vojska Bazilija II. je popolnoma razpadla, za kar je vzrok tudi zanemarjanje tematske ureditve in sistema. Vso to krizo in nestabilnost cesarstva od leta 1025 dalje so izkoristili mnogi zunanji sovražniki, zaradi katerih je Bizanc v letih 1025–1081 izgubil skoraj polovico svojega ozemlja. Izguba zahodnih ozemelj, predvsem proti Normanom, ter izguba vzhodnih ozemelj proti seldžuškim Turkom je v drugi polovici 11. stoletja pomenila konec dolgotrajne bizantinske pomorske prevlade v Sredozemlju.¹²

Ob nastopu svoje vladavine leta 1081 je Aleksij I. Komnen prevzel cesarstvo, ki je bilo na robu propada. Izgubljena Mala Azija (tam Seldžuki leta 1077 ustanovijo sultanat Rum), oslabljena in uničena vojska, prazna državna blagajna ter nevarnost vdora Normanov so bile kritične točke pozornosti novega cesarja. Nekako mu je uspelo stabilizirati in urediti kaotične razmere oblasti, Malo Azijo je namenoma prepustil Seldžukom, saj je svojo pozornost namenil grozeči normanski invaziji. Normanska invazija je bila na vidiku že od časa vladanja Mihaela VII., razmerje moči v korist Normanov leta 1081 pa je pomenilo resno nevarnost za obstoj

⁸ Voje, *Nemirni Balkan*, 58–59.

⁹ Prav tam, 81–82.

¹⁰ Treadgold, *A history*, 604.

¹¹ Ostrogorski, *Zgodovina*, 330–331; Treadgold, *A history*, 607, 610.

¹² Treadgold, *A history*, 611.

Bizantinskega cesarstva. Tega se je zavedal tudi Aleksij I., ki se je po pomoč obrnil k Benetkam, skupen dogovor in sporazum pa je rezultiral v Zlati buli leta 1082.¹³

Vojna Aleksija I. Komnena z Normani in Zlata bula v Aleksijadi

Obdobje vladanja dinastije Komnenov (1081–1185), ki se je začelo z Aleksijem I., Ostrogorski označuje za zlato obdobje bizantinskega zgodovinopisja.¹⁴ *Povzetki zgodovine (Epitome historiarum)* Ioanesa Zonarisa (Ivan Zonara), *Zgodovina Niketasa Honiatesa* ter *Rerum ab Ioannes et Alexio Comnenis Gestarum* Ioanesa Kinama so med najpomembnejšimi viri konca 11. ter srede 12. stoletja.¹⁵ Toda najpomembnejši in najobsežnejši zgodovinski vir tistega časa je delo ženske zgodovinopiske Ane Komnene. Hči prvega cesarja Komnenske dinastije je namreč v delu, ki ga je nasloвила Aleksijada, zapustila neprecenljiv vir podatkov o Bizantinskem cesarstvu konca 11. ter začetka 12. stoletja. V Aleksijadi je zgodovinarka opisala politično in vojaško zgodovino cesarstva v obdobju med leti 1081–1118, odnose med Zahodom in Vzhodom ter dogodke prve križarske vojne. Delo je nastalo okoli leta 1148, potem ko je bila Ana Komnena po neuspeli zaroti leta 1118 izgnana v samostan, kjer se je nato posvetila zgodovinopisju. Aleksijada je razdeljena na predgovor in 15 vsebinskih knjig, od katerih jih kar 6 pokriva vojne z Normani do smrti Roberta Guiscarda leta 1085.

Normani do smrti Roberta Guiscarda (1081–1085)

Kljub temu, da je bila Aleksijada napisana več kot pol stoletja po smrti normanskega vojvode, je v svojih opisih zelo natančna in obširna. To velja tudi ob opisu Roberta, čeprav ga avtorica sama ni nikoli videla:

»Ta Robert je bil po rodu Norman, nepomembnega porekla, tiranske volje, zvit v mislih, pogumen v dejanjih, izjemno premeten pri napadu na bogastvo in bistvo magnatov, trmast v dosežkih, saj ni dovolil nobeni oviri preprečiti izvrševanje njegove volje. ... Homer pravi o Ahilu, da ko je zavpil, je njegov glas poslušalcem dal vtis hrupne množice, toda vzklik tega moža naj bi v beg pognal tisoče. Tako opremljen s srečo, postavo in značajem, je bil po naravi neuklonljiv in podrejen nikomur na tem svetu.«¹⁶

Zgodovinarka je kljub pristranskosti v svojem delu pri opisovanju Robertovih vrlin zelo objektivna. Po opisu sodeč je bil Robert Guiscard izjemna osebnost, ki pa je zaradi vseh svojih odlik, preteklih uspehov in želje po zavzetju Konstantinopla ter Bizantinskega cesarstva, predstavljal veliko nevarnost njegovemu obstoju. Željo in idejo Normanov po osvojitvi cesarstva je podprl celo papež Gregor VII., čeprav bolj iz vojaških razlogov, kakor želje po uničenju Bizanca. Papež je namreč po sporu s Henrikom IV. potreboval vojaško podporo in pomoč ob morebitni eskalaciji, prav tako pa sta bila oba cesarja, ki sta nasledila Mihaela VII. (Nikefor III. in Aleksij I.) videna kot uzurpatorja ter izobčenca. V letu 1080 je tako papež dal Normanom blagoslov za napad, z namenom, da na mesto cesarja ponovno postavijo krivično odstavljenega Mihaela VII.¹⁷ Papeško-normanska zveza je tako postavila izhodišče za normansko invazijo Bizantinskega cesarstva.

Robertova namera vdora na Bizantinsko cesarstvo je bila tako že nekaj časa znana. Normanski vojvoda je po papeškem blagoslovu začel mrzlično rekrutirati vojsko in se

¹³ Nicol, *Byzantium*, 57.

¹⁴ Ostrogorski, *Zgodovina*, 339.

¹⁵ Krallis, Dimitris. *Byzantine historiography*.

¹⁶ Dawes, *Alexiada*, 20. Izvirnik: 1.10.

¹⁷ Nicol, *Byzantium*, 54–55; McQueen, »Relations,« 438.

pripravljati na invazijo. V svojih pripravah je šel celo tako daleč, da pri novačenju vojakov za svojo vojsko ni delal razlik, kar opisuje tudi Ana Komnena:

»Ves čas je bil človek tiranskega in zelo ostrega značaja, sedaj je posnemal celo Herodovo norost. Ker ni bil zadovoljen z vojaki, ki so mu sledili od vsega začetka ter bili izkušeni v vojevanju, je novačil in opremil novo vojsko, brez ozira na starost. Toda rekrutiral je vse, mlade in stare, iz celotne Lombardije in Apulije ter jih prisilil v svoje poslanstvo. Tam si lahko videl otroke, fante in usmiljenja vredne starce, ki niso nikoli, tudi v sanjah ne, videli orožja; toda zdaj so nosili naprsnike, oklepe in ščite, najbolj nespretno ter nerodno streljali z loki in v večini padali na obraze, ko so jim ukazali marširati.«¹⁸

Robert je tako pred samo invazijo popolnoma prenovil svojo vojsko, to njegovo dejanje pa zgodovinarica primerja celo s Herodovim norim ukazom poboja dečkov. Toda kljub temu je bila ta nova vojska podvržena nenehnemu urjenju in disciplini, kar je rezultiralo v močni ter disciplinirani vojski pred invazijo. Celotna Ana Komnena kljub svoji pristranskosti pohvali to »preobrazbo«: *»A kljub temu, da o so njegovi rekruti popolnoma brez vaje, jih je Robert dnevno uril in izuril v dobro disciplino.«¹⁹*

V letu 1081 se je nato le začel vdor Normanov na osrednje bizantinsko ozemlje. Sam Robert je v maju 1081 odplul iz Brundizija z namenom osvojiti Drač, saj je bilo mesto izhodiščna točka in dostop do ceste *Vie Egnatie* ter s tem posledično pot do Konstantinopla. Že pred tem pa je Robert na pohod poslal sina Bohemonda, ki je zavzel mesto Valona v Epiru, zaradi česar se je predala tudi bizantinska posadka na Krfu.²⁰ Aleksij I. se je po pomoč obračal na zahod: na papeža (toda ta je zaveznik Normanov), Henrika IV. in Benečane. Benečani, katere je takrat vodil dož Domenico Silvo, so se pozivu k pomoči odzvali v zameno za obljubljeni privilegije in koncesije, ki bi jim bili zagotovljeni s cesarsko Zlato bulo.

Toda kljub Beneški pomoči in njihovi zmagi leta 1081 pri Draču je mesto februarja leta 1082 padlo v roke Normanov. Normani so pod poveljstvom Roberta in njegovega sina Bohemonda hitro napredovali vzdolž *Vie Egnatie*, njuno napredovanje pa Ana Komnena metaforično označi kot pohod kobilice in gosenice, ki požreta vse na svoji poti.²¹ Robertov prodor skozi Epir proti Makedoniji ter mestoma Larisi in Solunu sta prekinili vstaja ter papeževa (Gregor VII.) prošnja za pomoč v Italiji. Aleksiju I. je namreč na pomoč priskočil Henrik IV. v zameno za 360 000 zlatnikov, zlat naprsni križ z biseri in mnoge druge bogate darove, primerne njegovemu položaju. Kakor podkupninski darovi Henriku IV. je bila tudi vstaja v Apuliji posledica bizantinskega zlata. Cilj teh namer pa je bil zvabiti Roberta iz Grčije, kar jim je spomladi leta 1082 tudi uspelo. Robert je prepustil poveljstvo nad vojsko sinu Bohemondu, sam pa se je odpravil zatret vstajo in na pomoč papežu Gregorju VII, katerega je napadel Henrik.²²

Toda Bohemond v nadaljevanju bojev z bizantinsko vojsko ni bil nič manj uspešen od očeta. V letu 1082 je večkrat porazil Aleksija, ki je bil primoran za nadaljevanje vojne uporabiti celo cerkveno zlato in srebro za plače najemniških vojakov. Po zmagah pri mestu Ioannina in Arti so Normani do konca leta 1082 zavojevali večji del severne Grčije. Konec leta 1082 so Normani nadzirali skoraj celotno Tesalijo in Makedonijo ter oblegali Lariso. Aleksij I. je bil v nemogočem položaju, zato se je še enkrat obrnil po pomoč k Benečanom – na podlagi teh obljub so kasneje potrjene benečanske koncesije in privilegiji. Spomladi leta 1083 se je vojna sreča

¹⁸ Dawes, *Alexiada*, 27. Izvirnik: 1.14.

¹⁹ Dawes, *Alexiada*, 27. Izvirnik: 1.14.

²⁰ Treadgold, *A history*, 614; Nicol, *Byzantium*, 57.

²¹ Dawes, *Alexiada*, 28. Izvirnik: 1.14.

²² Norwich, *Byzantium*. 21; Nicol, *Byzantium*, 58.

obrnila; cesar je namreč prvič uspel poraziti Bohemonda. Pri Larisi je do tedaj nepremagljivega Robertovega sina taktično nadigral in prisilil k umiku v Kastorijo. Bizantinski cesar se je nato poslužil zanimive taktike, normanskim dezerterjem je namreč ponujal bogate nagrade.²³

»[...] zelo kmalu je začel pošiljati ponudbe bogatih nagrad grofom v Bohemondovem spremstvu pod pogojem, da bodo prosili Bohemonda za plačilo, katerega jim je obljubil. Če pa jim ga ne more plačati, ga naj prepričajo odpotovati do morja in prositi svojega očeta Roberta za poplačilo, ali še bolje, da sam prečka morje in ga prinese. Če jim bo to uspelo, bodo vsi uživali njegovo [cesarjevo] spoštovanje in nešteto koristi. In če bi bili kateri izmed njih pripravljeni služiti pod njim kot plačanci, jih bo vpisal v svojo vojsko in jim dal plačilo, ki ga bodo zahtevali. Tistim, ki bi se raje vrnili na svoje domove, pa je obljubil varen prehod.«²⁴

Bohemond se ni mogel kosati s takšnimi ponudbami in je bil prisiljen k umiku v Italijo. Poleti 1083 so svojo vlogo odigrali tudi Benečani, ki so po šibkem odporu zavzeli Drač in Krf. Do konca leta 1083 so bizantinsko-beneške zmage skoraj popolnoma osvobodile grško ozemlje Normanov, toda sledil je vnovičen napad Roberta.

Robert Guiscard je bil v času, ko je zapustil Grčijo, zelo uspešen. Do poletja leta 1082 je uspel zadušiti bizantinsko podprto vstajo v Apuliji, nato pa se je odpravil proti Rimu. Tam se je namreč papež Gregor VII. pred Henrikom IV. zaprl v Angelski grad. Toda Robert je prišel pred Rim prepozno, da bi se lahko spopadel s Henrikom. Ta se je namreč le nekaj dni prej umaknil v Lombardijo. Robertovi Normani so maja leta 1084 napadli, oplenili in požgali Rim ter se nato odpravili nazaj na jug Italije. Jeseni leta 1084 je normanski vojvoda že načrtoval ponovno invazijo na Bizantinsko cesarstvo, prvi cilj pa je bilo ponovno zavzetje Krfa.²⁵

Sprva je začetek normanskega napada na Krf zamaknilo slabo vreme, ko pa je do napada le prišlo, so bili Normani dvakrat poraženi s strani Benečanov. Toda, ko so Benečani že mislili, da so dokončno premagali Roberta, je ta prešel v protinapad in v tretji bitki močno porazil beneško ladjevje ter zavzel Krf.²⁶ Ta zmaga pa je Robertovi zapuščini pustila nečasten madež, saj Ana Komnena poroča o njegovem krutem izživljanju nad mnogoštevilnimi zajetimi vojaki.

»Preostale ladje so bila zajete, s posadko in z vsem na ladjah. Po tem znamenju zmage je v izbruhu ostroti z mnogo ujetniki ravnal kar najbolj kruto. Nekaterim je dal iztakniti oči, drugim odrezati nosove in nekatere prikrajšal za dlani ter stopala, ali celo oboje. O preostalih je sporočil njihovim rojakom, da kdorkoli bo želel za ceno odkupiti prijatelja, lahko pristopi brez strahu.«²⁷

Kljub slabemu slovesu je bila to velika zmaga za Roberta in odlično izhodišče za nadaljevanje invazije. Na drugi strani pa je ta poraz in izguba Krfa ter številnega ladjevja ostro odmevala v Benetkah. Za katastrofalen poraz je bil obtožen dož Domenico Silvo, ki je bil prisiljen abdicirati in se zateči v samostan. Za novega doža je bil izvoljen Vitale Falier (vladal 1084–1095), med čigar vladavino se je tudi končala normanska invazija. Dolgoročno poraz pri Krfu ni imel večjega vpliva na Benetke, ki so v naslednjih letih zavzele primat na morju.²⁸

²³ Norwich, *Byzantium*, 22.

²⁴ Dawes, *Alexiada*, 93–94. Izvirnik: 5.7.

²⁵ Nicol, *Byzantium*, 58; Norwich, *Byzantium*, 23–24.

²⁶ Nicol, *Byzantium*, 58; Norwich, *Byzantium*, 24.

²⁷ Dawes, *Alexiada*, 103–104. Izvirnik: 6.5.

²⁸ Nicol, *Byzantium*, 58–59.; Norwich, *A history*, 73.

Do odločilne bitke med bizantinsko in normansko stranjo ni prišlo. Pozimi med leti 1084–1085 je nov sovražnik pokosil več Normanov kakor Benetke in Bizanc skupaj. Huda epidemija je namreč prizadela normanske zavojevalce, za katero so mnogi zboleli in umrli. Med obolelimi se je znašel tudi Bohemond, ki se je zaradi okrevanja konec leta 1084 umaknil nazaj v Italijo. Prav tako je zbolel tudi Robert Guiscard, ki pa boleznem ni preživel. Veliki normanski vojvoda je umrl poleti 1085, ko je želel napasti Kefalonijo. Robertova smrt je dejansko pomenila odrešitev za Bizantinsko cesarstvo, saj so se po njegovi smrti v južni Italiji odvijali boji glede njegovega nasledstva in dediščine.²⁹ Aleksij I. je tako s pomočjo Benečanov, Henrika IV. ter veliko mero sreče uspel obraniti cesarstvo pred pogubno normansko invazijo.

Beneško-bizantinski sporazum 1082

Zaradi velike nevarnosti Normanov in slabega stanja vojske ter mornarice se je Aleksij I. že pred začetkom invazije leta 1081 osredotočil na pridobitev pomoči. Bohemondovi začetni uspehi so še dodatno pospešili dogovarjanja. Cesar je v veliki meri računal na pomoč Benečanov, prav bi mu prišla predvsem beneška pomorska premoč, saj je bila bizantinska mornarica oslABLJENA ter v še slabšem stanju kakor vojska.³⁰ Prav tako je računal, da bi Benečani priskočili na pomoč tudi iz lastnih interesov, saj so jim Normani predstavljali konkurenco v Sredozemlju ter še posebej na Jadranu. Poleg tega so Normani ogrožali tudi beneško trgovsko blaginjo, saj so že s svojimi piratskimi napadi na beneške ladje skalili mir v Jadranu. Dodatno nevarnost je predstavljala možnost, da bi v primeru normanskega zavzetja Drača ti imeli oblast in utrdbe na obeh straneh ustja Jadranskega morja. S tem bi posledično lahko prekinili Benečanom dostop do Sredozemskega morja, s čimer bi bržkone zadali smrten udarec beneški pomorski trgovini.³¹ Beneški dož Domenico Silvo (vladal 1071–1084) je v zameno za obljubljeni privilegije v letu 1082 odposlal ladjevje na pomoč obleganega Drača.

»Z obljubami in podkupninami je pridobil tudi pomoč Benečanov... Nekateri stvari je obljubil, druge je ponudil darovati naenkrat, pod pogojem, da opremijo celotno ladjevje in z vso hitrostjo odplujejo do Drača s ciljem, kot prvič zaščititi mesto in kot drugič; zaplesti se v bitko z Robertovim ladjevjem. In če bi izpolnili njegovo prošnjo, ter z Božjo pomočjo dosegli zmago ali (kakor se lahko vedno dogodi) so poraženi, tudi takrat bodo dobili vse kar jim je obljubil, v enaki meri kakor če bi bili zmagali. Vse njihove želje naj bodo izpolnjene in potrjene z Zlatimi bulami, pod pogojem, da niso bili škodljivi cesarstvu. Po slišanju tega so Benečani preko svojih poslancev izrazili svoje želje in prejeli dokončne obljube. Nato so pripravili svojo mornarico z vsemi vrstami ladij in v dobrem stanju odpluli v Drač.«³²

Toda kljub veliki zmagi Benečanov je Drač pozimi leta 1082 padel, prav tako pa Robertu ni bil preprečen nadaljnji prodor v osrčje celine. Aleksij I. je bil po začetnih porazih primoran Benečanom ponuditi obširne trgovske in druge privilegije, da jih je pregovoril v boj. Po več zmagah Benečanov in kasnejši smrti Roberta leta 1085, je normanska invazija doživela dokončen neuspeh, za kar so Benečani želeli dobiti obljubljeni nagrade. Opis Ane Komnene na dodelitev teh privilegijev je sledeč:

»Nato so cesarju poslali sporočilo o sijajni zmagi, ki so jo izbojevali nad Robertom. Njihove usluge je plačal z velikodušnimi darili in zavzetim

²⁹ Norwich, *Byzantium*, 24–25.

³⁰ Ostrogorski, *Zgodovina*, 343.

³¹ Madden, »The chrysobull,« 24–25.

³² Dawes, *Alexiada*, 71. Izvirnik: 4.2.

dostojanstvom ter počastil beneškega doža z naslovom »Protosebastos« s priloženo plačo, patriarhu pa je poklonil naziv »Hypertimius« z ustrezujočo plačo. Prav tako je odredil, da mora bit velika vsota zlata iz cesarske zakladnice letno razdeljena vsem cerkvam v Benetkah in cerkvi poimenovani po evangelistu in apostolu Marku, so se morali pokloniti vsi trgovci Konstantinopla, ki so izvirali iz Amalfija. Prav tako je Benečanom podaril vse pristane, od starega hebrejskega sidrišča do tistega, ki se imenuje Bigla in vsa sidrišča med tema, podelil je tudi veliko posesti, ne samo v prestolnici in mestu Drač, temveč tudi kjerkoli so zahtevali. Toda največje darilo od vseh, je bil ukaz, da se njihovo blago ne sme obdavčiti v katerikoli deželi, kjer ima vpliv cesarstvo, da so lahko svobodno trgovali kjer so želeli, brez plačila enega samega obola, niti za carino, niti za kakršenkoli drug davek cesarske blagajne, ampak bi moral biti izvzet iz celotne rimske oblasti.«³³

Bizantinski privilegiji Benetkam so bili izjemnega pomena, saj so Benečanom odprli pot iz Jadrana in Jonskega morja v vzhodno Sredozemlje. Poleg tega je vojna pokazala, da je Bizantinsko cesarstvo na morju popolnoma odvisno od beneške mornarice, s čimer se je začela pomorska prevlada Republike Sv. Marka.³⁴

Vsebina sporazuma je močno okrepila Benetke, Bizanc pa je še dolgo trpel gospodarske in trgovske posledice. Privilegij lahko v okvirni vsebini razdelimo na pet točk, od katerih so tri v korist Benečanom in dve v korist Bizantinskemu cesarstvu:

1. Bizanc je vsako leto plačal visok znesek Benečanom: vsakič po 20 funtov zlata različnim cerkvam in patriarhom, kakor tudi plačo dožu, ki ni bila nižja od tiste patriarhov, torej skupaj 60 ali več funtov zlata na leto. Temu so bili dodani tudi posamezni dohodki, katere ni bremenila cesarska blagajna.
2. Benetke so dobile lastniško in posestniško pravico v Konstantinoplu in Draču.
3. Benetkam je bilo preko mnogih neimenovanih mest zagotovljeno trgovanje z oprostivijo davka.
4. Benetke so se zaobljubile Bizantinskemu cesarstvu nuditi podporo in pomoč v vojni z Normani Roberta Guiscarda.
5. Benečani in njihove posesti v cesarstvu niso bile več izvzete iz bizantinskega sodnega sistema ter posledično tudi niso bili več neodvisni ampak podrejeni bizantinskemu logotetu.³⁵

Sam sporazum oz. Zlata bula iz leta 1082 ni ohranjena v originalu, ki je nastal v cesarski pisarni. Prav tako se ni ohranila v grškem jeziku, temveč samo v kasnejšem latinskem prevodu, ki je vsebino sporazuma ohranil preko bul izdanih v 12. stoletju.³⁶ Ravno zaradi neohranjenosti originala se je v zgodovinopisju pojavila polemika glede datacije sporazuma. Kajti tudi glede na zapis Ane Komnene so bile koncesije in privilegiji podani Benečanom po pomorskih zmagah nad Robertom leta 1085, kar tri leta kasneje. Frankopan to datacijo zavrača, kar utemeljuje s tem, da je kronološki vrstni red v Aleksijadi večkrat netočen glede avtoričinega časovnega umeščanja določenih dogodkov. Prav tako glede na več netočnih časovnih umestitev v tekstu in če na situacijo pogledamo kritično, ne bi bilo nemogoče, da je Ana Komnena enostavno zamešala ali prezrla kdaj točno so bile podeljene koncesije Benečanom.³⁷ Tako sta ob objavi

³³ Dawes, *Alexiada*, 104. Izvirnik: 4.5.

³⁴ Lane, *Benetke*, 36.

³⁵ Lilie, *Handel und Politik*, 8.

³⁶ Madden, »The chrysobull,« 27.

³⁷ Frankopan, »Byzantine trade,« 143.

bul Manuela I. (1147) in Izaka II. (1187), v katerih se je kot prepis ohranil del Aleksijeve bule, G.L.F. Tafel in G.M. Thomas leta 1856 postavila izdajo Zlate bule v leto 1082. Za določitev in sprejetje te letnice namesto 1092 sta se odločila po raziskavah in datiranju indikcije glede na izdaje kasnejših privilegijev.³⁸ Kot letnica datacije sporazuma, ki se je dolgo omenjala v zgodovinoepisju, je poleg letnic 1082 in 1085 tudi leto 1092. V primerjavi z letnico 1082 oz. 1085 se zdi časovna umestitev Zlate bule v leto 1092 celo bolj logična in pravilna. Upoštevajoč več dejavnikov, med drugim tudi ozadje in vsebino podeljenih koncesij, je letnica 1092 smiselna. Eden izmed glavnih temeljev na katerih stoji ta teorija je v sami vsebini bule, ki ni militantne narave, temveč samo povzema beneško pomoč. V nadaljevanju je namreč skoraj v celoti samo trgovske narave, kar je nekako v nasprotju z vojnim dogajanjem in številnimi porazi, ki jih je cesarstvo doživljalo leta 1082. Poleg tega naj bi Aleksij med privilegiji Benečanom podelil tudi posesti na Draču, česar pa cesar v letu 1082 ni mogel storiti, saj je bil takrat Drač pod oblastjo Normanov.³⁹ Kljub temu pa ne moremo zanesljivo ovreči letnice 1082, kar potrjuje med drugim tudi uporaba dodeljenega naziva *protosebastos* beneških dožev Domenica Silva in Vitala Faliera. Domenico Silvo je namreč od cesarja prejel ta naslov, ki so ga nato lahko uporabljali njegovi nasledniki, ker pa je moral odstopiti z oblasti že leta 1084, postavlja prejem privilegijev in koncesij v leto 1082. Dodaten problem, ki nastane pri dataciji med tema letnicama, je tudi možnost, da je bil sporazum v letu 1092 le uradno potrjen in uzakonjen s cesarjevo bulo. Danes je v zgodovinoepisju kot leto sporazuma v večini sprejeto leto 1082, čeprav ideja o letu 1092 ni zamrla. Del krivde za neodobravanje letnice 1092 nosi tudi samo zgodovinoepisje in zgodovinarji. Ti so se namreč v preteklosti preveč naslanjali in opirali na poročila Ane Komnene v Aleksijadi, ki je sporazum postavila med normanske napade na Bizanc med leti 1081 in 1085.⁴⁰

Privilegiji, ki so jih podelili Benečanom so se v kasnejšem obdobju izkazali kot dvorezen meč. Res je, da so Benetke tudi po vojni ščitile in varovale bizantinske interese, toda cesarstvo je začelo gospodarsko in trgovsko pešati, prav tako pa so dokončno izgubili pomorski primat v Sredozemlju. Da bi se nekako izognili tako močni navezanosti in odvisnosti od Benetk, so nekateri Aleksijevi nasledniki sklenili trgovske sporazume in privilegije z velikimi beneškimi rivali, Genovo in Piso. Negativen daljnosežen vpliv sporazuma se je prikazal tudi v družbeni sferi, kjer je s časom naraščala osovražnost bogatih prebivalcev beneške latinske četrti v Konstantinoplu. Najočitnejša prikaza te nenaklonjenosti sta dogodka iz druge polovice 12. stoletja: leta 1171 aretacija številnih Benečanov v mestu, v letu 1182 pa pogrom tisočih Latinov in požig celotne njihove četrti.⁴¹

V okviru vojne z Normani in težkega položaja, v katerem se je ob nastopu vladavine znašel Aleksij I., lahko rečemo, da so bili ti privilegiji Benetkam nujni za ohranitev cesarstva. Toda na dolgi rok oz. že do obdobja četrte križarske vojne, se je pokazalo, da se je Bizantinsko cesarstvo tudi zaradi teh koncesij močno oslabilo ter pospešilo proces propadanja.

Komentar na Aleksijado

Aleksijada Ane Komnene še danes velja za osrednji vir bizantinske zgodovine, ki obravnava zgodovino Bizantinskega cesarstva s konca 11. in začetka 12. stoletja. Z zapisom zgodovine nam daje prvovrsten vpogled na področjih, kjer se je lomila in spreminjala sredozemska ter svetovna zgodovina. Kljub temu, da je zgodovinarica delo napisala dolgo po določenih dogodkih in zgodovinskih fenomenih, med drugim tudi tistih, katerim ni bila sama priča, se je zavzela za zapis relativno resnične zgodovine. Čeprav je danes v večini potrjeno, da je avtorica Aleksijade Ana Komnena, se s tem ni strinjal James Howard-Johnston, ki je njeno delo pripisal

³⁸ Madden, »The chrysobull,« 27.

³⁹ Frankopan, »Byzantine trade,« 159.

⁴⁰ Frankopan, »Byzantine trade,« 158; Madden, »The chrysobull,« 28–29.

⁴¹ Madden, »The chrysobull,« 24; Norwich, *Byzantium*, 143.

urejanju zapisov zgodovine njenega moža Nikeforja Brijenija. Sama teorija je bila smatrana kot kontroverzna in je danes ovržena.⁴² Tako Aleksijada v veliki meri temelji na pričanju oseb, ki so same bile priča dogodkom, kar avtorica zapiše tudi v samem delu:

»Del moje zgodovine, kakor sem rekla, izvira iz mojega lastnega spomina, del pa od mož, ki so spremljali cesarja na njegovih odpravah in so mi pripovedovali različne stvari o njih ter so nam kot brodniki posredovali novice o tem, kaj se je zgodilo v vojnah; toda največ sem zbrala iz prve roke, saj sem pogosto slišala cesarja in Georga Paleologa⁴³ govoriti o njih. Na ta način sem zbrala velik del svojega gradiva In pripovedi starcev so bile kot komentarji, tako v frazi kakor v obsegu, in sem presojala resnico moje zgodovine tako, da sem primerjala in preučevala kaj sem napisala kar so mi povedali, s tem, kaj so mi povedali česar se spominjam, da se spominjam, kar sem pogosto slišala od mojega lastnega očeta ter od očetovih in maminih stricov. Iz vseh teh virov sem stkala celotno tkanino moje resnične zgodovine.«⁴⁴

Kar se tiče same točnosti podajanja podatkov, so opazne razne vsebinske in časovne netočnosti. Med drugim tudi že omenjena napačna časovna umestitev privilegijev dodeljenih Benečanom, ki glede na njen zapis spadajo v leto 1085 in ne 1082.⁴⁵ Veliko kritik na delo je tudi glede zapisa vojaške in mornarske tematike, tako na primer v svojih zapisih ne ločuje ladij, opiše jih kot »velike« ali »manjše« in se ne poslužuje točnih poimenovanj.⁴⁶

Kljub temu, da je Ana Komnena sebe želela prikazati kot nepristransko osebo, se v Aleksijadi jasno vidi njena pristranskost. Ta je izjemno očitna pri oznakah Normanov in Seldžuških Turkov, ki jih je večkrat imenuje kar z besedo *barbari*; recimo na primeru Roberta, ki ga opiše kot »sam vsestranski barbar«.⁴⁷ Toda pri opisovanju vrlin in sposobnosti je bila avtorica veliko bolj objektivna, kar je videti ravno pri prvem citiranem odlomku, v katerem opisuje Roberta Gusicarda.

Kar je izrazito opazno med branjem Aleksijade, so številni citati ali navezovanja antičnih piscev, še posebej Homerja. Lep primer je viden v že zgoraj opisanem citiranem odlomku, kjer se poslužuje Homerja ter primerja Roberta z Ahilom. Ali avtoričino primerjanje Robertovega rekrutiranja s Herodovo norostjo pobijanja dečkov. Tudi med samim delom večkrat uporabi Homerjeve izraze in fraze ob določeni tematiki, prav tako ji ni tuja uporaba likov iz grške mitologije oziroma nekdanjih poganskih grških bogov. Močno uporabo teh evfemizmov in arhaičnega načina zapisovanja lahko pripišemo visoki dvorni in klasični izobrazbi ter vzgoji, v kateri je odrasla.

Kljub več kritikam in polemikam glede točnosti dogodkov, pravilne časovne umestitve ter pristranskosti, velja Aleksijada Ane Komnene za izjemno pomemben vir. Še posebej ga ceni Ostrogorski, čigar dela so kljub starejši izdaji še vedno aktualna. Prav tako so avtorji, ki opisujejo bizantinsko zgodovino 11. in 12. stoletja, pri svojem delu kot vir konstantno uporabljali Aleksijado, tudi tisti, ki so bili v določeni točki kritični do avtorice ali vsebine.

Literatura in viri obravnavane tematike poleg Aleksijade

Za obdobje bizantinsko-normanskih vojn, predvsem za obdobje sedemdesetih in osemdesetih let obstajajo številni viri, ki opisujejo normansko, beneško in bizantinsko zgodovino. Presenetljivo obsežni so zapisi o Robertu Guiscardu in njegovem življenju ter pečatu, ki ga je

⁴² Sinclair, *Anna Komnene*, 145.

⁴³ Georgios Paleologos je bil konec 11. stoletja bizantinski general ter verjetno najpomembnejši podpornik in vojaški strateg cesarja Aleksija I.

⁴⁴ Dawes, *Alexiada*, 270. Izvirnik: 14.7.

⁴⁵ Frankopan, »Byzantine trade,« 143.

⁴⁶ Lane, *Benetke*, 36.

⁴⁷ Dawes, *Alexiada*, 23. Izvirnik: 1.12.

z Normani pustil v zgodovini. Pri teh je potrebno omeniti kroniko Gaufredusa Malaterra, benediktinskega meniha iz 11. stoletja, *De rebus gestis Rogerii et Roberti*,⁴⁸ v kateri opisuje zgodovino Normanov v Italiji.⁴⁹ Poleg Malatterrove kronike sta se ohranila samo še dva zgodovinska zapisa o normanskem osvajanju Italije. Prvi je ep s konca 11. stoletja, *Gesta Roberti Wiscardi (Dela Roberta Guiscarda)*, katerega avtor je kronist Viljem Apuljski.⁵⁰ Drugo ohranjeno delo pa je *Zgodovina Normanov*, kronika Amatusa iz Montecassina, ki se v originalu ni ohranilo. Ohranilo se je v srednjeveškem francoskem prevodu z naslovom *L'Ystoire de li Normant*. Na temo normanske zgodovine 11. stoletja je potrebno dodati še novejšo literaturo, kamor med najpomembnejša dela sodi *Making History: The Normans and Their Historians in Eleventh-Century Italy*, katerega avtor je ameriški zgodovinar Kenneth Baxter Wolf (1995). O normanskih napadih na ozemlje Balkana in grškega ozemlja Bizantinskega cesarstva piše obširno tudi Georgios Theotokis (2014) v delu *The Norman Campaigns in Balkans: 1081-1181*. Theotokis je prav tako napisal veliko del na temo Bizantinskega cesarstva, predvsem njegove vojaške zgodovine.

Kljub izjemno bogatemu beneškemu zgodovinskemu izročilu pa je v primerjavi z bizantinskim zgodovinopisjem, s strani virov, vojna z Normani in predvsem prejem privilegijev slabo pokrit. Prvi obsežen in natančnejši zapis glede sporazuma ter dodeljenih privilegijev najdemo v delu beneškega doža Andrea Dandola (vladal 1343–1354). Andrea Dandolo je več kot četrto stoletje kasneje v kronikah *Chronica per extensum descripta aa. 46–1280 d.C.* in *Chronica brevis aa. 46–1342 d.C.* omenil prejete koncesije, vendar v nobenem delu ni podal podrobnosti sporazuma.⁵¹ Pri novejših delih, ki obravnavajo beneško-bizantinsko razmerje 11. stoletja je potrebno omeniti *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations*, avtorja Donalda M. Nicola.

Najpomembnejši bizantinski vir je nedvomno Aleksijada Ane Komnene, ki je skoraj vedno uporabljena kot vir v starejših zgodovinopisnih delih. Tako je na primer v *Rerum ab Ioannes et Alexio Comnenis Gestarum* Ioanes Kinam nadaljeval zgodovino Aleksijade.⁵² Za aktualna in prvovrstna dela bizantoloških študij še vedno veljajo dela Ostrogorskega. Med novejšimi zgodovinarji, ki obravnavajo to tematiko z bizantinske strani, sta aktualna predvsem John Haldon (*The Byzantine Wars*, 2000) in Warren Treadgold (*A History of the Byzantine State and Society*, 1997 in *Byzantium and its Army*, 1995). Veliko je bilo napisanega tudi glede verodostojnosti in kritične analize Aleksijade ter podarjenih privilegijev leta 1082 (kot so na primer Peter Frankopan: *Byzantine trade privileges to Venice in the eleventh century: the chrysobull of 1092*; Thomas Madden: *The chrysobull of Alexius I. Comnenus to the Venetians: the date and the debate*; Kyle Sinclair: *Anna Komnene and her Sources for Military Affairs in the Alexiad*; Ralph – Johannes Lilie: *Handel und Politik zwischen dem byzantinischen Reich und den italienischen Kommunen Venedig, Pisa und Genua in der Epoche der Komnenen und der Angeloi (1081–1204)*).

Z izjemo določenih člankov nekaterih avtorjev kot sta npr. Madden in Frankopan, je sam sporazum v veliki meri samo del opisovanja normansko-bizantinske vojne, beneško-bizantinskih odnosov ali kot tema trgovskih sporazumov. Sama vsebina, okoliščine in izdaja teh privilegijev ter koncesij pa so kot samostojna zgodovinska tematika (pre)malo obravnavani. Kajti poleg več vprašanj, ki ji odpira sama datacija in vsebina sporazuma, je dejstvo, da so ti privilegiji izjemnega zgodovinskega pomena.

Zaključek

⁴⁸ Polni naslov *De rebus gestis Rogerii Calabriae et Siciliae Comitis et Roberti Guiscardi Ducis fratris eius*.

⁴⁹ Madden, »The chrysobull,« 25.

⁵⁰ Madden, »The chrysobull,« 25. Ta in prejšnji vir sta pri avtorju navedena v opombi pri navajanju virov.

⁵¹ Frankopan, »Byzantine trade,« 136.

⁵² Ostrogorski, *Zgodovina*, 339.

Čeprav je Bizantinsko cesarstvo v 11. stoletje stopilo kot močno, bogato, dobro organizirano in predvsem stabilno, so se razmere tekom stoletja obrnile na glavo. Cesarstvo je zaradi notranje nestabilnosti in gospodarskega nazadovanja začelo počasi izgubljati veljavo med svojimi rivali. Tukaj so mišljeni predvsem Turki Seldžuki, katerim Bizanc na vzhodu ni bil več kos. Težave pa niso bile samo na vzhodu. Hiter vzpon Normanov v Italiji in na Siciliji je pomenil novo nevarnost za cesarstvo.

Glede na razmere, stanje in dogodke, ki so vplivali na Bizantinsko cesarstvo v večini 11. stoletja, lahko to obdobje bizantinske zgodovine primerjamo s podobnim obdobjem iz časa rimske zgodovine. Namreč v »krizi 3. stoletja« je bilo takrat rimsko cesarstvo notranje nestabilno, potekale so nenehne državljanske vojne, na mejah cesarstva so hude pritiskne vršili Parti in Germani, vladali so mnogi nesposobni cesarji itd. Določene razmere so bile tako zelo podobne, čeprav cesarstvu in njune tegobe loči osem stoletij. Še ena primerjalna vzporednica, ki jo lahko potegnemo pri tem, je nastop vladavine Aleksija I. V letu 1081 je Aleksij I., kakor Dioklecijan leta 284, zavladal po desetletjih notranje nestabilnosti, ter se tudi sam dokazal kot močen, pragmatičen in sposoben vladar, ki je uredil ter stabiliziral razmere v Bizantinskem cesarstvu.

V kako slabem stanju je bilo cesarstvo v začetku leta 1081, nam dokazuje dejstvo, da je grožnja uspešne normanske invazije postavila pod vprašaj preživetje Bizanca. Zavedanje tega brezizhodnega položaja je cesarja prisililo k temu, da je med drugim za pomoč prosil tudi Benečane. Benetke so se na prošnjo odzvale predvsem zaradi lastnih interesov; mednje spadajo predvsem obljubljeni privilegiji in koncesije, poleg tega pa so Normani predstavljali nevarnost na pomorsko-trgovski sferi. Za normansko invazijo na Bizantinsko cesarstvo in posledicami, ki jih je ta vojna prinesla v zgodovini, lahko to vojno označimo kot epohalno obdobje. Kljub začetnim uspehom in globokem prodoru Roberta Guiscarda v osrčje grškega ozemlja, je bila normanska invazija v letu 1085 končana ter odvrnjena. Po vojni se je popolnoma spremenilo razmerje moči v Sredozemskem morju. Benetke so začele doživljati silovit vzpon in so začele posegati daleč iz Jadranskega morja, medtem ko je bil Bizanc le še blede senca velesile in skoraj v celoti odvisen od beneške mornarice. Koncesije in privilegiji, ki so si jih prislužile Benetke med vojno, so imele zgodovinske razsežnosti. Ne samo, da so dobile ekskluzivne pravice trgovanja brez carine, ustvarjen jim je bil dostop do bogatega vzhodnega trga. Benetke so lahko na podlagi teh koncesij in privilegijev razširile svoj vpliv in moč daleč iz Jadranskega morja. Toda kakor je ta sporazum Benetkam omogočil izjemen trgovski vzpon, je na drugi strani počasi dušil in uničeval bizantinsko trgovino. Ravno zato so te normanske vojne velikega pomena tako za beneško, kakor za bizantinsko zgodovino. So namreč eden izmed razlogov zaradi katerih se je pomorsko središče Sredozemlja iz Konstantinopla preselilo v beneške lagune.

Viri

- Anna Komnena, *Alexiada*. Prevod: Elizabeth A. S. Dawes (1928). Cambridge: 2000.

Elektronski viri

- Krallis, Dimitris. *Byzantine historiography*. Dostopno na: <https://www.bl.uk/greek-manuscripts/articles/byzantine-historiography-from-the-end-of-antiquity-to-1453> (citirano: 28. 4. 2022).

Literatura

- Frankopan, Peter. »Byzantine trade privileges to Venice in the eleventh century: the chrysobull of 1092.« *Journal of Medieval History*, 30/2 (2004), 135–160.
- Lane, Frederic C. *Benetke. Pomorska republika*. Ljubljana: Slovenska matica, 2020.
- Lilie, Ralph-Johannes. *Handel und Politik zwischen dem byzantinischen Reich und den italienischen Kommunen Venedig, Pisa und Genua in der Epoche der Komnenen und der Angeloi (1081–1204)*. Amsterdam: Adolf M. Hakkert, 1984.

- Madden, Thomas F. »The chrysobull of Alexius I Comnenus to the Venetians: the date and the debate.« *Journal of Medieval History*, 28/2 (2002), 23–41.
- McQueen, William B. »Relations between the Normans and Byzantium 1071-1112.« *Byzantion*, 56 (1986), 427–476.
- Nicol, Donald M. *Byzantium and Venice. A study in diplomatic and cultural relations*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Norwich, John Julius. *A history of Venice*. London: Penguin Books, 2003.
- Norwich, John Julius. *Byzantium. The Decline and Fall*. London: Penguin Books, 1996.
- Ostrogorski, Georgij. *Zgodovina Bizanca*. Ljubljana: DZS, 1961.
- Sinclair, Kyle. *Anna Komnene and her sources for military affairs in the Alexiad*. Sociedad Española de Bizantinística: 2014.
- Treadgold, Warren. *A history of the Byzantine state and society*. Stanford: Stanford University Press, 1997.
- Voje, Ignacij. *Nemirni Balkan. Zgodovinski pregled od 6. do 18. stoletja*. Ljubljana: DZS, 1994.

Andreja Jug

Ženska prostitucija na Hrvaškem v okviru evgenične psevd-znanosti na prelomu stoletja: Analiza raziskav Frana Gundruma

Izvleček

Članek obravnava delo in poglede hrvaškega zdravnika Frana Gundruma (1856–1919) na fenomen prostitucije, ki jo je kot pristaš evgenične ideje obravnaval kot podedovano slaboumnost. Glavni namen članka je raziskati, kako se je Fran Gundrum lotil svojih raziskav, v kolikšni meri so te bile kritične oziroma nekritične, kakšni so bili njegovi pogledi na prostitucijo v okviru evgeničnih predstav ter v kolikšni meri so te pogojevale njegove metode raziskovanja ter končne ugotovitve. Članek temelji na analizi njegovih del, študij ter člankov, kot tudi nekaterih statističnih dokumentov, ki so nastali v času njegovega delovanja.

Abstract

The article deals with the work and views of the Croatian doctor Fran Gundrum (1856–1919) on the phenomenon of prostitution, which, as a supporter of the eugenic idea, he treated as an inherited feeble-mindedness. The main purpose of the article is to investigate how Fran Gundrum undertook his research, to what extent it was critical or uncritical, what were his views on prostitution in the context of eugenic ideas and to what extent these conditioned his research methods and final findings. The article is based on the analysis of his works, studies and articles, as well as some statistical documents that were created during his work.

Ključne besede: evgenika, prostitucija, Fran Gundrum

Na prelomu 19. v 20. stoletje je področje znanosti zaznamoval napredek ter nove ugotovitve, kot je bilo odkritje češkega znanstvenika Gregorja Mendla o principih genskega dedovanja ter Darwinovo temeljno delo *Izvor vrst*, ki je utemeljevalo evolucijsko teorijo. Tovrstni premiki so pri nekaterih znanstvenikih utrdili prepričanje, da so vse človekove značilnosti ter zmožnosti, intelektualne, moralne kot tudi telesne, zapisane v njegovem genskem materialu ter v deblu njegove družine, sam posameznik pa naj bi bil potemtakem predestiniran z rojstvom. Ta teorija, ki jo je navidezno podpirala sama znanost, je torej zagovarjala, da bi potencialno prehitra množitev posameznikov s »slabšim« genskim materialom, zaradi katerega odstopajo od družbenih norm, vodila družbo na pot zatona in degeneracije. Namreč, že Charles Darwin je dokazal, da je napredek posameznikov neke vrste odvisen od njegove sposobnosti za preživetje, medtem ko so tisti manj sposobni oziroma manj prilagodljivi obsojeni na propad. Vendar z nastankom civilizirane družbe, ki nudi pomoč manj sposobnim, naj bi ta zavirala proces naravne selekcije ter s tem omogočala množenje slabših posameznikov. Nekateri so s teorijo o množenju slabšega genskega materiala v povezavi s prepričanjem o družbeni degeneraciji posledično zagovarjali spodbujanje reprodukcije dobrega oziroma omejevanje reprodukcije slabega genskega materiala, bodisi z omejevanjem porok bodisi s prisilno sterilizacijo.¹ Na teh principih se je tako skoval pojem evgenike. Gre torej za nauk o metodah za doseg telesno in duševno zdravega potomstva s tem, da bi država aktivno posegla v reproduktivne odločitve družbe ter posameznikov, ki jo sestavljajo.² Kdo je torej po mnenju zagovornikov evgenike bil označen za »drugega« ali »manjvrednega«, katerega razmnoževanje je treba preprečiti? V vseh državah je v splošnem veljal konsenz, da so to bili dedno slaboumnimi, shizofreniki, posamezniki s hudimi telesnimi hibami ter alkoholiki. Evgenika pa je hkrati poleg tega naslavljala tudi kategorijo

¹ Cergol Paradiž, *Evgenika na Slovenskem*, 1–2.

² »evgenika,« *Slovar slovenskega knjižnega jezika*.

spola. Evgenično popolna ženska se je pojavljala v podobi podrejene, lepe, nežne dobre matere, ki je dedno zdrava ter zavestno opravlja naravni poklic ter tako brani narod pred kvalitativno kot tudi kvantitativno katastrofo.³ Pod kategorijo genske bolezni se je tako štela tudi prostitucija oziroma vsaj nagnjenje k tovrstnim praksam, saj so slednjo prištevali kot obliko podedovane slaboumnosti. Zato so se nekateri znanstveniki intenzivneje ukvarjali s tem fenomenom. Tak primer je bil hrvaški zdravnik Fran Gundrum (1856–1919), ki je skušal na podlagi znanstvenih raziskav identificirati ter analizirati družbeni problem prostitucije, pri čemer pa je v veliki meri izhajal iz evgenične teorije o biološkem determinizmu.

Prostitucija in ženske v okviru evgenične znanosti

Zakaj pa je na prelomu stoletja na področju jugovzhodne Evrope kot tudi drugod po svetu pravzaprav sploh prišlo do občutka potrebe po preganjanju »manjvrednih« ter »slaboumnih«, medtem ko je regulacija prebivalstva postala del državnih politik? Evgenika je s svojim znanstveno-medicinskim diskurzom pomagala širiti oblike nadzora države, saj je s svojim pojmovanjem odklonskega, ki je na površini prepričljivo izhajalo iz same objektivne znanstvene stroke, lahko disciplinirala prebivalstvo. Posameznik, ki ga je torej sama znanost legitimirala kot »normalnega« je prostovoljno sprejel primerno družbeno vlogo ter oblast na vseh sferah življenja prepustil centrom moči.⁴

Na utrditev evgenične miselnosti je na prelomu stoletja, s poskusom naslonitve na empirične in znanstvene metode, prispeval italijanski psihiater Cesare Lombroso ter skušal dokazati obstoj t. i. »rojenga kriminalca«. Lombroso, ki je te rojene zločince obravnaval kot posebno skupino znotraj človeške vrste, je prostitucijo obravnaval kot žensko različico moško rojenih zločincev. Lombroso je v svojih raziskavah psihiatričnih bolnikov zaključil, da so med njimi mnogi, ki posedujejo fizične anomalije, ki so korespondirale z nemoralnim in kriminalnim vedenjem. Te znake degeneracije je Lombroso tolmačil kot regresijo, ki vodi nazaj proti začetnim fazam človeške evolucije, kjer je bila človeška družba nasploh na nižji ravni. Rojene kriminalce naj bi po njegovo bilo treba preučevati kot biološki pojav.⁵ Kako pa so v tem okviru bile videne ter obravnavane ženske? Evgenična obravnava je v tem oziru temeljila na razločevanju med ženskami (materami) prihodnosti in »slaboumnimi« ženskami. Prve naj bi s pospešeno ter rasno čisto reprodukcijo prispevale k napredku naroda ter z ustvarjanjem gensko močnega rodu prispevale k njegovemu blagostanju, medtem ko naj bi manjvredne ženske s svojim nemoralnim in promiskuitetnim vedenjem, ki ne sovпада z družbenimi normami, povzročale degeneracijo. V slednjo skupino naj bi spadale prostitutke, ki naj bi izprijenost nosile v svojem dednem zapisu ter jih je zaradi nevarnosti širjenja teh slabih genov na naslednje generacije treba bodisi institucionalizirati bodisi sterilizirati.⁶ Obsojanje ženske seksualnosti, ki naj bi odstopala od norm, je bil po mnenju ameriške zgodovinarke Wendy Klime poleg skrbi pred degeneracijo hkrati odraz strahu pred propadom patriarhalnih vrednot, ki so težile k vrednotam plodne ter spodobne matere, ki sledi liku Device Marije. Vendar se je na prelomu stoletja mit o čisti in frigidni ženski začel počasi razkrajati ter se umikati od nekdanjih družbenih vzorcev, čemur so se konservativne patriarhalne sile upirale. Slednje so se posledično naslonile na evgeniko, ki je s poudarjanjem dihotomije dobre in slabe ženske skušala vpeljati vrsto kontrole ter družbo vrniti v prejšnje stanje s tem, da je oblikovala normativni ideal ženskosti.⁷

Evgenika se je kot znanstvena disciplina uveljavila povsod po svetu, tudi na področju jugovzhodne Evrope, katerega je zajemalo tudi hrvaško ozemlje. Tukaj je pomembno vlogo

³ Cergol Paradiž, *Evgenika na Slovenskem*, 189.

⁴ Cergol Paradiž, »Evgenika na Slovenskem v perspektivi spola,« 416.

⁵ Kuhar, *Eugenika u hrvatskoj medicini*, 11.

⁶ Cergol, »Evgenika na Slovenskem v perspektivi spola,« 411.

⁷ Truda, *Modernism and Eugenics*, 59.

igral hrvaški zdravnik Fran Gundrum, ki je s svojim raziskovanjem, ki je bilo pod vplivom evgeničnega miselnega toka, raziskoval prostitucijo na področju svoje domovine.

Delo in pogledi Frana Gundruma

Fran Gundrum (1856-1919) je bil hrvaški zdravnik, čigar teorije o dednosti, moralnosti ter spolnosti vključujejo številne pomembne razprave njegovega časa, zlasti tiste, povezane z Darwinovo paradigmo. Njegovo ukvarjanje s prostitucijo in spolnostjo je bil rezultat vpliva dunajskih univerz oziroma njegovih dveh profesorjev, Carla Sigmunda in Ferdinanda Hebra, ki sta mu predstavila idejo o pomembnosti preučevanja spolno prenosljivih boleznih ter njihovem preprečevanju.⁸ Leta 1907 je tako opravil antropološko študijo o prostituciji, v kateri je intervjuval 207 prostitutk na področju Hrvaške in Slavonije z namenom, da bi odkril njihove socialne, demografske in antropološke karakteristike. Njegova analiza je pokazala, da obstajajo »rojene« prostitutke, ki jih je mogoče identificirati s sistematično uporabo kriminalnih antropoloških metod. Te naj bi imele prostitucijo »v krvi« in so »z obzirom na njihovo zlobno naravo prirojene moralne malomarnosti, nagnjenosti k gnusnosti in zločinu postale vir nevarnosti.«⁹ Za take je Gundrum predlagal osnove kolonij, kamor bi bile poslani tovrstni »nepopravljive« prostitutke, s čemer bi preprečili, da bi svoja nagnjenja k prostituciji, zapisana v njihovem dednem materialu, prenesle na naslednje generacije.¹⁰ To kaže, da Gundrumovo delo, ki je obravnavalo prostitucijo ter kriminalnost, vsebuje elemente darvinizma ter negativne evgenike – torej zagovarjanja prepovedi reprodukcije določenih skupin ljudi – namesto samo spodbujanje »večvrednih«, kot so načela pozitivne evgenike. Pozitivna evgenika je pravzaprav predstavljala dokaj majhen del Gundrumovega opusa, ki se je pojavil šele med leti prve svetovne vojne kot odgovor na problem pomanjkanja ljudstva zaradi visoke umrljivosti. Vendar pa je v glavnem avtor zagovarjal pristope negativne evgenike in od nje tudi nikoli ni odstopil.¹¹ Njegovo gradivo ter zapiske hrani HAZU (Hrvatska Akademija Znanosti i Umetnosti), ki so bili objavljeni med leti 1905 in 1914 ter zaznamujejo vrh Gundrumove profesionalne, intelektualne in pisateljske kariere. To je prav tako čas, ko so Mendlova dognanja na področju dedovanja utirala svojo pot v domeno javnega zdravstva in politike, na katero pa je vplivala teorija evolucije. Mnogi so Darwinovo teorijo smatrali kot najboljšo paradigmo družbene organizacije, pri čemer so Darwinove ideje kombinirali s svojimi moralnimi teorijami in lastnimi načeli. Kategorije dobrega in slabega tako niso več izhajale iz biblične dogme, ampak iz zakonov narave.¹² Gundrum je bil prvi zdravnik na hrvaškem področju, ki je uporabil moderna znanstvena dognanja in metode pri obravnavi problemov, ki zadevajo spolnost. Svoja dognanja, ki so bila sicer nasičena z osebnimi mnenji, je avtor objavil v svoji knjigi z naslovom *Zdravstvo Spolnoga Života* leta 1905, nato pa še enkrat in sicer leta 1914 kot revidirano verzijo. Šlo je za prvo knjigo na hrvaškem področju, ki je obravnavala spolno zdravstvo in higieno ter je obravnavala vse zorne kote spolnosti, od anatomije in fiziologije spolovila do vzrokov spolno prenosljivih boleznih. Knjiga je pokrivala široko paleto tem in čeprav je v nekaterih poglavjih, kot so »Zadrževanje pred spolno neobrzdanostjo« ali »Posledice nebrzdane spolne aktivnosti,« ostajala konservativna, je bila moderna v oziru, da je svobodno obravnavala teme, ki prej niso bile del javnega diskurza, kot so mazohizem, sadizem in homoseksualnost. Gundrum je obravnaval spolnost kot kompleksen pojav, ki ni bil povezan le s fiziološkimi procesi človeškega telesa, ampak tudi z mentalnim stanjem in razvojem posameznika. Gundrum je smatral spolnost kot pojav, ki je neogibno prisoten v posameznikovem življenju ter mora posledično biti (samo)reguliran:

⁸ Kuhar, *Eugenika u hrvatskoj medicini*, 18.

⁹ Gundrum, *Zdravstvo spolnoga života*, 281.

¹⁰ Kuhar, *Eugenika u hrvatskoj medicini*, 19.

¹¹ Kuhar, *Eugenika u hrvatskoj medicini*, 25.

¹² Kuhar in Fatović-Ferenčić, »Prostitutes and Criminals,« 186.

»Ta izjava naj služi kot neke vrste vodilo, da prepreči bodočo škodo. Saj ne more obstajati večja vrsta sramu, kot pa moški, ki se obolel poroči, morda celo brez njegove vednosti ter bolezen prenese na svoje otroke. Ali ni tak moški grožnja človeštvu? Tak, ki poseje seme, ki bo zraslo umsko in telesno šibko, ki bo hitro podleglo boleznim ter ostalo bolno dlje časa ter ne bo mogel izpolniti svojih dolžnosti človeštvu? Tak potomec, sem prepričan, raje nikoli ne bil bi rojen! Na svetu je že dovolj nesrečnosti, zakaj bi jo še povečevali?«¹³

Spolna higiena, katero naj bi s svojo dejavnostjo najbolj ogrožale prav ženske prostitutke, je bila torej v Gundrumovih očeh pogojena z dednim in dednost posameznika je obravnaval v povezavi z njegovo moralnostjo. Človek naj bi se varoval pred spolno prenosljivimi boleznimi ter nemoralnimi dejanji, če ne, bo uničil svoje zdravje, zdravje svojih otrok ter posledično celotno nacijo. Ker je Gundrum verjel, da so vse karakteristike podedovane, je v njegovih očeh bila le znanost tista, ki je lahko zapovedovala norme moralnega vedenja in ne več katerakoli duhovna avtoriteta. Ker znanost ne more lagati, je to, kar je trdila, postalo novo merilo obnašanja. Le-ta naj bi bila tista, ki bi lahko nudila smernice postopanja ter prinesla blagodejnost in napredek celotni družbi. Prav družba je bila sedaj tista, katere preživetje in razvoj je postal pomembnejši od posameznikovih pravic in v trenutku, ko je grožnja, ki jo predstavlja posameznik postala prevelika, je imela družba pravico do samozaščite. Znanost na področju spolnosti je tako postala pomembno polje medicine, saj je sama praksa spolnosti vplivala na kasnejše generacije.

Gundrumove študije prostitucije na severozahodnem Hrvaškem

Gundrum se je torej obsežno ukvarjal z vprašanjem spolno prenosljivih bolezni ter njihovim vplivom na družbo, kar je primarno povezoval s problemom prostitucije. Veliko se je posvečal temu socialnemu problemu ter vprašanju, kako bi se ga znebili za dobrobit naroda. Medtem ko je bil zaposlen kot mestni zdravnik, je leta 1907 začel projekt zbiranja statistike prostitutk na Hrvaškem in v Slavoniji. Na podlagi odgovorov prostitutk na njegov vprašalnik je napisal obsežen članek, ki je bila nato objavljen v *Liječniškem vjestniku* leta 1910 z naslovom »Statistika javne prostitucije na Hrvaškem in Slavoniji, 1907-1908.« Prav tako je v revidirani verziji prve izdaje »Zdravstvo spolnoga života« velik del namenil problemu prostitucije, kar je bila prva študija na to temo na hrvaškem ozemlju. Glavno vodilo je bila Gundrumova misel, da je prostitucija, ki jo je sam imenoval »*gnusna sramota*«, zaradi prenašanja spolno prenosljivih bolezni, zlasti sifilisa, največja grožnja zdravju naroda. Vprašalnik je zajemal razna vprašanja o samih prostitutkah. Šlo je za zanimanje o starosti prostitutke, narodnosti in njeni veroizpovedi. Drugi sklop je zadeval njihove prejšnje poklice, stopnjo izobrazbe ter pismene sposobnosti. Naslednji sklop je spraševal kdaj in na kakšen način (ljubezen, potreba po denarju ali posilstvo) je dekleta izgubilo nedolžnost ter ali je kdaj imela otroke in koliko. Naslednji del ankete sprašuje po navadah samih izprašank oziroma koliko, od kdaj in kaj pijejo oziroma kadijo. Anketa se nadaljuje z vprašanji o samem fizičnem izgledu izprašank kot sta barva las in oči. Zadnji sklop pa sprašuje o njihovih starših in sorojencih, ali so kadarkoli prekomerno popivali, ali so mrtvi oziroma še živijo in ali se je kdor koli drug v družini ukvarjal s prostitucijo.¹⁴

Zanimivo pa je, da kljub njegovim evgeničnim pogledom popis statistike kaže, da Gundrum vseeno ni popolnoma zanemaril vpliv okolja na izbiro ukvarjanja s prostitucijo. Tukaj je na primer treba poudariti, da se Gundrum ni strinjal z že omenjenim Cesarom Lombrosom. Slednji je namreč zagovarjal teorijo rojenega kriminalca ter prostitucijo obravnaval izključno iz principov dedovanja ter je verjel, da je prostitutke možno prepoznati po specifičnih fizičnih značilnostih in da samo okolje odraščanja nima nikakršnega vpliva na izbiro poklica. Čeprav

¹³ Gundrum, *Zdravstvo spolnoga života*, 282.

¹⁴ Gundrum, *Javne bludnice u Hrvatskoj i Slavoniji*, 15.

se je v svojih anketah tudi Gundrum posvečal fizičnim značilnostim izprašank, je vseeno označil Lombrosovo študijo kot pretenciozno, saj ni upošteval, da je velik odstotek prostitutk v tem poklicu zaradi ekonomske nuje ali zanemarjanja v otroštvu, kot je prikazala njegova anketa. Poudaril je, da »je nekaj zelo poštenih prostitutk,«¹⁵ ter tako zavrnil temeljno Lombrosovo teorijo rojenih kriminalk kot edini možen vzrok za prostitucijo. Gundrumova raziskava je torej presegala zgolj statistične podatke, saj je preko njih skušal prikazati kompleksnosti samega družbenega problema, njegovo delo pa ni le znanstvena študija, ampak je hkrati tudi pregled idej evropskih strokovnjakov na področju spolnosti. Kar nekaj pozornosti je posvetil notranji nagnjenosti, ki je vplivala na to, da so se ženske zatekle k prostituciji, kjer je več kot očitno prišel navzkriž z Lombrosom, čeprav tudi Gundrum ni popolnoma zavrgel evgenične ideje o dedni predispoziciji. Od 207 izprašank jih je 40 izjavilo, da so postale prostitutke zaradi močnega spolnega nagona, 35 je navedlo poželenje, 25 je izreklo, da jim je poklic enostavno všeč, medtem ko je sedem izreklo ljubezen do spolnega akta kot primaren vzrok za izbiro poklica.¹⁶ Glede na tovrstne odgovore več kot ene polovice subjektov je Gundrum zaključil, da mora obstajati nek notranji, endogen vzrok, ki je odgovoren za njihove vedenjske motnje. Z zavrnitvijo Lombrosove teorije ter upoštevanjem statističnih indikatorjev je Gundrum zaključil, da obstajata poleg dednosti še dva pomembna elementa, ki vplivata na izbiro prostitucije kot poklica. Gundrum je zapisal svoje ugotovitve: »Vzrok bi lahko bila mentalna napaka, ki pa je v večini primerov posledica slabe vzgoje in zanemarjanja v otroštvu,«¹⁷ medtem ko je ekonomski dejavnik smatral le kot »drugotni, prispevajoči dejavnik.«¹⁸ Namreč, njegova anketa kaže, da je četrti najpogostejši odgovor na vprašanje, zakaj se dekleta ukvarja s prostitucijo, prav siromaštvo, katerega je vse skupaj navedlo 21 izprašank. Tako je Gundrum prišel do zaključka, da večina prostitutk ni ne bolnih, ne kriminalnih, »le nekaj jih je dedno degenerativnih.«¹⁹ Čeprav Gundrum ni v celoti sledil Lombrosovim dognanjem ter je upošteval tudi socialno okolje iz katerega so ženske prihajale, pa je vseeno do neke mere upošteval možnost dedne predispozicije skupaj z nekaterimi stereotipnimi značilnostmi prirojenih napak. To vseeno kaže na dejstvo, da so teorije na znanstvenem področju vplivale na njegove raziskovalne metode in da se je kljub nestrinjanju z Lombrosom na nekaterih področjih v veliki meri oprl na njegove evgenične poglede.

Še ena zanimiva opazka, ki je vidna v Gundrumovih delih, je dejstvo, da čeprav avtor smatra spolno prenosljive bolezni kot bolezni, ki »vplivajo na vse socialne razrede in so posledično javni sovražnik števila ena,«²⁰ pa nikjer v svojih delih ne obsodi samih prostitutk osebno. Več kot očitno je, da je samo dejanje prostitucije imel za zlo, nad katerim je večkrat izrazil gnus in prezir, vendar je iz njegovih del, anket ter ugotovitev razvidno, da se je vsaj do neke mere zavedal, da so v nekaterih primerih slabi življenjski pogoji bili pomemben dejavnik, ki je dekleta potisnil v izbiro poklica. Prav tako je razvidno, da je Gundrum oba spola obravnaval enako. Bil je namreč kritičen tudi do moških, ki zahajajo v družbo prostitutk, kot tudi do ekonomskega sistema, ki je v nekaterih primerih ženske prisilil v ukvarjanje s prostitucijo kot edini način preživetja v njihovem okolju.²¹

Kontrola prostitucije in preventivni ukrepi

Kljub evgeničnim pogledom in verjetju o obstoju dedne predispozicije je Gundrum vseeno verjel, da bi se dalo problem prostitucije in z njo povezano epidemijo spolno prenosljivih bolezni vsaj do neke mere zamejiti. Gundrum je verjel, da so »lahko pogosto, z uporabo pravih metod

¹⁵ Gundrum, *Zdravstvo spolnoga života*, 310.

¹⁶ Gundrum, *Javne bludnice u Hrvatskoj i Slavoniji*, 31.

¹⁷ Gundrum, *Zdravstvo spolnoga života*, 403.

¹⁸ Gundrum, *Zdravstvo spolnoga života*, 403.

¹⁹ Gundrum, *Zdravstvo spolnoga života*, 403.

²⁰ Gundrum, *On the treatment of sexually-transmitted diseases*, 5.

²¹ Kuhar in Fatović-Ferenčić, »Prostitutes and Criminals«, 192.

prostitutke popeljane nazaj na pravo pot.»²² Prav tako je zapisal, da je prostitucija globalen fenomen in da bi vsaka država morala poskrbeti, da bi zamejila njene negativne učinke na svoj narod, vendar pa se je hkrati zavedal, da prostitucije nikoli ne bo mogoče popolnoma iztrebiti. Gundrum je kot zgleden primer navedel bordele v Sarajevu, saj so se nahajali na stranskih ulicah v obrobju mesta ter so stale nasproti zdravniške klinike. Gundrum je predlagal uveljavitev obveznih ter rednih zdravniških pregledov vseh prostitutk. Prav tako je predlagal, da upravitelji bordelov zabeležijo rezultate zdravniškega pregleda za vsako prostitutko posebej, da bi imeli jesen pregled zdravstvenega stanja nad vsako uslužbenko.²³ Predlagal je še prevzgojo mladoletnih prostitutk, sankcioniranje trgovine z ženskami, obvezno prijavo vseh spolno prenosljivih boleznih ter njihovo obvezno zdravljenje. Odločilno vlogo pri tem bi morala odigrati država, ki bi z sistematičnim in temeljitim izvajanjem javnozdravstvenih in preventivnih ukrepov spravila problem prostitucije pod nadzor, kar bi na dolgi rok blagodejno vplivalo na narod.²⁴

Lahko bi torej trdili, da je v Gundrumovem primeru opazna nekakšna specifika v obravnavi prostitucije, saj avtor ni izhajal izključno iz evgeničnih nazorov, ampak se je zavedal pomena okolja, kar ni bilo povsem tipično za znanstvenike, ki so izhajali iz evgenične nauka. Prva posebnost Gundrumovega pristopa in samega pogleda na znanost in evgeniko je njegovo verjetje v možnost prevzgoje nekaterih prostitutk pod specifičnimi okoliščinami, zaradi česar evgenika v avtorjevih nazorih v resnici nikoli ni bila izključna metoda reševanja problema prostitucije. Čeprav je v primerih prostitutk, ki imajo tovrstna nagnjenja »v krvi« in so posledično nagnjena k nemoralnim dejanjem, predlagal zaprtje v posebne ustanove ali celo sterilizacijo, pa vseeno ni izključno zagovarjal ekstremnih metod. Pravzaprav se je v večji meri zavzemal za prevzgojo in izboljšanje samega okolja, kar bi omogočilo, da bi se manj deklet zateklo k takšnemu poklicu. Prav tako je poudarjal vpliv kulture in samega okolja, zaradi katerega je proces degeneracije sploh postal mogoč. Te okoliščine niso zadevale le ustanavljanja medicinskih institucij, ampak celoten etični pogled na sedanost. Bil je zdravnik in znanstvenik, ki ni mogel ignorirati razprav svoje dobe, kjer vsaj v teoriji ni bilo prostora za lastne tendence znanstvenika, čeprav to seveda v Gundrumovem primeru ne drži, saj so njegova dela več kot očitno nasičena z osebnimi mnenji in stereotipi, njegove navidezno znanstvene opredelitve evgenično superiornega človeka pa so večkrat temeljile na rasnih, razrednih in družbenih predsodkih.²⁵ Gundrum je torej smatral evgeniko kot sekundaren ukrep, ki bi omejil problem prostitucije, medtem ko je za primaren ukrep poudarjal povečanje socialne varnosti in ekonomske ukrepe. Po ekstremnih metodah, kot sta institucionalizacija in sterilizacija, je bil pripravljen posegati le v primeru rojenih prostitutk, ki so zaradi svojega dednega materiala nepopravljive ter s svojo dejavnostjo ogrožajo državo in njen narod. Gundrum je vzroke za problem prostitucije torej obravnaval kot preplet okolja in biologije.

Zaključek

Evgenika na Hrvaškem je bila primerno rezultat prevzemanja idej iz tujine, ki so bile prilagojene na specifične pogoje na hrvaškem ozemlju. Gundrumova dela so bila torej polna sklicevanj na Darwinovo evolucijsko teorijo in evgeniko, čeprav same besede »evgenika« nikoli ni uporabil v svojih delih. Od svojih stališč do negativne evgenike Gundrum pravzaprav nikoli ni zares odstopil in čeprav je v nekaterih primerih prostitucije verjel v možnost prevzgoje, se mu je možnost sterilizacije in internacije zdela popolnoma sprejemljiva in celo nujna v primeru, da je ogrožen sam obstoj naroda. Prav tako je Gundrum bil pod vplivom tujih znanstvenikov kot sta Cesare Lombroso ter Charles Darwin in čeprav se z njimi ni strinjal na

²² Gundrum, *Zdravstvo spolnoga života*, 405.

²³ Gundrum, *On Sarajevo Brothels*, 25.

²⁴ Kuhar in Fatović-Ferenčić, »Prostitutes and Criminals,« 192.

²⁵ Kuhar, *Eugenika u hrvatskoj medicini*, 24–25.

vseh področjih, so vsekakor pripomogli k oblikovanju njegovih miselnih vzorcev ter so posledično vplivali na njegove raziskovalne metode ter pristop pri obravnavi problema ženske prostitucije. Gundrum je deloval v prvi fazi hrvaške evgenike ter bil tudi njen glavni predstavnik svojega časa, ki jo lahko zamejimo do časa prve svetovne vojne. Na evgeniko je gledal skozi kazensko-pravno in antropološko perspektivo ter želel preko tega zmanjšati ukvarjanje žensk s prostitucijo. Gundrum se je predvsem osredotočal na zaščito naroda pred posamezniki, ki so zaradi svojega dednega materiala odstopali od družbenih norm, vendar pa se v svojem opusu še ni zavzemal za dejansko popraviljanje dednega materiala celotnega naroda preko evgenike. Čeprav je bil Gundrum izjemno produktiven ter je preko svojih raziskav za sabo pustil obsežen opus, pa je bil po svoji smrti, leta 1919, praktično pozabljen. Njegova dela so bila bolj teoretična kot pa praktično usmerjena, prav tako pa so se njegovi nasledniki izjemno redko sklicevali na njegove študije, če pa so se, pa so uporabljali zgolj njegove statistične podatke.²⁶

Viri

- Gundrum Fran. *Javne bludnice u Hrvatskoj i Slavoniji 1907/8. godine*. Zagreb: Dionička tiskara; 1910.
- Gundrum, Fran. *On Sarajevo Brothels*. Zagreb: Dionička tiskara, 1903.
- Gundrum Fran. *On the treatment of sexually-transmitted diseases in our country*. Zagreb: Tisak braće Kralj, 1910.
- Gundrum, Fran. *Zdravstvo spolnoga života*. Zagreb: Naklada pisca, 1914.

Literatura

- Cergol Paradiž, Ana. *Evgenika na Slovenskem*. Ljubljana: Sophia, 2016.
- Cergol, Paradiž Ana. »Evgenika na Slovenskem v perspektivi spola.« *Zgodovinski časopis* 63/3-4 (2009), 408–425.
- »evgenika«. *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. www.fran.si (dostop: 26. april 2023).
- Kuhar, Martin. *Eugenika u hrvatskoj medicini i njezin utecaj na javnost u razdoblju od 1859 do 1845*. Doktorska disertacija. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Medicinski fakultet, 2015.
- Kuhar, Martin in Stella Fatović-Ferenčić. »Prostitutes and Criminals: Beginning of Eugenics in Croatia in the Works of Fran Gundrum from Oriovac (1856-1919).« *Croatian Medical Journal* 53/2 (2012), 185-197.
- Truda, Marius. *Modernism and Eugenics*. New York: Palgrave Macmillan, 2010.

²⁶ Prav tam, 25.

Neva Accetto Vranac

Gospodarstvo v času Karolingov

Izvleček

Cilj tega članka je raziskava razvoja gospodarstva v času Karolingov, še posebej v luči razrednega boja in stereotipa »temačnega srednjega veka«.

Abstract

The purpose of this article is research of Carolingian economy, especially in the light of class struggle and the stereotype of »the dark middle ages«.

Ključne besede: Karolingi, gospodarstvo, fevdalizem, trgovina, valuta, Karel Martel, razredni boj.

Uvod

Karolingi so preko upravljanja upravniške službe majordoma postopoma izpodrinili prejšnjo frankovsko kraljevo rodbino Merovingov. Strmoglavljenje slednje je začel Pipin Srednji, ki je porazil ostale majordome in s tem postal edini dvorni upravnik v državi. Na položaju ga je nasledil sin Karel Martel. Ta je bil tako kot oče v funkciji majordom, a je od leta 719 naprej vladal kot kralj. Karel Martel je umrl leta 741, pred tem pa je državo razdelil med sinova Karlmana in Pipina Malega. Hilderih III. je bil leta 751 odstavljen in izgnan v samostan, Pipin Mali pa je bil maziljen in imenovan za kralja, saj se je brat Karlman leta 739 odmaknil v samostan. Po Pipinovi smrti je vodenje države prevzel njegov starejši sin Karel Veliki, ki si je po smrti mlajšega brata Karlmana leta 771 priključil tudi njegovo polovico države. Karel Veliki je bil leta 800 kronan za frankovskega cesarja, cesarsko krono pa je nosil do smrti leta 814. Kot cesar ga je nasledil sin Ludvik Pobožni, ki je vladal do leta 840. Po tem je državo razdelil med svoje tri sinove: Karel Plešasti je postal kralj Francije, Ludvik Nemški je postal kralj Nemčije, Lotar II. pa je vladal kot frankovski cesar. Med pomembnejše Karolinge štejemo še Karla III. Debelega in Arnulfa Koroškega. Karolinška rodbina je po moški liniji izumrla leta 911, ko je umrl Arnulfov sin Karel VI Otrok.¹

Ta jednat oris rodbine Karolingov me pripelje do definicije drugega naslovnega pojma: gospodarstva.² Čeprav nam je pojem gospodarstva vsem poznan, se mi zdi pomembno natančno razčleniti, kaj obsega, v izogib potencialnim napakam. V prispevku bom raziskovala proizvodnjo in rabo materialnih dobrin v času karolinške dinastije.

Karel Martel kot »utemeljitelj evropskega fevdalizma«

Najpomembnejši karolinški reformist, katerega dejanja so prinesla ogromne gospodarske spremembe v Evropo, je Karel Martel, ki je v zgodovinisju pogosto označen za »utemeljitelja evropskega fevdalizma«. Ta naziv si je v pridobil predvsem zaradi sekularizacije velikega dela cerkvenih zemljišč, ki so bila v frankovski posesti in uvedbo težke konjenice, ki je bila temelj vojaške plati fevdalizma. Karel Martel je bil vodja frankovske vojske v boju proti Arabcem. Ker pa ni bil kralj, je moral s plemstvom sodelovati in jim na nek način prizanašati.

¹ Bleichen, *Svetovna*, 245.

² Slovar Fran besedo gospodarstvo opredeljuje kot »proizvajanje, urejanje in uporabo materialnih dobrin«.

Naklonjenost plemstva je dobil s podeljevanjem posesti, ker pa ni želel zmanjšati ozemlja lastne rodbine, je zasegel cerkveno zemljo. To je v zameno za vojaško službo podelil prvim vazalom. Slednje dejanje Karla Martela predstavlja dokončno menjavo starega »spremstvenega« vojaškega razmerja z novejšim vazalskim, oziroma fevdnim vojaškim razmerjem. Vojaški vodja, oziroma senior, je gospodarsko zavaroval svojega spremljevalca z dodelitvijo posesti, imenovane fevd. V zameno je moral spremljevalec, oziroma vazal, pomagati pri vojskovanju. Dodelitev fevda s strani seniorja je bila za vazala najprej le predpogoj za vojskovanje, šele kasneje je postala pravna obveznost. Fevdno razmerje med vazalom in seniorjem je bilo sklenjeno na podlagi medsebojne zvestobe, sklenjeno pa je bilo na podlagi univerzalnih obrazcev. Razmerje se je končalo s smrtjo fevdnih partnerjev. Če je najprej umrl senior, je moral vazal ponovno zapriseči zvestobo njegovemu nasledniku, v kolikor pa je najprej umrl vazal, je senior fevd podaril nekemu drugemu.³

Fevdalni sistem, ki se je začel razvijati pod Karlom Martelom, je postal vojaški, politični, upravni in gospodarski sistem frankovske in večine kasnejših srednjeveških držav v Evropi. Zaradi specifične teme te naloge je treba vzpostaviti ločnico med gospodarsko in politično-vojaško naravo fevdalizma, brez da bi pozabili na njuno povezanost in prepletenost.

Reforme valute pod Karolingi

Med letoma 751 in 840 se je pod vladavino Karolingov uveljavila raba tankih srebrnih kovancev. Te srebrne kovance je Karel Veliki naredil za univerzalno, vseevropsko valuto in na ta način preko enotnega plačilnega sredstva Evropo povezal gospodarsko, kot ni bila še nikoli poprej. Prevladal je srebrni kovanec, medtem ko so zlati kovanci dobili bolj simbolno vlogo.⁴ Pod vladavino Karla Velikega se je kovanec tudi povečal, njegova teža je narasla za 1,3 grame, velikost se je zvečala za 20 milimetrov, debelina kovanca pa se je skladno zmanjšala. Zvečanje in hkratno stanjšanje kovancev je bilo izrednega pomena, saj je omogočalo graviranje jasnejših podob, ki so služile v propagandne namene. Ena takih podob je prikazovala Karla Velikega v podobi rimskega cesarja Avgusta. Že okoli leta 750 je na kovance svoje kratice graviral tudi Pipin Mali. Na nekatere srebrne kovance je graviral črki R in P, ki sta predstavljali naziv »Rex Pipinus«, na nekatere je vgraviral kratici R in F, ki sta predstavljali naziv »Rex Francoforum«. Razmerje med srebrnimi frankovskimi novci in evri je približno dvesto štirideset proti ena.⁵ Karolingi so tudi po Pipinu Malem in Karlu Velikem v kovance gravirali buste, monograme, križe in cerkve.⁶

Karolingi pa niso zgolj uvedli nove valute in spremenili velikosti kovancev. Pitreški edikt leta 864 je prepovedal rabo starih in tujih valut v frankovskem cesarstvu. Gre za napredek v zgodovini upravljanja z denarno valuto, saj je Karolingom z ediktom uspelo dokončno uveljaviti enotno frankovsko valutno srebrnih kovancev. Karolingi so se s tem spretno izognili neskladnosti valut, kar je centraliziralo gospodarstvo.⁷ Stabilizacija in poenotenje valute je sodila v sklop karolinških reform uteži in mer. Vse te spremembe so bile narejene za olajšanje pretoka dobrin skozi karolinško cesarstvo.⁸

Karel Veliki je poskušal določiti tudi cene žita in nekaterih drugih živil, čemur je priča sinoda v Frankfurtu leta 794. Najverjetneje je Karel Veliki to storil, da bi uveljavil rabo srebrnih

³ Bleichen, *Svetovna*, 246.

⁴ Woods, *From Charlemange*, 94.

⁵ Prav tam, 95.

⁶ Prav tam, 97.

⁷ Prav tam, 98.

kovancev. Gre za še en dokaz, da je bila denarna ekonomija že v času Karolingov natančno premišljena.⁹

Karolinška trgovina

Področje numizmatike pa ni edino, ki je v času Karolingov napredovalo. Gospodarstvo je napredovalo v trgovskem sektorju, kar se jasno kaže v posegu frankovske trgovine na območje Severnega morja. Trgovali so s sužnji, vinom, žitom in obrtnimi predmeti, prevažali pa naj bi celo mlinske kamne. Trgovci v obdobju Karolingov so uporabljali poti, ki so povezovala zgornjo dolino Rena z Dorestadom in Evropo z Londonom, vzpostavili so tudi trgovske poti do Švedske. V kasnejšem obdobju karolinške dinastije, se je frankovska trgovina povezala tudi z Bizantinskim vzhodom, islamsko severno Afriko in severno ter južno Italijo.¹⁰ Poleg tega so bili Karolingi tudi posredniki med Arabci in Skandinavci. Skandinavske dobrine, na primer krzno, so Karolingi prevzeli od Skandinavcev in jih prodali Arabcem na jugu cesarstva.¹¹ Poleg tega so se že v času Karolingov začele vzpostavljati tržnice in drugi manjši trgovinski centri.¹² Ob tem je potrebno opozoriti na dejstvo, da je obseg in prisotnost trgovine v karolinški Evropi ena najbolj kontroverznih topik v zgodovinopisju srednjega veka.¹³ Poleg tega obstaja tudi hebrejski vir iz Iraka, ki dokumentira prisotnost iraških trgovcev na karolinškem sejmu v Svetem Denisu.¹⁴ O trgovanju z vzhodom pričata tudi uporaba začimb v kulinariki in medicini. Čeprav je uporaba začimb v kulinariki v začetku osmega stoletja zastala, se je ta nadaljevala v koncu stoletja. Uporaba začimb v medicini je ostajala aktivna skozi celotno stoletje.¹⁵

Zaradi odsotnosti Karolingov v sredozemski pomorski trgovini nekateri zgodovinarji menijo, da je bila karolinška trgovina skorajda neobstoječa, oziroma izjemno drugotnega pomena za karolinško gospodarstvo. Spet drugi zgodovinarji se s tem ne strinjajo in se ob tem sklicujejo predvsem na prej omenjene dokumentirane trgovske izmenjave s Skandinavijo in Arabci ter na občasno pojavljanje trgov že v obdobju Karolingov. Dokazi o trgovini v obdobju Karolingov so sicer neizpodbitni, še vedno pa ostaja naslednje vprašanje: ali viri o trgovanju dokazujejo stalni trend, ki se je odvijal v karolinškem cesarstvu, ali gre zgolj za občasne izmenjave, ki so bila redkost in ne ustaljena praksa? Zgodovinopisje tudi v sodobnosti odgovora na to vprašanje še nima v celoti.¹⁶

Razvoj industrije in kmetijstva

Poleg trgovine sta se v času Karolingov razvijala tudi industrijski in kmetijski sektor. Obstaja možnost, da se je rudarstvo začelo že v času Karolingov. Rudarstvo je bilo namenjeno proizvodnji orožja, o čemer imamo dokaze iz obdobja med letoma 687 in 987.¹⁷ Prišlo je do oživitve proizvodnje volnenih tkanin. Slednje je razvidno iz korespondence med Karlom Velikim in mercijskim kraljem Offom. Pomembnost pridelave in izmenjave tkanin je razvidna tudi iz darilna frizijskih tkanin, ki jih je Karlu velikemu podaril Harun al Rašid, abesinski kalif. Kljub tem očitnim napredkom v razvoju industrije tekstila, se ta nikoli ni prelevil v vodilni gospodarski sektor.

⁹ Misbach, »The Balanced,« 271.

¹⁰ Prav tam, 267.

¹¹ McCromic, »New Light,« 25.

¹² Misbach, »The Balanced,« 268.

¹³ McCromic, »New Light,« 25.

¹⁴ Prav tam, 26.

¹⁵ Prav tam, 36.

¹⁶ Prav tam, 27.

¹⁷ Chittolini, *5000 let*, 74.

Najpomembnejši je ostajal kmetijski sektor, kjer so se prav tako pojavile določene novosti. V času Karolingov so v kmetijstvu začeli uporabljati težki plug na kolesih, sodobno kmetijsko vprego in princip triletnega kolobarjenja.¹⁸

Vprašanje Sredozemlja

Arabce je Pirenne v svoji analizi ekonomije v zgodnjem srednjem veku opredelil kot »krivce« za (dokončen) propad starega antičnega gospodarstva.¹⁹ Poznorimsko gospodarstvo je temeljilo na čezmorski trgovini, obdržalo pa se je vse do poznega sedmega stoletja. Slednje dokazuje dejstvo, da so Merovingi še vedno pisali na papirus, ki raste zgolj v Egiptu. V kontrast temu so Karolingi pisali izključno na pergament, poleg tega pa se v dobi karolinške oblasti porazgubijo kakršne koli dokumentacije o Sirskih in judovskih trgovcih. Ti so bili za čas Merovingov še vedno pogosto prisotni v Evropi.²⁰ Čeprav Pirenne pravi, da je propad trgovine z vzhodom neposredna posledica denarnih reform v času Pipina Malega in Karla Velika, avtor sam predpostavi tudi posredne vzroke za pretrganje trgovskih vezi. V času arabskih selitev je Evropa izgubila svoj dolgoletni dominat v Sredozemskem morju. Zdi se, da je centralizacija evropskega gospodarstva v zgodnjem srednjem veku, ki se je začelo izvajati pod Karolingi, posledica upada pomembnosti Sredozemlja za evropsko trgovino v osmem in devetem stoletju.²¹

Obdarovanje

Fevdalni element v analizi srednjeveškega gospodarstva vzpostavlja fascinantno akademsko analizo. Georges Duby je v svojem delu kot specifiko gospodarstva v zgodnjem srednjem veku opredelil tako imenovano dajanje daril. S tem je mislil prav na fevdni princip nagrajevanja vojaških zaslug z zemljišči. Zaradi slednje specifike je Duby v svoji analizi srednjeveškega gospodarstva tako dajanje daril ločil od pojma trgovine. Nekateri kasnejši pisci, ki so prevzeli Dubyjevo tezo so še bolj radikalni: zgodovino svetovne ekonomije ločijo na sodobno, ki temelji predvsem na trgovini in predhodno, ki temelji na dajanju daril.²²

Mauss obdarovanje v zgodnjem srednjem veku karakterizira kot obvezno vzajemno, v svojih analizah pa poudarja, da obstaja več vrst takšnega obdarovanja. Obdarovanje pri katerem se sklene vazalstvo med zaslužnim vojakom in gospodom je ne-antagonistična praksa obdarovanja; kljub temu, da je vazal seniorju podrejen, za svojo zvestobo dobi določene beneficije. Tako obdarovanje ima torej določeno naravo sožitja. Po drugi strani po Maussu obstajajo tudi antagonistične prakse obdarovanja, za katere je značilno, da eden izmed dveh členov, ki se vzajemno obdarujeta, želi prav s prakso obdarovanja drugemu finančno škodovati. V takih primerih prvi subjekt načrtno obdari drugega s prevelikim darilom. Tega drugi subjekt ni zmožen vrniti, čemur sledi bankrot in zapad v zadolževanje pri prvemu subjektu. Na ta način prvi, antagonistični subjekt drugega finančno izčrpa in s tem pridobi v tako finančnem vidiku, kot tudi v vidiku ugleda.²³

Obdarovanje Karolingov ima določeno specifiko. Zdi se, da je le v času formalnega prevzema kraljevanja s strani Karolingov, do konca vladavine Ludvika Pobožnega, za Karolinge veljala posebna oblika obdarovanja. Na vsakoletnih zborovanjih so se zbrali karolinški dinastiji podložni škofje in opati, ki so Karolinge obdarovali z dvema vrstama daril: z vsakoletnim denarnim tributom in posebnim darilom konj. Konje so ti podložniki Karolingom

¹⁸ Misbach, »The Balanced,« 268.

¹⁹ McCromic, »New Light,« 20.

²⁰ Prav tam, 19.

²¹ Prav tam, 20.

²² Curta, »Merovingian,« 673.

²³ Curta, »Merovingian,« 675–676.

podarili v znamenje lastne svobode, pravice do orožja in ponosa.²⁴ Princip obdarovanja se je sicer pojavil že v času Merovingov, a so ga Karolingi izpopolnili. Zgodovinski viri kažejo na to, da so bili Karolingi zelo spretni v politiki obdarovanja, še posebej pri praksi vzajemnega obdarovanja. Ravno ta vzajemnost je namreč tisto, kar dela prakso obdarovanja najbolj učinkovito. Notkar poroča, da so Karolingi obdarovali vse dvoru zaslužne podanike. Vojakom so priskrbeli primerno bojno opremo, med drugim sestavljeno iz pasov in ščitov za noge, ki so bili izdelani v oddaljenih delih cesarstva. Nižje vojake so preskrbeli s plašči različnih barv, delavce na dvoru, na primer kuharje, pa so preskrbeli z vsem potrebnim za zadovoljivo izvajanje njihovega dela. Hinkmar iz Remsa poroča, da so Karolingi podložnike za dobro opravljena dela nagrajevali z darili kot je bila hrana, konji, zlato, srebro in drugimi ornamentami.²⁵ Te darove so bili Karolingi zmožni podeliti podanikom prav zaradi prej razloženega letnega obdarovanja s strani bogatih podložnikov.²⁶

Obdarovanje z zemljišči ni bila Karolinška inovacija, saj so to počeli že Merovingi. Kljub temu je bilo obdarovanje z zemljišči s strani slednjih manj uveljavljeno in bolj lokalno. V kontrast temu so Karolingi z zemljo večinoma obdarovali tujce. Med njimi sta baskovski vodja Adelerik in vojvoda Karel Plešasti iz Britanije. Dokumentiranih je tudi več tujih plemičev, ki so bili obdarovani s strani Ludvika pobožnega. Leta 823 je Ludvik podaril posesti dvema princema iz Wilza, v zameno za sklenitev obljube. Poleg njiju je Ludvik Pobožni z zemljo obdaroval tudi Vihomarka iz Britanije.²⁷ Tri leta kasneje je obdaroval danskega princa Herald.²⁸

Pomembno je razložiti tudi maskotno naravo obdarovanja. Pierre Brodieu je lastni interes donatorja opisal kot temeljno lastnost obdarovanja v času Karolingov. Senior, ki je vazalu nekaj podaril, je to storil večinoma iz lastnega interesa. Čeprav je profitiral tudi vazal, odnos med njima nikakor ni bil v popolnem sožitju. Zaradi tega je med izročitvijo darila vazalu in vrnitvijo usluge seniorju po navadi preteklo veliko časa; na ta način je donator izgledal bolj radodaren.²⁹

Razvoj fevdalizma v karolinškem času

Izvor vazalstva je poznorimski. Gre za prakso komendacije oziroma *commendatio*, v kateri pokrovitelj ponudi zaščito klientu, določbo pa zapečatita s stiskom roke. Prvo vazalstvo je bilo sklenjeno ne za zemljišča, temveč za konje, orožje in hrano. Nekatere izmed prvih instanc podeljevanja posesti z namenom vzpostavitve vazalskega odnosa, segajo v čas bojev med Franki in Galci. Franki so zasežena galska ozemlja namreč začeli podeljevati uspešnim vojakom.³⁰

Poleg tega so se že v karolinški dobi razvili tudi naslednji fevdalni principi: dolžnosti grajske straže, spremstva, razsodniške družbe, sodelovanje pri gospodovih odborih (*consilium*), razne oblike pomoči (*axilium*), pravice *custodia* (skrbništvo), *gite* (nastanitev), *marriage* (poroka), *retrai* (odkup pogodbe). Že takrat je bil fevd neodtujljiv, za fevdalce pa je veljala imuniteta. Ta se je nanašala na oprostitev od davkov za vrhovno oblast, v začetku fevdalizma pa predvsem na cerkev. Slednje se je zgodilo, ker vladarji niso bili več zmožni izvrševati vseh svojih odgovornosti, posledično pa so spodbujali fragmentacijo države in s tem partikularizem gospošte. Že v devetem stoletju, torej v času Karolingov, je bila uvedena gradnja kamnitih

²⁴ Curta, »Merovingian,« 687.

²⁵ Prav tam, 688.

²⁶ Prav tam, 689.

²⁷ Prav tam.

²⁸ Prav tam, 690.

²⁹ Prav tam, 697.

³⁰ Davies, *Zgodovina*, 300.

gradov, ki so postali eden od simbolnih in upravnih centrov fevdalizma.³¹ Že za čas Karolingov, natančneje Karla Martela, se je razvila tudi težka konjenica. Uveden je bil alod, pomembne so bile tudi trdnjave in konjenica.³²

Položaj tlačana

Avtorica Regine Pernound razmerje med tlačanom in (ne)njegovo zemljo opiše na poetičen način: »Tlačan je bil tisti, od katerega so zahtevali stabilnost ... ostati je moral na posesti, moral je gojiti in lopatati, razkopavati, sejati in tudi žeti ... fevdni gospod posestva ga ni mogel izgnati, prav tako kakor je tlačan ni mogel pobrisati s posestva.«³³ Avtorica poudari, da je bil položaj srednjeveškega tlačana bistveno drugačen od položaja antičnega sužnja, saj ima tlačan kljub lastni vezanosti na zemljo³⁴ »vse pravice svobodnega človeka«; lahko se poroča in lahko ustanovi družino. Avtorica zatrdi, da sta si tlačan in fevdalec v svoji vezanosti na zemljo celo podobna. Oba fevdnega gospostva namreč nista zmožna zapustiti v praksi, čeprav jima teorija to deloma dopušča; tlačan zaradi obdelovanja gospostva dobi svoj delež žetve,³⁵ fevdni gospod pa kljub temu, da takega dela ni opravljal, svoje zemlje ni mogel prodati, odtujiti ali zapustiti. Zanimivo je, da Pernound položaja sužnja in tlačana označi za neprimerljiva,³⁶ a v isti sapi primerja položaj tlačana in fevdnega gospoda. To je sicer logično, glede na to, da si je Pernound za kriterij primerjave izbrala faktor vezanosti na zemljo. Ob tem se mi kljub slednjemu porodi naslednje vprašanje: čemu izbira prav tega kriterija?

Bloch v svojem zloglasnem delu *Apologija zgodovine ali zgodovinarjev poklic* govori o »zgodovinarjevi izbiri«. Ta se med drugim nanaša na izbiro virov, ki jih uporabimo v zgodovinoisju, kot tudi na izbiro načina interpretacije izbranih virov.³⁷ Zdi se mi, da je avtoričina izbira kriterija vezanosti na zemljo, ko gre za opredelitev tlačansko-fevdalnega položaja, narejena skozi okvirje miselnosti kapitalističnega principa prostega trga. V sedanjem ekonomskem sistemu so ljudje brezpogojno vezani na svoje zasebne posesti in zasebno imetje. Vezanost na fevdno zemljišče vse fevdalne vazale in tlačane združi v unijo in jih loči od fevdnih seniorjev, saj so slednji edini, ki z zemljo resnično lahko razpolagajo. Kljub temu so si v imetju preostalih materialnih dobrin in predvsem v količini opravljenega dela vazali in seniorji veliko bolj podobni, kot so si vazali in tlačani.

Zaključek

Predstave o temnem srednjem veku danes veljajo predvsem za posploševanje s strani starejših avtorjev.³⁸ Kljub vprašljivemu razvoju in potencialni dekadenci trgovine v karolinškem času je v vseh ostalih aspektih gospodarstvo po Karolingu napredovalo; prišlo je do napredka v kmetijski tehnologiji, prisotni so bili celo zametki industrije. Med večje gospodarske dosežke štejemo reformo valute, ki je pomagala vzpostaviti centralizirano in načrtovano ekonomijo.³⁹ Največja gospodarska sprememba je uvedba fevdalizma, čas Karolingov lahko označimo celo za »fevdalno revolucijo«. ⁴⁰ Vse te gospodarske spremembe lahko označimo z ekonomskim

³¹ Davies, *Zgodovina*, 303.

³² Prav tam, 301.

³³ Pernound, *Nehajmo*, 93.

³⁴ Prav tam, 94.

³⁵ Prav tam, 93.

³⁶ Prav tam, 94.

³⁷ Bloch, *Apologija zgodovine*, 55.

³⁸ Fontana, *Evropa*, 50.

³⁹ Misbach, »The Balanced,« 263.

⁴⁰ Fontana, *Evropa*, 39.

pojmom uravnotežene gospodarske rasti.⁴¹ Kljub slednjemu pa ne gre zanemariti položaja takratnih proletarcev, ki so se s fevdalnim prehodom preimenoval iz sužnjev v tlačane.

Literatura

- Anderson, Perry. *Prehodi iz antike v fevdalizem*. Ljubljana: ŠKUC, 1989.
- Bleichen, Jochen. *Svetovna zgodovina od začetkov do danes*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1976.
- Bloch, Marc. *Apologija zgodovine ali zgodovinarjev poklic*. Ljubljana: ŠKUC, 1996.
- Chittolini, Giorgio. *5000 let Evrope. Pokrajina, mesta, trgovina, politika, religija in kultura*. Kranj: LEXIS, 1995.
- Curta, Florin. »Merovingian and Carolingian Gift Giving.« *Speculum*, 81/3 (2006), 671–99.
- Davies, Norman. *Zgodovina Evrope*. Ljubljana: Modrijan založba, 2013.
- Fontana, Josep. *Evropa pred zrcalom*. Ljubljana: *cf., 2003.
- McCormick, Michael. »New Light on the ‘Dark Ages’: How the Slave Trade Fuelled the Carolingian Economy.« *Past & Present*, 177/1 (2002), 17–54.
- Misbach, Henry L. »The Balanced Economic Growth of Carolingian Europe: Suggestions for New Interpretation.« *The Journal of Interdisciplinary History* 3/2 (1972), 261–73.
- Pernound, Regine. *Nehajmo že s tem srednjim vekom*. Ljubljana: Družina, 2003.
- Woods, Andrew R. »From Charlemagne to the Commercial Revolution (c.800–1150).« V: *Money and Coinage in the Middle Ages*, ur. Rory Naismith, 93–121. The Netherlands: Brill, 2019.

⁴¹ Misbach, »The Balanced,« 265.

Julija Šuligoj

»Osvojitve Alžirije? Odgovor na udarec z muholovko!« Francoska kolonizacija Alžirije, Alžirski odziv in njene posledice

Izvleček

Članek skuša celostno predstaviti francosko kolonizacijo Alžirije. Tako kot ostale afriške države je tudi Alžirijo doletel kolonializem, čeprav nekoliko kasneje in iz drugačnih vzrokov. Članek uvedem s kratkim opisom kolonializma evropskih držav in zgodovine Alžirije. Nadaljujem z opisom razmer v Alžiriji do konca 18. stoletja in vzrokov, ki so vodili do francoske kolonizacije. Predvsem se osredotočim na vplivne judovske družine in na velik dolg, ki so ga Francozi dolgovali alžirskemu deju. Osrednji del članka predstavlja sam povod in okupacija Alžirije in odziv alžirskega prebivalstva nanjo. Za konec analiziram posledice okupacije na prebivalstvo.

Abstract

The article presents the French colonisation of Algeria. As was the case with other African countries Algeria was also affected by colonialism, although it happened somewhat later and for different reasons. I begin the article with a brief description of European countries' colonialism and Algeria's history. I then describe the situation in Algeria up to the end of the 18th century and the causes that led to French colonisation. In particular, I focus on the influential Jewish families and the outstanding debt that the French owed to the Algerian action. The central part of the article presents the causes and occupation of Algeria and the response of the Algerian population to it. Finally, I analyse the consequences of the occupation on the population.

Ključne besede: Francija, Alžirija, Afrika, kolonializem, francoski kolonializem

Uvod

Francoska kolonizacija alžirskega ozemlja je eden izmed temnih madežev francoske zgodovine, o kateri Francozi še vedno težko govorijo. Čeprav je bilo alžirsko prebivalstvo navajeno tuje nadoblasti in je leta 1962 v resnici šele prvič v zgodovini postalo zares samostojno, pa je bila francoska kolonizacija za prebivalstvo popolnoma nova in drugačna izkušnja.

Kolonializem evropskih držav

Kolonialna politika, torej širjenje ozemlja neke države na račun druge, sega že v čas geografskih odkritij, v 16. stoletje. Odnosi med kolonizatorji in koloniziranimi so bili neenakopravni, saj so kolonizatorji svojo oblast pogosto uveljavljali s silo. Pod pritiskom gospodarskih in družbenih sprememb so si v 19. stoletju evropske države začele deliti ozemlja zunaj Evrope; to obdobje imenujemo tudi imperializem, ki je težnja, zlasti močnejših držav, po nadvladi in širjenju svojega vpliva na nekem območju. Začela se je kolonialna tekma, ki je zajela tudi najbolj oddaljene kotičke sveta. Na novo kolonizirana področja so postala predmet gospodarskega izkoriščanja, saj so si kolonizatorji želeli zagotoviti nove surovine za nadaljnje osvajanje.

Velika Britanija je imela prednost zaradi učinkovite industrije in si je ustvarila velik kolonialni imperij, katerega posledice so vidne še danes. Razdelitev Afrike med evropske sile v 19. stoletju je zagotovo eden pomembnejših dogodkov v okviru imperializma. Afriško celino so si razdelile Nemčija, Velika Britanija, Francija, Italija, Nizozemska, Belgija, Portugalska in Španija. Največje rivalstvo je potekalo med Francijo in Veliko Britanijo, ki sta na koncu dobili tudi največji delež kolonij v Afriki. Ta proces se je začel v sredini 19. stoletja in je spremenil socialno in gospodarsko strukturo afriškega ljudstva.

Francosko širjenje posesti v Afriki se je začelo prav v Alžiriji v 30. letih 19. stoletja. Francija je bila sicer na afriških tleh navzoča že stoletja pred tem, aktivno je tudi sodelovala v trgovini s sužnji. V 19. stoletju so Francozi pridobili še kar nekaj posesti v Afriki: z izkoriščanjem notranjepolitičnih težav so zavzeli Tunizijo, v Maroku so naleteli na nemške interese, zavzeli so Senegalski pas, Sejgujski sultanat, državi Bornu in Wadai. Konec 19. stoletja se je francosko prodiranje proti vzhodu končalo s fašodsko krizo leta 1898.¹

Kratka zgodovina Alžirije pred letom 1830

Že pred našim štetjem so na območju današnje Alžirije živeli Berberi, starodavno ljudstvo, naseljeno na severu Afrike, ki si še danes prizadeva za ustanovitev lastne države. Feničani so ob obali ustanavljali trgovske kolonije, po vzponu Kartagine pa so te prešle pod njeno oblast. Ko so Rimljani premagali Kartagino, so na območju današnje severne Afrike ustanovili provinco Mavretanijo, po njihovem padcu pa so območje preplavili Vandali in Bizantinci. Slednji niso mogli preprečiti širjenja Arabcev z vzhoda.²

V 8. stoletju so misijonarji haridžitske, torej islamske vere, ibaditi, prispeli do Magreba, kjer so ustanovili ibaditsko državo Tiaret v višavjih osrednje Alžirije, »kjer je med letoma 760 in 900 uspeval domiselni kompromis med muslimansko politično in tradicionalno berbersko plemensko ureditvijo.«³ Do osmanskega obdobja je Alžirsko prebivalstvo živelo skupaj s prebivalci Tunizije in Maroka v provinci Magreb pod arabsko muslimansko nadoblastjo, ves čas pa se je moralo boriti proti vpadom in uporom Berberov iz sosednjih pokrajin.

Na začetku 16. stoletja se začne obdobje relativne alžirske neodvisnosti, ko sta brata Barberousse, Baba Arudj in Khayr al-Din, turška pirata, ob podpori turškega sultana ustanovila alžirsko pristanišče.⁴ Tako je sicer področje ostalo pod upravo Konstantinopla, vendar s statusom protektorata. Država je bila relativno avtonomna, razdeljena je bila na štiri province, ki so se razlikovale po velikosti in številu prebivalstva. Provinco Alžir, v kateri je bilo glavno mesto, je vodil prvi mož države, dej. Preostale tri province so vodili beji, ki so bili podrejeni deju. Deja je volil državni svet, imenovan divan.⁵

Tekom celotnega 16. stoletja so po Mediteranu plenili alžirski pirati, kar jim je prinašalo stalen dotok plena in sužnjev. Proti temu sta se skušala boriti tako rimsko-nemški kralj in cesar Karl V. kot tudi francoski Sončni kralj, vendar zaman. Priseljeni Turki v Alžiriji so bili del vladajoče kaste oziroma vojaki in se načelno niso mešali z domorodnim prebivalstvom. Nekateri janičarji so se kljub temu poročili z alžirskimi ženskami; otroke so zaničevalno poimenovali *kouloughlis*, kar pomeni sinovi sužnjev.⁶

Francosko-alžirski odnosi

V Alžiriji je od osmanske zasedbe do francoske kolonizacije vladal absolutistični monarh, imenovan dej. Od leta 1818 do francoske nadvlade je bil to Husein Dej oziroma Husein Paša, ki je bil zadnji alžirski dej sploh in je igral ključno vlogo v tem obdobju.⁷

V 17. stoletju so se iz Livorna v Alžirijo priselili judje, v hebrejščini imenovani *gorneyim*.⁸ Bili so svobodni in so zaradi svoje nadarjenosti kmalu začeli obvladovati diplomatsko sceno. Dve najpomembnejši *gorneyimski* družini konec 18. stoletja sta bili družini Bacri in Busnach, njuna vidna predstavnika pa Joseph Bacri in Nephtali Busnach. Njun socialni

¹ Povzeto po Böing, *Svetovna zgodovina, od začetkov do danes*, 510–512.

² Algeria.

³ Fage, *Zgodovina Afrike*, 163.

⁴ Barberousse.

⁵ Bennoune, *The Making of Contemporary Algeria, 1830-1987*, 17.

⁶ Algérie: Données historiques et conséquences linguistiques.

⁷ Montagnon, *Dictionnaire de la colonisation française*, 358.

⁸ Rosenstock, »The House of Bacri and Busnach: A Chapter from Algeria's Commercial History,« 343.

in finančni status je pripomogel k temu, da so ju imenovali kar kralja Alžirije.⁹ Brata sta vodila uspešen poslovno-trgovski imperij; letno naj bi po njuni zaslugi iz Alžirije izplulo kar 170 trgovskih ladij s pšenico, ječmenom, kožami in olji, vrednimi več kot 2.500.000 ameriških dolarjev.¹⁰ Njuna trgovska mreža je prepredala svet od New Yorka do Soluna, vključena pa sta bila tudi v trgovino z ladjami in v piratstvo.

Alžirija se je med Francosko revolucijo leta 1789 izkazala za močnega francoskega zaveznika pri priznavanju prve republike, predvsem s finančnega vidika.¹¹ V Napoleonovi kampanji v Egiptu med letoma 1798 in 1801 je Alžirija posredno sodelovala tako, da jim je pošiljala pomoč v blagu. Poleg znatne količine pšenice in števila konj je Alžirija leta 1796 Franciji posodila dvestopetdeset tisoč frankov, pozneje istega leta pa še milijon, za kar ni zaračunala obresti.¹² Takšna pomoč je revolucionarni Franciji v tem obdobju prišla zelo prav, saj je bila izolirana od preostalih Evropskih držav.

Seveda pa delovanje te francosko-judovske naveze ni bilo vsem po godu. Že pred francosko revolucijo je bilo tekmovanje med francoskimi in alžirskimi trgovci očitno, po revoluciji leta 1789 pa so se pritožbe čez brata Bacrija in Busnacha le še stopnjevale; še posebej je francoskim trgovcem šel v nos njun monopol pri izvozu žita.¹³

Francoski dolg

Ker se je francoska vlada po revoluciji znašla v finančnih težavah, so poskušali plačilo dolgov bratoma Bacri-Busnach odložiti. Prav tako pa je mogoče ta odlog videti kot politično izsiljevanje, s katerim je Francija Alžirijo vezala nase: želela je znova doseči prijateljstvo z judovsko družino in posredno vzpostaviti vpliv na alžirskega deja.¹⁴ Dej, ki se je tega izsiljevanja zavedal, je pritiskal na francosko vlado, da bi dobil povrnjen denar, ki ga je vložil v Bacri-Busnachove posle. Kljub temu, da je bil dejev diplomatski pritisk koristen, pa sta brata kmalu ugotovila, da ne bo zadostoval; potrebovala sta podporo vplivnih francoskih politikov. Dobila sta jo z Charles-Mauriceom de Talleyrand-Périgordom, francoskim ministrom za zunanje zadeve. Do plačila pa še vedno ni prišlo, saj se je v času Napoleonove vladavine Francija zapletla v vojno z Osmanskim cesarstvom, za katerega je od bratov Bacri-Busnach dobila pomoč v blagu.¹⁵

Odnosi so se tudi po vojni zaostrovali, saj so alžirske piratske ladje napadale francoske, zaradi česar je Napoleon celo grozil deju, da bo primoran ukrepati. Odnosi bratov Bacri-Busnach s Francijo so kljub vsemu ostajali prijateljski.¹⁶

Ko je leta 1807 Talleyrand zapustil vlado, je ta pozabila na dolg. Leta 1814, ko je Talleyrand zavzel mesto francoskega ministra za zunanje zadeve, je ponovno zahteval plačilo dolga. 28. oktobra 1819 je vlada sklenila kompromis z družino Bacri-Busnach in ji izplačala 7 milijonov francoskih frankov, kar je bilo precej manj od prvotnega zneska štiriindvajset milijonov francoskih frankov, vendar je dej znesek vseeno odobril.¹⁷ Zapletlo se je, ker je Husein Dej dogovor očitno narobe razumel oziroma, lahko sklepamo, ni dobro poznal francoskega finančnega sistema. Teh sedem milijonov frankov je namreč zahteval zase, z obljubo, da bo zadovoljil svoje upnike, podobno kot je storil v primeru španskega dolga.

⁹ Montagnon, *Dictionnaire de la colonisation française*, 103.

¹⁰ Rosenstock, »The House of Bacri and Busnach,« 345.

¹¹ Boime, *Art in an Age of Counterrevolution, 1815-1848*, 230.

¹² Bennoune, *The Making of Contemporary Algeria*, 31.

¹³ Rosenstock, »The House of Bacri and Busnach,« 352.

¹⁴ Boime, *Art in an Age of Counterrevolution*, 231.

¹⁵ Rosenstock, »The House of Bacri and Busnach,« 353.

¹⁶ Rosenstock, »The House of Bacri and Busnach,« 354.

¹⁷ Rosenstock, »The House of Bacri and Busnach,« 355.

Francoska zavrnitev dejevih zahtev je vplivala na dejev poznejši odnos do Francije in njegovo politiko.¹⁸

Leta 1827, ko Alžirija še vedno ni prejela dogovorjenega zneska, je baron de Damas, francoski minister za zunanje zadeve, napisal deju pismo, v katerem mu je zagrozil z vojaško akcijo, če alžirsko piratstvo ne bo ukinjeno in se odnosi ne bodo vrnila na stare tirnice.¹⁹ To pismo pa deju ni bilo nikoli dostavljeno – namesto tega so se aprila leta 1827 alžirski obali približale štiri francoske vojaške ladje.

Francoska zasedba Alžirije

Dolga leta so se generacije francoskih šolarjev učile o tem znamenitem udarcu, ki ga je dej Husein Dey zadal francoskemu konzulu Pierru Devalu. Francosko zgodovinopisje ga imenuje *un coup d'éventail*, angleško pa *Fly Whisk Incident* ali *Fan Affair*.

30. aprila 1827 so v Alžiriji muslimani praznovali konec Ramadana in celoten konzularni korpus je bil navzoč pri praznovanju v dejevi palači. Dej in Deval sta se sporekla glede francoskega dolga. Dej je Devala vprašal o pismih, ki jih je pisal francoskemu kralju, in zakaj ni nikoli prejel odgovora. Deval mu je odgovoril: »Kralj ti ni odgovoril, saj nisi dovolj velika osebnost, da bi bil odgovora vreden.«²⁰ Dej je v trenutku iht trikrat rahlo udaril Devala po roki z muholovko.²¹ Ta *coup d'éventail* se je zapisal v zgodovino kot povod za začetek osvojitve Alžirije.

Deval se je namreč na dogodek burno odzval. Udarce je videl kot neprimerno bolj nasilne in boleče kot naj bi v resnici bili.²² Dejevim ministrom je pripovedoval o dogodku v upanju po razumevanju, vendar zaman. Alžirijo je zapustil in s tem pretrgal diplomatske vezi med državama.

Francoski kralj Karl X. je v situaciji videl odlično priložnost, da se izogne plačilu dolga, in se je odločil razumeti udarec kot znak nepokorščine in pomanjkanje spoštovanja do francoske krone. Dej se je obtožb branil, češ da njegova poteza nikakor ni bila naravnana proti francoski vladi ali francoski državi, temveč proti Devalu osebno. Francoska eskadrilja je deju predstavila ultimat: dej bi se moral uradno opravičiti, razviti francosko zastavo nad glavnimi utrdbami, pozdraviti francoze z izstrelom sto topovskih krogel, kaznovati pirate in se seveda odpovedati prejemu vračila dolga v vrednosti sedem milijonov frankov.²³ Dej je ultimat videl kot žaljiv in ga je odklonil.

14. junija je na alžirski obali, v Sidi Fredju, petindvajset kilometrov zahodno od Alžira, pod poveljstvom generala de Bourmonta pristalo šeststo ladij s sedemintrideset tisoč glavo posadko.²⁴ Francozi so mesto obstreljevali do 5. julija, ko je dej odstopil. Do februarja 1831 je Alžirija postala francoska naselbinska kolonija – štiri tisoč petsto francoskih državljanov je bilo povabljenih, da naselijo Alžirsko rodovitno zemljo.²⁵

Za prakso, ki se je uporabljala v deželah Magreba tudi v času osvojitve Alžirije, se v tujem zgodovinopisju uporablja termin *razzia* (izhaja iz arabskega termina *rhazya*), ki opisuje sovražni napad, opustošenje v deželi nasprotnika.²⁶ Razzia se je uporabljala tako na francoski kot na alžirski strani. Celotne vasi so bile požgane, ženske posiljene, francoski vojaki so tudi zastrupljali vodnjake. Francoski vojaki so skrunili muslimansko vero, mošeje so spreminjali v

¹⁸ Rosenstock, »The House of Bacri and Busnach,« 356.

¹⁹ Rosenstock, »The House of Bacri and Busnach,« 356.

²⁰ »Le roi ne peut te répondre parce que tu es un trop petit personnage.« Petite et grande histoire du «coup de l'éventail».

²¹ Boime, *Art in an Age of Counterrevolution*, 231.

²² Le Dey Hussein d'Alger et le coup d'éventail en 1827.

²³ Rosenstock, »The House of Bacri and Busnach,« 357.

²⁴ Frindéthié, *Francophone African Cinema*, 117.

²⁵ Frindéthié, *Francophone African Cinema*, 117.

²⁶ Montagnon, *Dictionnaire de la colonisation française*, 10.

katedrale, ubili so na stotine domačinov; v petnajstih letih se je alžirsko prebivalstvo zmanjšalo za milijon.²⁷ To nenavadno nasilje je sicer redko v zgodovini modernega kolonializma. Podpolkovnik Lucien-François de Montagnac je v svojih spominih zapisal:

»Vsakdo, ki ne želi sprejeti naših pogojev mora biti izbrisan iz tega sveta. Vsakdo mora biti zajet ne glede na starost in spol; trava ne sme več rasti tam, kamor je stopila noga francoske vojske. [...] Tako je treba izpeljati vojno z Arabci: ubiti je potrebno slehernega moškega od petnajstega leta starosti dalje, žene in otroke je potrebno zajeti, jih preteptati in jih poslati na otoke Marquesas ali kam drugam. Z eno besedo, uničiti je treba vse in vsakogar, ki se ne bo plazil kot pes pod našimi nogami.«²⁸

Alžirci pa v tej situaciji niso ostali pasivni, temveč so se srdito uprli. V spominih francoskih prič tega obdobja je mogoče najti takšne zapise:

»Ti beduini so strašni ljudje, glave režejo z gorečim užitkom, ki ga je težko dojeti. Presodite sami. V zanosu bojevanja so najbolj zadovoljni, če lahko zaseženemu ujetniku glavo odtrgajo s tilnika. A ko si vzamejo čas, začnejo z rezanjem obeh zapestij, nato ujetniku odsekajo ušesa, zarežejo po vratu, da se pojavi krvava tetovaža in mu na koncu odrežejo še nos. Šele ko žrtvi prerežejo vrat, ta preneha trpeti. Eden naših borcev nam je bil izročen po tem, ko je preživel dovršen del njihovega trpinčenja. Zapestja so mu ostala, nos in vrat so mu prišili nazaj v bolnišnici, njegova ušesa pa so ostala na bojnem polju.«²⁹

Razlog, da so opisanega francoskega vojaka našli brez ušes je, da je bil par ušes domačinov vreden 10 frankov.³⁰

Alžirski odziv na okupacijo

Alžirsko prebivalstvo je bilo navajeno posredne turške oblasti, zato se je francoski okupaciji uprlo. *»Alžirski odpor se je rodil s francosko kolonizacijo,«³¹* lahko še danes, sto devetdeset let po okupaciji Alžirije, beremo v francoskih časopisih. Prav zaradi tega odpora je bila kolonizacija ozemlja počasna in je trajala veliko dlje kot kolonizacija sosednjega Maroka ali Tunizije, kjer je bil kmalu po osvojitvi uveden protektorat.³² Francoski vojaki so osvajali vas za vasjo in jih za sabo puščali opustošene. Do leta 1839 je Francozom uspelo osvojiti celoten

²⁷ Algérie: Données historiques et conséquences linguistiques.

²⁸ *»Toutes les populations qui n'acceptent pas nos conditions doivent être rasées. Tout doit être pris, saccagé, sans distinction d'âge ni de sexe: l'herbe ne doit plus pousser où l'armée française a mis le pied [...]. Voilà comment il faut faire la guerre aux Arabes: tuer tous les hommes jusqu'à l'âge de quinze ans, prendre toutes les femmes et les enfants, en charger les bâtiments, les envoyer aux îles Marquises ou ailleurs. En un mot, anéantir tout ce qui ne rampera pas à nos pieds comme des chiens.«* De Montagnac, *Lettres d'un soldat*, 551.

²⁹ *»Ces Bédouins sont d'effroyables gens, ils coupent une tête avec un plaisir féroce dont il est difficile de se faire une idée. Jugez-en. Dans la chaleur du combat, ils se contentent de saisir le prisonnier, de détacher la tête du tronc et l'emporter; mais, quand ils peuvent prendre leur temps, ils commencent par abattre les deux poignets, puis ils coupent les oreilles, puis taillent la nuque de manière à faire un tatouage sanglant, puis enfin ils abattent le nez. Ce n'est alors que leur victime cesse de souffrir ayant le col tranché. Un de nos gens a été délivré de leurs mains après avoir supporté une bonne part de ce traitement; ses poignets lui étaient restés, son nez et sa nuque se recollent à l'hôpital, mais les oreilles sont demeurées sur le champ de bataille.«* Montagnon, *Dictionnaire de la colonisation française*, 642.

³⁰ Emir Abdelkader Protected Everyone, Regardless of Their Religion.

³¹ *»La résistance algérienne naît avec la colonisation française.«* Dès 1830, la résistance des Algériens à la colonisation française.

³² Algérie: Données historiques et conséquences linguistiques.

sever, vendar je oboroženi odpor Abd El-Kaderja trajal dolgih šestnajst let, zato so državo lahko v celoti zasedli šele leta 1848, ko se je Abd E-Kader predal.³³

Abd El-Kader

Njegovo ime je simbol alžirskega odpora v prvi polovici 19. stoletja, zaznamoval pa je tako islamsko kot svetovno zgodovino. Abd El-Kader je bil rojen v muslimanski družini, ki je prakticirala sufizem (mistična oblika islama, ki poudarja notranje iskanje boga). Svoje življenje je hotel posvetiti služenju bogu, vendar mu je usoda namenila drugačno vlogo. Pri štiriindvajsetih letih je namreč postal voditelj odporiškega gibanja proti Francozom. 21. novembra 1832 so se zahodna plemena Beni Sokran, Borjia, Beni Abbas, Yacoubia, Beni Amer in Beni Mehajer srečala v severozahodni Alžiriji blizu mesta Mascara in imenovala mladega Abd El-Kadra za svojega voditelja. S tem se je v resnici začel džihad ali sveta vojna proti Francozom, saj so se proti okupatorjem borili v Alahovem imenu.

Emir se je vedno boril skladno z islamskimi nauki: ni dovolil ubijanja žensk, otrok in ranjenih, pohabljanja trupel mrtvih nasprotnikov, streljanja duhovnikov ali redovnikov, razen če so bili oboroženi. Prav tako ni trpinčil svojih ujetnikov. Svojim vojakom je zabičal, da morajo z ujetniki ravnati spoštljivo in jih ne poškodovati, sicer ne bodo imeli pravice do nagrade – tako je emir pokazal svetu, kako se ravna z ujetniki že dolgo pred Ženevskimi konvencijami. Ujetniki naj bi imeli celo krščanskega duhovnika za izpolnitev svojih duhovnih potreb. Kljub temu, da so prav ti ujetniki pomorili veliko alžirskih vojakov, ki so se želeli maščevati za smrt svojih bližnjih, jih emir ni kaznoval. Veliko francoskih ujetnikov je zaradi naštetega razvilo do emirja občudovanje in ljubezen, nekateri pa so se celo spreobrnil v islam. Kljub vsemu pa njegovega ravnanja z ujetniki in šibkejšim prebivalstvom ne moremo primerjati z njegovim bojem proti vojakom; emir je bil nepopustljiv na bojišču in je puščal sled ruševin, krvi in žrtev za sabo povsod, kjer so se uprli njegovi volji.

Abd El-Kader je v današnjem času izredno populariziran in postavljen kot zgled muslimanskega vernika. Njegova sposobnost ločiti med kristjani, ki so napadli njegovo deželo, ki jo mora zato braniti, in med nedolžnimi kristjani, ki so leta 1860 v Damasku potrebovali njegovo pomoč in zaščito, je edinstvena in občudovanja vredna. Kot je pravil sam, vsa bitja pripadajo božjemu kraljestvu, zato so jih bili po islamski veri dolžni ščititi. Gre torej za popolno nasprotje razumevanja islamske vere od razumevanja islama med novodobnimi džihadisti.

Abd El-Kader se je leta 1848 po dolgih letih boja in odpora predal francoskim oblastem. Postal je ujetnik francoske države do leta 1852, ko je Napoleon III. odobril njegovo osvoboditev. Do svoje smrti leta 1883 je živel v Siriji, kjer je postal moralna in duhovna avtoriteta.

Posledice kolonizacije za alžirsko prebivalstvo

Glavne motive, prednosti in slabosti za kolonialno osvojitve je leta 1833 zapisala francoska vlada v *Comission d'Afrique*. Sklenili so, da bi bila okupacija alžirskega ozemlja donosna naložba v ekonomskem, trgovinskem, političnem in vojaškem smislu.³⁴

Kolonizacijo so sodobniki utemeljevali z domnevno premočjo francoske rase nad domorodci. Francoski narod ima torej nalogo, dolžnost, da po svetu razširi svoj jezik, navade in duh civilizacije. V tem duhu se je kmalu po kolonizaciji začela dekulturnizacija ozemlja. Francoski priseljenci so v Alžiriji živeli ločeno od domorodcev. V mestih na primer so bile četrti ločene na evropske in domorodne.³⁵

³³ Algérie: Données historiques et conséquences linguistiques.

³⁴ Bennoune, *The Making of Contemporary Algeria*, 35.

³⁵ Algérie: Données historiques et conséquences linguistiques.

Šolski sistem

Med letoma 1881 in 1882 je tretja francoska republika, z ministrstvom za šolstvo Julesom Ferryjem na čelu, uveljavila obvezno šolanje za vse otroke. To se je odražalo tudi v kolonijah, vendar na drugačen način. Po kolonizaciji ozemlja so Francozi na alžirskem ozemlju ustanovili dva tipa šol: osnovno šolstvo za evropske otroke in osnovno šolstvo za domorodne otroke.³⁶ Vendar pa sta bila dvajset let po začetku kolonizacije izobražena le 2 % alžirskih otrok v primerjavi s 84 % evropskih otrok.³⁷ To razliko si lahko razlagamo z odporom po eni strani francoskih predstavnikov, ki niso želeli šolati domorodcev, in po drugi strani z odporom slednjih. S pasivnim odporom so namreč pokazali svoje nestrinjanje s poučevanjem v francoščini. Alžirski otroci so tako obiskovali svoje šole z arabskim učnim jezikom v nekakšnem vzporednem izobraževalnem sistemu, ki so ga financirale lokalne skupnosti in ne centralna vlada.³⁸

Francozi so začeli smatrati arabske šole kot središča fanatizma in kot prav gotovo nekaj, kar ni bilo v skladu z njihovim ciljem evangelizacije ozemlja. Jules Ferry, vneti propagator kolonializma, se je odločil za poskus asimilacije domorodnega prebivalstva z uporabo izobraževalnega sistema. V ta namen so bile ustanovljene t. i. *écoles goubis* (barakarske šole). V angleškem zgodovinopisju jih najdemo tudi pod imenom *school shacks*, kar dobro opiše njihovo podobo. To so bile namreč umazane barake z učitelji vprašljive izobrazbe in skrajšanim izobraževalnim sistemom (le štiri leta namesto sedem).³⁹ Otroci so se naučili nekaj malega francoščine, ravno dovolj, da so v prihodnosti lahko služili prvotnemu namenu teh šol. Ustanovljene so bile namreč za izobraževanje bodoče poceni delovne sile, ki bo pripomogla k rasti kolonije.

Za francoske priseljence so bile ustanovljene tudi francoske javne šole, do katerih pa splošna domorodna populacija ni imela dostopa. Francoske javne šole je obiskoval zgolj majhen delež domorodnih otrok, ki jim je bilo namenjeno, da postanejo mediatorji med Alžirci in Francozi.⁴⁰

Francoski priseljenci

Francoski kolonizatorji so že več let načrtovali ustanovitev kolonije v severni Afriki, kamor bi lahko naselili večje število nepomembnih francoskih državljanov. Njihova glavna naloga bi bila oskrbovanje metropole s surovinami, kolonija pa bi služila tudi kot nekakšno smetišče za francosko industrijsko blago.⁴¹ Te naloge ni bilo mogoče zaupati domorodcem, saj so bili preveč nepredvidljivi, zato so potrebovali Evropejce. Kmalu po kolonizaciji so se začeli Francozi dejansko naseljevati v Alžiriji; do leta 1860 se jih je priselilo dvesto tisoč.⁴²

Alžirijo so Francozi videli kot deželo z mnogimi koristmi, ki bi lahko z leti postala cvetoča kolonija. Naseljenci bi lahko rodovitno zemljo dobro izkoristili, če bi jo znali obdelovati. Grof d'Haubersart, francoski politik iz prve polovice 19. stoletja, je Alžirijo na primer videl kot prostran, rodoviten teritorij, dovteten za pridelavo bogatih in raznolikih kultur.⁴³ Realnost pa žal ni bila tako svetla. Res je, da je zemlja na tem področju izredno rodovitna, konec koncev se je Kartagina nekoč imenovala žitnica Evrope. Vendar ker dolga stoletja zemlje ni nihče obdeloval, je del svoje rodovitnosti izgubila in potrebna bi bila desetletja, če ne kar stoletja, da bi rodovitnost spet dosegla najvišjo raven. Da so lahko

³⁶ L'enseignement primaire en Algérie coloniale.

³⁷ L'enseignement primaire en Algérie coloniale.

³⁸ Algérie: Données historiques et conséquences linguistiques.

³⁹ Belmessous, *Assimilation and Empire*, 154.

⁴⁰ Belmessous, *Assimilation and Empire*, 155.

⁴¹ Bennoune, *The Making of Contemporary Algeria*, 35.

⁴² Rahal, »Algeria: Nonviolent resistance against French colonialism, 1830s-1950s,« 6.

⁴³ Yacono, »La Régence d'Alger en 1830 d'après des commissions de 1833-1834,« 228.

naseljenci naselili ta rodovitna območja, so domačine z njih pregnali – to je imelo katastrofalne posledice za prebivalstvo, ki je bilo 90 % ruralno.

Francoski priseljenci so razvili posebno alžirsko narečje, značilno predvsem po uporabi pogojnika in prevzetih besed iz arabščine, italijanščine in španščine.⁴⁴

Zaključek

Francoski kolonializem, ki se je začel leta 1830 s kolonizacijo Alžirije, je imel velik vpliv na prebivalstvo severne Afrike. Kolonizacija območja današnje Alžirije pa se ni zgodila naenkrat, temveč je bila posledica dolga leta trajajočega spora, ob katerem je bila potrebna le kaplja čez rob oziroma dober izgovor za zasedbo ozemlja. Prepričanost Francozov o njihovi večvrednosti in večvrednosti belega človeka na splošno je vodila v nasilno kolonizacijo in začetke asimilacije muslimanskega prebivalstva.

V primerjavi kolonializma evropskih držav v 19. stoletju lahko hitro opazimo temeljne razlike metod in taktik, ki so jih kolonizatorji uporabljali. Francoske metode se niso prav dosti razlikovale od metod drugih evropskih držav. Seveda pa ne moremo prezreti razlike med francosko kolonizacijo Alžirije in na primer Maroka. Aktivni alžirski odpor, odkar so francoski kolonizatorji prvič stopili na alžirska tla, je narekoval tempo kolonizacije in njeno dolgotrajnost. V tem kontekstu je bil pomemben predvsem emir Abd El-Kader, ki je vodil sveto vojno proti Francozom. Tudi po kolonizaciji je prebivalstvo nadaljevalo upor, tokrat pasivni, kot lahko vidimo na primeru izobraževalnega sistema. Nenazadnje lahko trdimo, da je bil alžirski odpor uspešen, čeprav dolgotrajen, saj Francozom ni uspelo obdržati ozemlja pod svojim okriljem, kot se je to zgodilo z nekaterimi drugimi področji, ki so še danes pod francosko upravo.

Viri in literatura

Elektronski viri

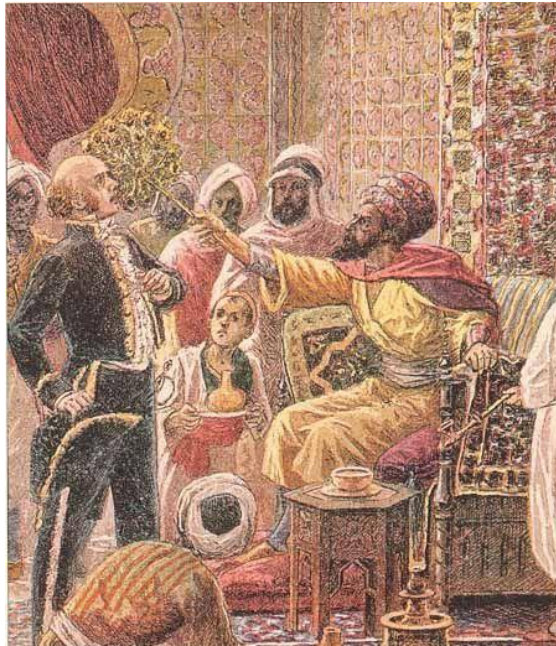
- Algérie: Données historiques et conséquences linguistiques, <http://www.axl.cefan.ulaval.ca/afrique/algerielexique.htm#dey> (dostop: november 2019, zadnjič dopolnjeno maj 2019).
- *Elwatan.com*, »Petite et grande histoire du «coup de l'éventail»,« <https://www.elwatan.com/pages-hebdo/histoire/petite-et-grande-histoire-du-coup-de-leventail-02-04-2017> (dostop: november 2019, zadnjič dopolnjeno april 2017).
- *Larousse.fr*, »Barberousse,« <https://www.larousse.fr/encyclopedie/groupe-homonymes/Barberousse/107517> (dostop: november 2019).
- *Nouve Lobs*, »Dès 1830, la résistance des Algériens à la colonisation française,« <https://www.nouvelobs.com/afrique/20190412.OBS11505/des-1830-la-resistance-des-algeriens-a-la-colonisation-francaise.html> (dostop: december 2019, zadnjič dopolnjeno april 2019).
- *Overblog*, »Le Dey Hussein d'Alger et le coup d'éventail en 1827,« <http://algerie-algerienne.over-blog.com/2017/11/le-dey-hussein-d-alger-et-le-coup-d-eventail-en-1827.html> (dostop: november 2019, zadnjič dopolnjeno november 2017).
- *StateUniversity.com*, »Algeria,« <https://education.stateuniversity.com/pages/19/Algeria-HISTORY-BACKGROUND.html> (dostop: november 2019).
- *World bulletin*, »Emir Abdelkader Protected Everyone, Regardless of Their Religion,« <https://www.worldbulletin.net/personage/emir-abdelkader-protected-everyone-regardless-of-their-religion-h186828.html> (dostop: december 2019, zadnjič dopolnjeno marec 2017).

⁴⁴ Algérie: Données historiques et conséquences linguistiques.

Literatura

- Belmessous, Saliha. *Assimilation and Empire: Uniformity in French and British Colonies, 1541-1954*. Oxford: OUP Oxford, 2013.
- Bennoune, Mahfoud. *The Making of Contemporary Algeria, 1830-1987*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- Boime, Albert. *Art in an Age of Counterrevolution, 1815-1848*. Chicago: The University of Chicago Press, 2004.
- Böing, Günther, ur. *Svetovna zgodovina, od začetkov do danes*. Prevedel Janez Gradišnik. Ljubljana: ČGP Delo, 1976
- De Montagnac, Lucien-François. *Lettres d'un soldat*. Paris: Plon, 1885.
- Fage, John D, Tordoff, William. *Zgodovina Afrike*. Ljubljana: Modrijan, 2011.
- Montagnon, Pierre. *Dictionnaire de la colonisation française*. Pygmalion, 2010.
- Rahal, Malika. »Algeria: Nonviolent resistance against French colonialism, 1830s-1950s.« *HAL archives*, 18.5.2016.
- Rosenstock, Morton. »The House of Bacri and Busnach: A Chapter from Algeria's Commercial History.« *Jewish Social Studies*, oktober 1952, 343–364.
- Yacono, Xavier. »La Régence d'Alger en 1830 d'après des commissions de 1833-1834.« *Revue de l'Occident musulman et de la Méditerranée*, Aix-en-Provence: Edisud, 1966, 227–247.

Slikovne priloge

Slika 1: »The fan affair« ali povod za osvojitve Alžirije.

Slika 2: Théodore Gudin: Napad Alžirije z morja 29. junija 1830.

Slika 3: Écoles gourbis.

Urh Ferlež, Blažka Ferlež

Protestantske sledi v emblemskih knjigah Georgette de Montenay

Izvleček

Članek predstavlja emblemsko knjigo *Emblemes ou devises chrestiennes* francoske avtorice Georgette de Montenay. Knjiga je izšla leta 1571 in predstavlja prvo emblemsko knjigo protestantskega značaja. V članku je na primeru desetih izbranih emblemov prikazano, kako se je protestantizem izrazil v živalski ikonografiji. Emblemi z živalsko motiviko so v emblemski knjigi izvirni, kar je pokazala primerjava z Alciatovo emblemsko knjigo.

Abstract

This article presents the emblem book *Emblemes ou devises chrestiennes* by the French author Georgette de Montenay. The book was published in 1571 and it represents the first Protestant book of emblems. The article uses ten selected emblems to show how Protestantism was expressed in animal iconography. The emblems with animal motifs are original in the emblem book, as shown by comparison with Alciato's emblem book.

Ključne besede: emblemske knjige, Georgette de Montenay, protestantizem, živalska ikonografija.

Uvod

Georgette de Montenay je avtorica emblemske knjige *Emblemes ou devises chrestiennes*, ki je prvič izšla leta 1571 v Lyonu. Delo je nastalo v burnem obdobju francoskih hugenotskih vojn, avtorica je za svojo vero sprejela protestantizem. Čeprav to ne drži povsem, je avtorica v uvodu h knjigi zapisala, da gre za prvo knjigo krščanskih emblemov. Knjiga je služila tudi verski propagandi, razširjena in ponatisnjena je bila v protestantskih središčih (Zürich, La Rochelle, Heidelberg, Frankfurt). V članku bova preverila tezo, koliko se je protestantizem odrazil v razvoju živalske ikonografije. Skušala bova ugotoviti, v kolikšni meri so ti emblemi izvirni in koliko so navezani na starejše emblemske knjige (Alciatovo).

Georgette de Montenay in njen čas

Georgette de Montenay (okoli 1540–1581) se je rodila v Normandiji¹ v podeželski plemiški družini. Zgodaj je izgubila starše in se okrog leta 1562 poročila z Guyonom du Goutom, vojskovodjo in diplomatom francoskega dvora. Njen čas so zaznamovale francoske verske vojne, prva je divjala v letih 1562–63. Po amboiškem miru, ki je prvo francosko versko vojno končal leta 1563, sta z možem zapustila Normandijo in se naselila v Gaskonji.²

Georgette de Montenay je bila v sorodu z Ivano III., kraljico Navarre, ki je v svojem kraljestvu za državno vero uvedla kalvinizem in prepovedala katolištvo. Ivana je bila mati Henrika IV., prvega francoskega kralja iz družine Burbonov. Bila je ljubiteljica poezije, zato je povabila Georgette na svoj dvor. Georgette je skrbela za njeno zabavo s pisanjem verzov, emblemov, ugank in podobno. Kraljica je verjetno tudi naročila in financirala emblemsko knjigo, ki je edino znano delo Georgette de Montenay. Posvetilo v knjigi je namenjeno prav kraljici.³

Čeprav se je Georgette k protestantizmu verjetno nagibala že v Normandiji, kjer je živelo veliko kalvinistov, se je uradno spreobrnila šele na dvoru, ki je bil izrazito naklonjen

¹ Starejši viri (na primer Zezula – Clements 1965, 91) trdijo, da se je Georgette de Montenay rodila v Toulousu in da so jo kot siroto vzeli na navarski dvor, kjer so tudi posredovali, da se je sklenila poroka, du Gout.

² Adams, »Introduction«; Adams, »New dating,« 567–570.

³ Adams, »Introduction«; Adams, »New dating,« 567–570.

reformaciji. Zanimivo je, da je njen mož Guyon du Gout celo življenje ostal prepričan katolik.⁴ Emblemska knjigo *Emblèmes ou devises chrétiennes* (Emblemi ali verske devize) je bila verjetno dokončana pred 1561, najstarejši ohranjeni izvod je iz leta 1567.⁵

V letih 1567 in 1568 se je razplamtela druga francoska verska vojna. S prekinitvami so te vojne trajale skoraj do konca 16. stoletja, torej celo življenje Georgette de Montenay. Zgodovinopisje jih je naštel osem. Končal jih je Nantski edikt, ki ga je leta 1598 sprejel kralj Henrik IV. Po smrti Ivane III. leta 1572 v Parizu je Georgette de Montenay ostala brez močnega zaledja, ki ji ga je nudila kraljica. Umaknila se je v svoj двореc v kraju Saint-Germier, kjer se umrla.⁶

Nastanek knjige

Leta 1566 je lyonski protestant Philippe de Castellias dobil dovoljenje za tiskanje knjige. Pierre Woeriot, prav tako protestant, je ustvaril risbe in matrice za grafike. Delo je izšlo pri založniku Jeanu Marcorellu. Izvod, ki ga hrani Kraljeva knjižnica v Københavnu, je iz leta 1567. Leta 1584 je v Zürichu izšla latinska verzija. Leta 1619 je v Frankfurtu izšla še večjezična verzija v španščini, italijanščini, nemščini, angleščini in nizozemščini, po čemer lahko sklepamo, da se je knjiga po Evropi precej razširila.⁷

Knjigo sestavljajo uvod (*Aux lecteurs*), posvetilo kraljici Ivani, sto emblemov, na koncu pa nekaj sonetov, zaključek (*Epistre sur la conservation du present livre*) in besedilo z naslovom *Aenigme*. Vsak emblem ima svoj epigram (osmerek). V uvodu avtorica med drugim pojasni, da je ideja za knjigo dobila ob večkratnem pregledovanju Alciatovih emblemov, sama pa se je odločila ustvariti knjigo krščanskih emblemov, za katere meni, da so prvi.⁸ To ne drži povsem, saj so krščanski emblemi nastajali že prej (na primer knjiga Andreja Paradina *Devises Heroiques*), gre pa pri knjigi Georgette de Montenay za začetek sistematičnega izkoriščanja emblemov za versko propagando.⁹ V predgovoru *Aux lecteurs* poudari, da ji bodo učeni vrli bralci oprostili njen spol in njeno mestoma neotesano pisanje, da pa je pripravljena tudi na napade tistih drugih, ki bi ji zapisano šteli v slabo.¹⁰

Že res, da je Georgette de Montenay dobila idejo pri Alciatu, a je v *Emblematum liber* le pet emblemov posvečenih veri in religiji, medtem ko so vsi emblemi v *Emblèmes ou devises chrétiennes* vsi tako ali drugače povezani z vero. Reynolds-Cornellova poudarja, da gre za knjigo, ki je namenjena kalvinistični publiki oziroma tistim, ki se ji bodo pridružili. Gre torej za skupino, ki jo preganjajo, grozijo z izgonom ali celo s smrtjo. Skozi embleme lahko sledimo razvoju, vzponom in padcem protestantov v Franciji 16. stoletja.¹¹

Velika večina emblemov je tako ali drugače povezanih s protestantskim gibanjem. Skupina emblemov ponazarja temeljne teološke resnice kalvinističnega nauka, kot so teorija o izvornem grehu (emblem številka 2), doktrino milosti (emblema številka 5 in 36) in predestinacije (emblemi številka 43, 95 in 96). Druga skupina poudarja protestantska prizadevanja, kot je prevajanje in prosto branje Biblije (emblem številka 93). Emblemi so hkrati odsev časa Georgette de Montenay. V njih se odziva na verske vojne, kritizira papeža (emblem številka 21), kralje in kneze (na primer emblem številka 19). Obenem kliče k spravi vseh verskih skupnosti, ne le katolikov in protestantov (emblem številka 48).¹²

⁴ Adams, »Introduction«; Adams, »New dating,« 567–570.

⁵ Prav tam.

⁶ Prav tam.

⁷ Adams, »Device of Dordrecht printer,« 637.

⁸ De Montenay, »Emblèmes,« 13.

⁹ Adams, »Introduction.«

¹⁰ De Montenay, »Emblèmes,« 15.

¹¹ Reynolds-Cornell, »Reflets,« 377. Avtorica embleme analizira v navezavi na protestantski kontekst.

¹² Primeri so povzeti po Zezula-Clements, 1965.

Analiza emblemov

V nadaljevanju analizirava deset izbranih emblemov z živalsko motiviko. Analiza povezuje epigrame z emblemskimi slikami in pojasnjuje protestantski značaj emblemov. Besedila so za ponazoritev prevedena. Podobe emblemov so dodane v slikovni prilogi na koncu članka.

Ex parvo satis (7. emblem):¹³

Ta na sanjah sloneči ogenj še vedno gori,

Podpihujejo ga preprosto odeti volkovi,

Kamor krokarji nosijo svojo laž,

Izginja pogašen. Ker po celem svetu

So grehi skoraj vedno razkriti.

Kri, ki teče iz drevesa življenja

Je dovolj da se vse očisti in oživi,

In da ubije ta lažni ogenj zlonamernežev.

Slika 1 prikazuje skupino štirih posebljenih z ruto ogrnjenih volkov, ki si z mehovi na vso moč skušajo ohraniti ogenj. Na ogenj šest krokarjev prinaša les. V drugem planu je drevo, iz katerega lije tekočina in gasi ogenj. V ozadju je krajina z mestno veduto. V zgornjem levem vogalu je moto »*ex parvo satis*«, iz skromnega dovolj.

Volkovi so podoba zlodeja, naredili so si skromna meniška oblačila, da bi bili videti zaupanja vredni. Adamsova jih interpretira kot lažne preroke.¹⁴ V Bibliji beremo: »*Varujte se lažnih prerokov, ki prihajajo k vam v ovčjih oblačilih, znotraj pa so grabežljivi volkovi.*«¹⁵ V protestantskem kontekstu lahko izbor volčje oprave povežemo s kritiko katoliških menihov. Volkovi pogubljajo izgubljene duše v podobi krokarjev, ki na ogenj prinašajo vejice – svoje grehe. Drevo predstavlja biblijsko drevo življenja, iz katerega teče živa, čista voda, ki izvira iz prestola Boga in Jagnjeta.¹⁶ Luknja na drevesu, iz katere teče voda, spominja na kristusovo rano. Hudič torej ljudi ves čas podpihuje ljudi, da delajo grehe in ohranjajo lažni ogenj. Božja milost pa je močnejša, gasi grešni ogenj in odrešuje duše, ki so zašle. Moto »*ex parvo satis*« se povezuje z idejo lakomnosti, človek lahko ima malo, pa vendar dovolj.

Cane (20. emblem):

Je knez, starokopiten, nespreten in neuk,

Brez kakršnekoli izkušnje,

Pod vplivom drugih svojemu ljudstvu vlada,

Ne da bi karkoli znal.

Takega kneza lahko imenujemo, da ga ne užalimo,

¹³ Vsi prevodi so delo Urha Ferleža, francoski originali so bili vzeti s spletne strani French emblems at Glasgow. (<https://www.emblems.arts.gla.ac.uk/french/books.php?id=FMOb>, 10. 12. 2022).

¹⁴ Adams, *Webs of Allusion*, 37.

¹⁵ Mt 7,15.

¹⁶ Raz 22,1.

*Ne vodja, temveč trobentač svojega dvora,
Ki se oddaljil je od pravega Boga postav,
Da videti je kot svojih vazalov hlapec.*

Slika 2 prikazuje na levi bitje s človeških telesom, jelenjo glavo in trobento v roki. Na desni strani je upodobljen na prestolu sedeči ostareli vladar pod baldahinom. Z desnico kaže proti bitju. V ozadju je gorovje. V zgornjem levem vogalu je geslo »cane«, kar je bodisi velelnik zatrobi ali pridevniško osivel ali prastar.

Vsebinsko lahko interpretiramo politično. Vladar, ki svoji nalogi ni dorasel, najsi je prestal ali neuk, ni več vladar, temveč le marioneta v rokah lastnih svetovalcev. Podoba jelena v renesansi predstavlja kneza, ki ga zapelje dobrikanje zlonamernih dvorjanov. Jelena naj bi bilo po antičnem izročilu namreč mogoče loviti z glasbo in petjem. Francosko besedilo vsebuje dve besedni igri. »*Trompeteur*« je trobentač, enak koren pa ima glagol »*tromper*«, prevarati. Druga se skriva v zadnji vrstici, besedo »*serf*«, vazal, izgovorimo enako kor »*cerf*«, jelen. Glasba (trobente) je tista, ki prevara jelena, da se iz vladarja spremeni v vazala. V protestantskem duhu dobi emblem v epigramu še nauk, da je takšen vladar obenem daleč tudi od Božjih postav.

Zezula in Clements emblem interpretirata kot napad na kralja Henrika II., ki je ob koncu svoje vladavine (1558–1559) ukazal intenzivnejše preganjanje protestantov.¹⁷ Epigram v latinski verziji da emblemu nekoliko drugačen pomen. Neuk in brezsrčen vladar ne more vladati svojemu ljudstvu. Vlada z ugledom, ne z razumom. Prav tako iz besedila izgine trobentač.¹⁸

Ex corpore ruina (emblem 88):

*Dobro rejen je ta bik, pa vseeno se jezi
Ko ošpičena ga palica žene na delo.
Bogatun je za delo tako nepripraven
Da nič ne zaleže, če ga Bog zbuditi skuša
Ne gane niti ga če vanj zapičijo se,
Ostre puščice bolečine Božje,
Da molil bi in bolj pozoren bil,
Od sprijenega srca se bolna duša loči.*

Dobršen del slike 10 zaseda podoba debelega bika. Na desni strani je kmet, ki bika pika s sulico. V ozadju je krajina s kmečko hišo. Na vrhu je geslo »*ex corpore ruina*«, iz telesa poguba.

Bik predstavlja bogataša, ki je nagraabil toliko bogastva, da je postal popolnoma pasiven. Ne premaknejo ga niti več Božji opomini in udarci, njegova duša se je izgubila. Sporočilo emblema je torej, da nas bogastvo oddaljuje od nebeškega kraljestva.

¹⁷ Zezula, »*La Troisième Lyonnaise*,« 93.

¹⁸ Adams, *Webs of Allusion*, 87.

Sic vivo (emblem 21):

*Z roko drugega želi ugasiti luč,
Ta vrag, ki vse svetlo sovraži,
Bi rad spil olje, ki ga bo dosegel,
In ga po dnevi ne moremo ujeti.
Tako in nič drugače misli Antikrist
Ugasniti s pomočjo kraljev cvetoče,
Kristusovo kraljestvo, živo in popolno svetlobo
Da potem požrl bi nedolžne.*

Na desni strani tretje podobe je sova, ki sedi na štoru. Zunaj je noč. Sova s palico, ki ima na koncu ročico, skozi okence sega v prostor, kjer v posodi gori olje. Zgoraj je geslo »*sic vivo*«, tako živim.

Sova je kot nočna žival pri krščanskih piscih izrazito negativen simbol. Predstavlja nevernika, izdajalca, grešnika. Tudi na podobi je izpostavljena sovina nočna narava. Ptica namreč skuša ugasiti Kristusovo luč. Tega ne počne sama, pomaga si s pripomočkom, kakor hudič razpihuje greh z vsemi sredstvi. Epigram nas opozori tudi, da sova dela ponoči in je zato po dnevi ne moremo ujeti. Da slika razkriva modus operandi hudiča, nakazuje tudi geslo »*sic vivo*«, tako živim, torej ponoči in hudodelsko.

Po protestantski interpretaciji emblema, ki je nakazana tudi v epigramu, sova predstavlja papeža, ki izkorišča kralje za svoje sebične cilje. Ti niso v protestantskih očeh nič manj kot uničenje Kristusove vlade na zemlji.¹⁹

Frustra curris (emblem 24):

*Posušeno kljuse, kamorkoli gre
Ne uspe znebiti mu se muh,
In zlobnež, pa ni važno, koliko se trudi,
Ne more zbežati pravičnemu maščevanju,
Ki Bog mu ga namenja za njegovo nadutost.
On čuti se povsod zasledovan,
Še toliko bolj v svoji slabi vesti.
Zlo je želel drugim in zlo mu je sledilo.*

V središču podobe 4 je mršav konj, ki ga obletava roj muh. V drugem planu sta dve monumentalni okrogli stavbi, v ozadju pa gorata pokrajina. Moto na vrhu pravi »*frustra curris*«, bežiš zaman.

¹⁹ Adams, *Webs of Allusion*, 42.

Konj je tukaj podoba grešnika, ki se ni spokoril za svoje grehe. Kazni skuša ubežati, a zaman, to je ubesedeno tudi v motu »*frustra curris*«, tečeš, bežiš zaman. Konj je bil v srednjem veku tudi simbol napuha, kar je omenjeno tudi v epigramu. Muhe predstavljajo slabo vest, Božjo kazen, ki grešnika povsod zasleduje. Nauk je torej zopet moralen, kazni za grehe se ne moremo izogniti.

Deus superbis resistit humilibus dat gratiam (emblem 28):

*Ponosnima levoma so že po jagnjetu,
Se prav močno sline iz gobca pocedile,
A njegov pastir na vrv dal je krvoločneža,
Preprečil, da vanj zagrizli bi zobje.
Tako tvoj pastir in gospodar,
Te je že dvakrat rešil, o preblagi knez.
Ne bodi nehvaležen in naj prav vsi vedo,
Da služiš s srcem mu namenoma.*

Slika 5 prikazuje na levi strani jagnje, na desni par levov. Leva se divje zaganjata v jagnje, a ga ne dosežeta, saj sta na povodcu, ki ga drži roka iz oblaka. V ozadju je gorata pokrajina z vasico. V zgornjem levem vogalu je moto: »*Deus superbis resistit humilibus dat gratiam*«, iz Svetega pisma: »*Bog se prevzetnim upira, ponižnim pa daje milost.*«²⁰

Jagnje je podoba nedolžnosti, vernika, ki mu pretijo nevarnosti, a se ne boji, saj mu bo Bog vedno pomagal. Leva sta podoba krvoločnosti, a ju nebeški pastir drži »na kratko«, da ne moreta do jagnjeta. Vse skupaj povzema moto iz svetega pisma, ponižen je dobro zapisan pri Bogu in zato ta ne dovoli, da bi mu prevzetni storil kaj hudega. Nekoliko nejasen je verz iz epigrama, ki govori, da je dobri pastir že dvakrat rešil princa. Temu sledi nauk, da mora biti princ za to hvaležen in vsem pokazati, kdo je njegov gospod. Adamsova predvideva, da se to nanaša na nek resničen dogodek iz zgodovine francoskih protestantov.²¹ Emblem lahko v tem duhu razumemo kot navodilo protestantom, naj ostanejo ponižni, saj jih bo Bog obvaroval.

Non sum in culpa (emblem 35)

*Njegova naloga je držati palico nežno,
In vztrajati v vročini ali mrazu.
Če riba ne želi ugrizniti vabe,
Ni kriva ne priprava niti ribič.
Tako vas zvesti ribič skuša,
Z besedo popeljati k Bogu:
A ribič od trdega se srca trmoglavca*

²⁰ Jak 4,6.

²¹ Adams, *Webs of Allusion*, 43.

Odvrne, ga za nespametnega ima.

Slika 6 prikazuje ribiča, ki se trudi loviti v reki. Čeprav tam plava jata rib, nobena ne ugrizne v trnek. V ozadju je podoba mesteca. Zgoraj levo je moto »*non sum in culpa*«, nisem kriv.

Ribič v svetopisemski opravi je podoba pridigarja, ki skuša ljudi prepričati v pravo vero. Storil je vse, kar je mogel. Nežno je držal palico in nobene vreme ga ni ustavilo. V Svetem pismu je Jezus poklical Petra in Andreja: »*Hodita za menoj in naredil vaju bom za ribiča ljudi.*«²² Kakor ni krivda dobrega ribiča, da ni ničesar ujel, tako tudi ni krivda dobrega pridigarja, da se ljudje ne spreobrnejo; to jasno izpričuje tudi moto. Ribe so torej predstavljajo ljudi, ki plavajo po svoje in se v svoji trmoglavosti ne spreobrnejo v pravo vero.

Podoba mesta v ozadju kaže evropsko okolje, s protestantsko idejo v mislih lahko svojejglave ribe razumemo tudi kot duše, ki se nočejo pridružiti reformirani cerkvi.²³

Estote prudentes (emblem 40):

*Ker dan za dnem doživljamo napade,
Se moramo oborožiti s previdnostjo,
Tako nas je naučil Kristus,
Ki je edini vladar in naša modrost.
Ko kača vidi, da se ji roka približuje,
Da zmrcvarila bi jo in da potem obesila,
Le njeno bi telo in ne glave.
Naučimo se torej previdnosti od kače.*

Slika 7 je postavljena v obalno okolje. Na obzorju je morje z ladjo. Na vsako stran se vzpenja klif. Na levem klifu stojita dve zgradbi, videti sta kot grad in obrambni stolp. V ospredju je oborožen moški, ki s sulico napada ogromno kačo. Ta je skrila svojo glavo. Zgoraj je moto »*estote prudentes*«, bodite previdni.

Emblem ponazarja Jezusove besede: »*Glejte, pošiljam vas kakor ovce med volkove. Bodite torej preudarni kakor kače [...].*«²⁴ Po izročilu naj bi kača, ko je napadena, pustila, da ji zmrcvariyo telo, glavo pa skrila. Tako tudi pravi Kristjan ob preizkušnjah pustil telo propadu, ohranil pa glavo. Glava je namreč sedež duše, po duši pa bo verniku pomagal Bog.

Speculum fidele (emblem 44):

*Ob mrtvem telesu in smrdljivi mrhovini,
Imajo navado zbirati se orli.
Da preživijo in prav nič jih ni sram.
Ta podoba je lahko v poduk in plamti srca
Vseh kristjanov, ne pa da jo posnemajo.*

²² Mt 4,19.

²³ Adams, *Webs of Allusion*, 112.

²⁴ Mt 10,16.

*Ker ob telesu mrtvega za vernika ni nič,
Ob živem telesu naj se združujejo,
Da nahranijo za večno se življenje.*

V gorah se skupina orlov gosti na mrtvem oslu. Na vrhu je moto: »*speculum fidele*«, ogledalo vernika.

Osla lahko povežemo s Kristusom in njegovim pasijonom. Orel, sicer simbol raznih vrlin, nas lahko na sliki, kjer žre mrhovino, nekoliko preseneti. Orli žrejo mrhovino, da preživijo, toda to je fizična hrana. Ljudje naj ne posnemajo orlov, naj se združujejo ob duhovni hrani, ob živem (Kristusovem) telesu, saj jih bo le to nahranilo za večno življenje. Nauk je torej evharističen.

Ibi licet esse securis (emblem 84):

*Kakor kokoš pod svoja krila,
Skrije piščeta svoja, ki si jih orel je nagledal,
Tako ščiti tudi Gospod svoje vernike,
Pred Antikristom, hudim njihovim sovražnikom.
Na to naj se zanese Kristjan,
In naj ne išče varnosti drugje,
Če drugam se odloči iti, bo padel v zobe,
Sovražnika, zaradi svoje nepremišljenosti.*

Na travnik blizu mesta je počepnila ogromna kokoš in pod svoje perje skrila piščančke. Po nebu kroži orel, ki ogroža mladiče. V zraku leti napisni trak »*ibi licet esse securis*«, tukaj bodo na varnem.

Kokoš v emblemu predstavlja Boga, ki ščiti verujoče pred nevarnostjo. Podobno žival skriva pod svoje peruti piščančke, da jih ne bi požrl orel. Epigram prav tako svari verujoče, naj ostanejo pod Božjim varstvom, saj bi bilo oditi drugam nespametno in nevarno.

Sklep

Po analizi emblemske knjige Georgette de Montenay *Emblèmes ou devises chrétiennes* lahko skleneva, da gre za izvorno umetnostno delo. Gre za prvo emblemsko knjigo, kjer je bila ta umetnost uporabljena za versko propagando. Delo je namreč nastalo na prepihu francoskih vojn med katoliki in protestanti v 16. stoletju. Emblemi poudarjajo francoske teološke ideje in se odzivajo na politično in versko realnost Francije 16. stoletja. Živalska simbolika se pojavi v več emblemih. Analiza izbranih emblemov knjige in literature o njej je pokazala, da so emblemi Georgette de Montenay pretežno izvorni, kažejo pa na domiselnost in izobraženost avtorice.

Slikovna priloga

Slika 1 *Ex parvo satis* (Vir: Glasgow emblem project).

Slika 2 *Cane* (Vir: Glasgow emblem project).

Slika 3 *Sic vivo* (Vir: Glasgow emblem project).

Slika 4 *Frustra curris* (Vir: Glasgow emblem project).

Slika 5 *Deus superbis restituit humilibus dat gratiam.* (Vir: Glasgow emblem project).

Slika 6 *Non sum in culpa.* (Vir: Glasgow emblem project).

Slika 7 *Deus superbis restituit humilibus dat gratiam.* (Vir: Glasgow emblem project).

Slika 8 *Speculum fidele.* (Vir: Glasgow emblem project).

Slika 9 *Ibi licet esse securis.* (Vir: Glasgow emblem project).

Slika 10 *Ex corpore ruina.* (Vir: Glasgow emblem project).

Elektronski viri

- Adams, Alison. »Introduction.« *French Emblems at Glasgow*. Nazadnje spremenjeno 13. decembra, 2022. <https://www.emblems.arts.gla.ac.uk/french/books.php?id=FMOb>.
- De Montenay Georgette. »Emblèmes ou devises chrestiennes.« Nazadnje spremenjeno 13. decembra, 2022. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8609568n/f33.image#>.
- French emblems at Glasgow. Nazadnje spremenjeno 12. novembra, 2022. <https://www.emblems.arts.gla.ac.uk/french/picturae.php?id=FM0a003>.

Literatura

- Adams, Alison. »Georgette de Montenay and the device of the Dordrecht printer, François Bosselaer.« *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance*, 63/1 (2000), 63–72.
- Adams, Alison. »Georgette de Montenay's Emblèmes ou devises chrestiennes, 1567: new dating, new context.« *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance*, 63/3 (2001), 567–574.
- Adams, Alison. *Webs of Allusion: French Protestant Emblem Books of the Sixteenth Century*. Ženeva, 2003.
- Chatelain, Jean–Marc. »Mises en texte de l'emblème et art de méditer au XVII e siècle.« *Bibliothèque de l'École des chartes* št. 150/2 (1992): 321–351.
- Germ, Tine. *Simbolika živali*. Ljubljana: Modrijan, 2006.
- Graham, David. »Emblème et « vécriture » chez Georgette de Montenay.« *Dalhousie French Studies*, 47/poletje (1999), 29–50.
- Henkel, Arthur in Albrecht Schöne. *Emblemata : Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts*. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagbuchhandlung, 1996.
- Matthews Grieco, Sara F. in Georgette de Montenay. »A Different Voice in Sixteenth–Century Emblematics.« *Renaissance Quarterly* Winter, 47/4 (1994), 793–871.
- Perrier, Simone. »Le corps de la sentence: les Emblèmes chrestiens de Georgette de Montenay.« *Littérature*, 78/maj (1990), 54–64.
- Reynolds–Cornell, Régine. »Reflets d'une époque: Les devises ou emblèmes chrestiennes de Georgette de Montenay.« *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance*, 48/2 (1986), 373–386.
- Saunders, Alison. »The sixteenth–century French emblem: decoration, diversion, or didacticism.« *Renaissance Studies*, 3/2 (1989), 115–133.
- Zezula, Jindrich in Robert J. Clements. »La Troisième Lyonnaise: Georgette de Montenay.« *L'Esprit Créateur*, 5/2 (1965), 90–101.

Nina Glavan

Spremenjeno izvajanje varstva živali in humanega ravnanja – primer Ljubljanskega živalskega vrta med leti 1980 in 2000

Izvleček

Članek se ukvarja s predrugačenjem mentalitete glede vprašanja, kako ustrezno poskrbeti za živali. To se je v zadnjih desetletjih spreminjalo v smer boljšega počutja živali na način zagotovitve čim bolj naravnega prostora za bivanje in vedenje. Članek se osredotoča na ljubljanski živalski vrt v letih 1980–2000, ko je prihajalo do največjih premikov. Kronološko bo predstavljena analiza poteka, prednostno s poudarkom na strokovnosti delavcev, del pozornosti pa bo tudi na iniciatorjih sprememb in njihovem poteku.

Abstract

The article deals with change in mentality regarding proper care for animals. In the last decades it has been changing into the way to provide a better animal well-being, especially through space should be as close to the natural one as possible. The article focuses on Ljubljana ZOO in the years 1980-2000 when the biggest shift took place. The article will analyse the process chronologically with an emphasis on professionalism of the employees and will be interested in the initiators of the changes and their course.

Ključne besede: varstvo živali, humanost, živalski vrt, znanje.

Uvod

Živalski vrt je bil z osmimi živalskimi vrstami ustanovljen 10. 3. 1949 na tedanji Kolodvorski ulici. Leta 1951 je bil preseljen na jugozahodni del Rožnika, koder je dobil 18 hektarjev zemljišč.¹ Prvo večjo krizo je doživel v šestdesetih letih, in sicer zaradi pomanjkanja kadra in njegove strokovnosti ter prenizkega števila obiskovalcev. Slednje je v sedemdesetih dalo boljše rezultate, obenem pa se je živalski vrt, pa čeprav zgolj v povojih, začel razvijati v sodobnega. To pomeni kriterije varstva narave, dalje raziskovalno delo in izobraževanje.² V članku se bom osredotočila prav na to in še posebej na varstvo živali, ki je sicer zaobjeto v varstvu narave. Zanj je bistveno to, da je motivacija podrejena dobremu počutju in skrbi za živali: hrana, voda, bazen, senca, pripomoček za plezanje, brlog in podobno. Vse to naj bi dajalo živali naravni prostor za bivanje in vedenje.³

Strokovni primanjkljaj v 80'

Najbolj odločilen kriterij pri presoji, ali je živalski vrt sodobni, torej da upošteva načela varstva živali, je strokovna usposobljenost njegovih zaposlenih. Ta je bila vsaj v začetku osemdesetih glede na druge živalske vrtove po Evropi izredno pomanjkljiva. V članku bo to prikazano prek treh kategorij: zaposleni, usmeritev sredstev in obiskovalci.

Zahteve za strokovno znanje zaposlenih so bile nezadostne. Direktor živalskega vrta je bil tehnični direktor in ne doktor veterinarske medicine kot na prelomu devetdesetih. Od leta 1980 zavod tudi ni imel svojega veterinarja. Po potrebi je bil poklican zunanji veterinar z Veterinarske postaje v Grosuplju. V primeru zahtevnejšega posega so se povezali z Veterinarsko fakulteto. Primanjkljaj primernih oskrbnikov so reševali z zaposlitvijo veterinarskih tehnikov.⁴ Prišlo je torej do stagnacije stroke, kar potrjuje tudi izostanek

¹ Pregrad in Hostnik, »Pod Rožnikom naj bo raj za živali,« 5.

² Butina, *Živalski vrt Ljubljana*, 79.

³ VAČ – virtualna čitalnica: Živalski vrt Ljubljana.

⁴ Butina, *Živalski vrt Ljubljana*, 84.

kakršnekoli korespondence in s tem izmenjave strokovnih informacij z drugimi živalskimi vrstami po Evropi. Udeležbe strokovnih izobraževanj, ekskurzij ali udeležitve dogodkov sledijo šele v devetdesetih. Poudariti pa gre, da tudi v splošnem ni bilo razumevanja, da je skrb za živali specifična naloga. To potrjuje ena izmed prošenj za delo, ki navaja zaključeno osnovno šolo in ljubiteljstvo do narave. Kljub temu da je bila zavrnjena, to ne pomeni, da so se ognili strokovnim napakam.⁵

Napačno ravnanje zaposlenih se jasno rezultira v poginih živali. Oktobra 1977 je npr. izginil mladič jaguarja,⁶ marca 1988 pa mladič leva. V obeh primerih so izvedli preiskavo in zaslišali zaposlene. V slednjem primeru so krivde obtožili nočnega stražarja, ki naj bi pol ure do konca izmene odprl vrata, ki so do tedaj ločevala samico, ki je kotila mladiča, in levjega samca, ki jima je bil nevaren. Na vprašanje, zakaj je kot nočni čuvaj naredil kaj takega, je dejal, da je bil številna leta prisoten pri najtežjih posegih na živali in da zadeve pozna dovolj dobro, da ve, kakšni so postopki.⁷ Omeniti gre še primer leoparda, živali, ki je občutljiva na mraz. Januarja 1987 naj bi se komaj še premikal in bil šele po intervenciji veterinarja preseljen v topel prostor. Ta je hkrati ocenil, da je situacija mejila že na mučenje živali.⁸

Strokovna napaka je bila tudi vzgoja obiskovalcev, zlasti kar zadeva hranjenje živali. Ti so lahko hrano prinašali še v začetku osemdesetih. Čeprav je živalski vrt tedaj postal bolj strog in se je hrano moralo puščati pri vhodu, se to v praksi ni obneslo.⁹ Novembra 1987 je zaradi kisle indigestije poginila žirafa. V poročilu je opisana občutljivost prežvekovalcev na kislno reakcijo, ki se zgodi, ko presnavlja ogljikove hidrate. Poročilo navaja, da so table za prepoved hranjenja živali sicer bile prisotne, a ne pri vsaki kletki: pri opicah da, pri žirafah ne, kar je ocenjeno kot velika pomanjkljivost ustanove.¹⁰ Leta 1989 je *Dnevnik* poročal, da obiskovalci še vedno hranijo živali in da je ne le neustrezno, marveč tudi zelo nevarno. Obiskovalci naj bi živali hranili s starim ali celo plesnivim kruhom. Pred kratkim naj bi poginila tako papiga kot več kengurujev. *Dnevnik* pa ne simpatizira toliko zaradi poginov, ampak prednostno zaradi denarne škode, saj naj bi takšna papiga stala »nekaj tisoč mark«. Slednje je v nasprotju z varstvom živali, ki bi morala biti tendenca živalskega vrta.¹¹

Da temu ni tako, prikazuje tudi usmeritev sredstev in investicije. Kratkoročni plan razvoja za leto 1981 se osredotoča na šest objektov. Tri so od varstva živali popolnoma ločene (samoupravno organiziranje, reklamiranje in otroško igrišče), ostale tri pa zelo skopo. V razdelku »eventuelne investicije« je namreč poleg predvidenega dodatnega vhoda na Rožniku, novega bifeja in adaptacije upravne stavbe omenjena tudi gradnja opičnjaka. Nekoliko več vsebine, namenjene oskrbi živali, je v razdelku »spremembe, izvedljive v kratkem času«. Omenja se, da je število eksotičnih ptic preveliko, a vendar tega ne skušajo izravnati z gradnjo novih prostorov, marveč s tem, da bodo nove vrste kupovali le z zamenjavami. Načrtovano je sodelovanje s sorodnimi organizacijami, omenjena praktična izmenjava izkušenj pri oskrbi živali in sodelovanje z Biotehniško fakulteto, kar je najbolj ploden doprinos plana iz 1981.¹²

Strokovni primanjkljaj poglobi še finančni

Strokovnost živalskega vrta pa ni bila pomanjkljiva zgolj zaradi neznanja, marveč tudi zaradi finančne pozicije, ki je dušila poskuse izboljšanja usposobljenosti kadra. Inšpekcije, denimo, se na varstvo živali niso prvenstveno osredotočale: v decembru 1981 so opozorile na traktor, ki

⁵ SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 10, »Prošnja za sprejem na delovno mesto.«

⁶ SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 9, »Izjava.«

⁷ SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 14, »Sklep o disciplinskem postopku.«

⁸ SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 14, »Preseljevanje leoparda.«

⁹ SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 9, »Kratkoročni plan razvoja ZOO Ljubljana.«

¹⁰ SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 14, »Poročilo o poginu žirafe.«

¹¹ Krapež, »40 let živalskega kraljestva pod Rožnikom,« 8–9.

¹² SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 9, »Kratkoročni plan razvoja ZOO Ljubljana.«

je v zelo slabem stanju, in ga je »treba generalno popraviti«, ¹³ novembra 1982 pa je komunalna inšpekcija mestne uprave za inšpekcijske službe je izdala odlok, da mora živalski vrt v roku enega meseca obnoviti nevzdrževano reklamno tablo. ¹⁴

Vse do sredine druge polovice osemdesetih se o finančni stiski živalskega vrta ni javno govorilo. Vešči informacije so bili le posamezniki, ki so sicer tudi namenjali donacije: v pismu iz aprila 1981 se direktor zavoda zahvaljuje zakoncema Božič za denarno podporo. ¹⁵ S finančnim primanjkljajem je bila javnost seznanjena v letu 1987. Tako so na RTV Ljubljana zaradi neurejenega financiranja, slabega in nestrokovnega vodenja ter premajhnih ambicij pripravili akcijo »Pomagajmo živalskemu vrtu«. Sistem financiranja naj bi omogočal le golo preživetje živali in pomenil stalno nazadovanje brez razvoja. Akcija naj bi dvignila najpomembnejši vir sredstev, vstopnino, saj bi z oglaševanjem v živalski vrt zašlo več obiskovalcev. To bi napravili tako, da bi objavili obvestilo pred dnevnikom in tudi z oddajo »Zrno do zrna«. V pomoč pri obveščanju so se do tedaj vključili tudi *Ljubljanski dnevnik*, *Radio glas Ljubljane* in *Nedeljski dnevnik*. ¹⁶ Samo na *Dnevniku* so zbrali 5,5 milijona dinarjev. ¹⁷

Preobrnitev razumevanja varstva živali in humanega ravnanja

Po javnemu izkazu stiske in prejetju podpore pa je odnos do živali sprva še vedno pogojevala zadovoljitev obiskovalca živalskega vrta in ne živali. *Dnevnik* leta 1989 poroča tudi o bobru, »ki se rad skrrije«:

*»Ob bazenu, kjer prebivajo morski levi, je bazen, kjer ima svoje domovanje bober. Svoj čas je imel hišico, toda ker se je neprestano skrival v njej, so mu jo podrli, toda bober se ne da. Zgradil si je svojo hišico, ki pa očitno precej bolj 'pregledna' za obiskovalce vrta.«*¹⁸

To, da je pri varstvu živali še vedno dominiral obiskovalec in da je to povsem legitimno, je članek skušal razložiti na naslednji način. Živalski vrt naj bi bil v prvi vrsti sredstvo za razvedrilo, dalje tudi izobraževanje in vzgojo s področja naravoslovja, kamor naj bi sodila tudi »skrb za varstvo narave.«¹⁹ Pri slednjem pa se ni poudarjalo varstva živali, marveč to, da naj bi človek izgubljal stik z naravo. Živalski vrt naj bi bil torej nujno potreben, zlasti v mestih, in prav iz tega razloga naj bi bila v Londonu, Parizu, Berlinu, Chicagu že po dva.²⁰ *Dnevnik* je že leta 1987 pisal in zagovarjal, da »kletke niso jetništvo«. Sklicujoč se na raziskave o, kot je napisno zelo ironično, »solzavem usmiljenju in sočustvovanjem z 'ubogimi živalmi', ki za železnimi rešetkami sanjarijo o 'zlati svobodi',« naj bi živali tudi na prostosti živele na omejenih teritorijih. In menda naj bi se tudi večina divjih živali v ujetništvu vedla enako kot v naravi.²¹

Se je pa v istem članku vseeno začejala debata, kako zagotoviti ugodno okolje za živali. Ljubljanski živalski vrt naj bi bil (pre)mlad in to naj bi se kazalo v premajhnem številu ustreznih prostorov, vezanih zlasti na zimski čas.²² Poleg kapacitet naj bi bila problematična tudi vlažnost tal, a naj bi jo z ustrežno komunalno ureditvijo uspeli rešiti. Potrebno naj bi bilo tudi izboljšati pogoje za veterinarsko in druge službe.²³

¹³ SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 9, »Zapisnik o prevzemu traktorja.«

¹⁴ SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 10, »Odlok mestne uprave za inšpekcijske službe.«

¹⁵ SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 9, »Zahvala.«

¹⁶ SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 16, »Sodelovanje v akciji 'Pomagajmo živalskemu vrtu'.«

¹⁷ SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 13, »'Pomagajmo živalskemu vrtu'.«

¹⁸ Krapež, »40 let živalskega kraljestva,« 8.

¹⁹ Pregrad in Hostnik, »Pod Rožnikom naj bo raj za živali,« *Dnevnik*, 28. 2. 1987, 5.

²⁰ Pregrad in Hostnik, »Pod Rožnikom naj bo raj za živali,« *Dnevnik*, 28. 2. 1987, 5.

²¹ Pregrad in Hostnik, »Pod Rožnikom naj bo raj za živali,« *Dnevnik*, 28. 2. 1987, 5.

²² Pregrad in Hostnik, »Pod Rožnikom naj bo raj za živali,« *Dnevnik*, 28. 2. 1987, 5.

²³ Pregrad in Hostnik, »Pod Rožnikom naj bo raj za živali,« *Dnevnik*, 28. 2. 1987, 5.

Prvi koraki k spreminjanju razumevanja varstva živali in humanega ravnanja so bili torej storjeni v poznih osemdesetih. Inicijativa zanje je prihajala od zunaj. Ob medijski izpostavitvi pa so v živalskem vrtu aprila 1988 prejeli pismo, ki ga je poslalo Medobčinsko društvo proti mučenju živali. Pisalo je glede nujnosti zavetišča za zapuščene živali in opozarjalo, da je to ustanova, ki jo potrebuje vsako mesto, saj je število najdenih in zapuščenih živali vedno višje, ob čemer pa tudi vse višja možnost stekline. Trdili so, da rešitev ni nujna le, ker bi tako poskrbeli za prebivalce mesta, ampak tudi z *moralnega* vidika. Namreč živali ne gre kar pobijati, potrebno je organizirati azil, saj je *moralno* sprejemljiv. Društvo je živalskemu vrtu predlagalo lokacijo na obrobju mesta in v neposredni bližini veterinarske klinike ali živalskega vrta. Predlagano je tudi kritje stroškov, vključevanje društev in organizacija.²⁴ Preobrat v odnosu do živali v smeri *humanosti* se kaže tudi v iniciativi RTV Ljubljana, in sicer za snemanje oddaje »Stiki med nami«.²⁵

Razvoj v sodobni živalski vrt

Poziv k humanemu varstvu živali je povzročil napredek na področju strokovnosti, ki s tem zagotovi razvoj v sodobni živalski vrt. Direktor leta 1989 postane doktor veterinarske medicine, Vojko Vesel.²⁶ V času njegove odsotnosti ga v strokovnem vodenju nadomesti druga strokovna delavka, biologija Irena Furlan.²⁷ Na razpisana delovna mesta se prijavljajo kandidati z višjo izobrazbo: kandidatka z nazivom diplomirana inženirka kmetijstva – smer zootehnika, pridobljenim na Biotehniški fakulteti,²⁸ dalje diplomirana biologinja ekološko–sistematske smeri.²⁹ Od leta 1988 ima živalski vrt lastno veterinarsko službo in še enega veterinarja.³⁰ Že naslednje leto živalski vrt ravno v imenu te službe kandidira za sredstva iz sklada za financiranje preventivnih in represivnih ukrepov. Služba bi te uporabila za opravljanje osnovnega zdravstvenega varstva in zaščite, kakor tudi narekuje sam zakon o veterinarski službi. Bolj konkretno, za posebno mobilno kletko za opice, ki bi omogočila varnejši in strokovnejši poseg na opicah in drugih majhnih živalih in za pospeševanje preventivne dejavnosti v veterinarski službi.³¹ Veterinarska služba začne opravljati redne veterinarske preglede. Ko januarja 1999 v živalski vrt prispe obvestilo o verifikaciji in preverjanju predpisanih pogojev, ki jih morajo izpolnjevati javni veterinarski zavodi in zasebne veterinarske dejavnosti in ki naj bi jih opravilo naj bi jih Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, je ugotovljeno, da ovir za verifikacijo ambulante živalskega vrta ni.³² V letu 1989 živalski vrt dobi tudi prvega biologa. Njegova glavna naloga naj bi bila opazovanje vedenja živali. Tako je recimo iniciiral nakup žog za morske leve.³³

Močno se živalski vrt poveže tudi z Veterinarsko fakulteto. Sprejme prošnjo za študijski seminar študentov Veterinarske fakultete, in sicer pri predmetu »Bolezni in zdravstveno varstvo malih živali«.³⁴ Na drugi strani fakultetni Inštitut za higieno in patologijo prehrane živali redno

²⁴ SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 16, »Azil za zapuščene živali.«

²⁵ SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 16, »Snemanje izobraževalne oddaje Stiki med nami.«

²⁶ SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 16, »15. delovno srečanje ZOO veterinarjev.«

²⁷ SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 17, »Odsotnost direktorja.«

²⁸ SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 17, »Prijava na delovno mesto pripravnika.«

²⁹ SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 18, »Ponudba za delo.«

³⁰ Butina, *Živalski vrt Ljubljana*, 88.

³¹ SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 16, »Vloga za dodelitev sredstev sklada za financiranje preventivnih ukrepov v veterini.«

³² SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 18, »Verifikacija veterinarske ambulante.«

³³ Krapež, »40 let živalskega kraljestva,« 8.

³⁴ SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 18, »Prošnja za študijski seminar študentov Veterinarske fakultete v ZOO Ljubljana.«

analizira vzorce iz živalskega vrta,³⁵ podobno je s fakultetno Klinikom za prežvekovalce, ki prav tako z zavodom tesno sodeluje.³⁶

Ne samo, da je kader postal vse bolj strokoven, izpopolnjeval se je še naprej, veliko v tujini. Kot primer navajam udeležbo direktorja na 15. delovnem srečanju veterinarjev živalskih vrtov, ki je potekalo v Nemčiji. V ta namen je pripravil referat z naslovom »Operacija nosnih polipov in ethmoidektomijo pri šimpanzu.«³⁷ Leta 1997 je živalski vrt zbral sredstva, da je na prostovoljno akcijo varovanja želv na otoku Zakynthos poslal tudi svojo kandidatko, ki je ob tem pisala strokovne članke za revijo *Gea*.³⁸ V korespondenci stroke z drugimi živalskimi vrtovi je največ izmenjave z Nemčijo. Najti gre kopijo pisma z vprašanjem, kako vzrejati divjega petelina, ki trenutno v Ljubljani ni v primerni kletki,³⁹ dalje glede beloglavih jastrebov in podobno. Ko se je v letu 1993 v Ljubljani izvalil mladič s popolnoma deformiranimi nogami, v letu 1994 in 1995 pa so ostala jajca neoplojena, so svetovali kolegi iz Bratislave, obenem pa spraševali glede velikosti in oblike gnezda za sovo kozačo.⁴⁰

Naposled tudi navodila za obiskovalce postanejo strožja. Med drugim ne dovoljujejo vznemirjanja živali in predvsem hranjenja. Opozarjajo, da morajo imeti mladoletne osebe spremstvo in ne smejo ostati same.⁴¹ S takšnimi pravili je živalski vrt dvignil raven varnosti za obiskovalce in zmanjšal število nesreč. Ni pa jih tudi popolnoma preprečil. Maja 1998 je bila obiskovalka napadena: volkova sta jih odtrgala del prsta. Na prošnjo odvetnika tožeče stranke glede morebitne zavarovalne police za takšne primere in njene številke, je direktor, ki je živalski vrt tudi ubranil tožbe, odgovoril naslednje.⁴²

»Mati vaše klientke je storila nerazumljivo skrajno neodgovorno dejanje, ko ni spoštovala poti ogleda in zaščitnih ograd v našem ZOO-ju, opustila prepotrebno skrb za svojega malega otroka in ga s tem izpostavila nevarnosti. Za neljubi dogodek po našem mnenju nosi polno odgovornost ona. [...] V vašem primeru smo celo razmišljali o podaji ovadbe zoper mater vaše klientke, saj je nedvomno storila kaznivo dejanje.«⁴³

Januarja 1995 živalski vrt v skladu s pogodbo za varstvo naravne in kulturne dediščine prevzame azil za ogrožene prostoživeče živali.⁴⁴ Konec maja 1995 je sprejeta pogodba o financiranju dejavnosti azila za živali prostoživečih vrst. Tako naj bi bilo zagotovljeno varstvo ogroženih živalskih vrst in humano ravnanje s tistimi živalmi, ki bodo najdene poškodovane ali pa so poprej živele v ujetništvu in s tem v neprimernih razmerah. Finančno naj bi to omogočilo Ministrstvo za okolje in prostor. Azil bo še vedno prostor, kjer bo žival preživela čim krajši čas. Pristojen je za sprejem živali, nudenje zdravstvene pomoči, odreditev karantene in odločitev o nadaljnji usodi. To pomeni spustitev v naravo, oddaja v »renaturacijsko« postajo ali v živalski vrt ali v drug umetno ograjen prostor in če ne, evtanazija.⁴⁵

³⁵ SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 17, »Rezultat analize vzorcev sena.«

³⁶ SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 17, »Serološka preiskava na enzoosko govejo levkoko.«

³⁷ SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 16, »15. delovno srečanje ZOO veterinarjev.«

³⁸ SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 17, »Prošnja za sofinanciranje bivanja Andreje Tor na prostovoljni akciji varovanja želv na otoku Zakynthos.«

³⁹ SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 16, »Vzrejanje divjega petelina.«

⁴⁰ SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 16, »Prošnja za nasvet glede beloglavih jastrebov.«

⁴¹ SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 18, »Navodila obiskovalcem.«

⁴² SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 17, »Prošnja za informacijo glede zavarovalne police.«

⁴³ SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 17, »Odgovor na domnevno izpostavitve nevarnosti.«

⁴⁴ SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 16, »Obvestilo o prevzemu azila za ogrožene prostoživeče živalske vrste.«

⁴⁵ SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 16, »Pogodba o financiranju dejavnosti azila za živali zavarovanih prostoživečih vrst.«

Živalski vrt se v namen izobraževanja in ozaveščanja osredotoči tudi na pedagoško delo. Že sredi osemdesetih nastane revija »Maticov časopis« z zanimivostmi živalskega vrta, oskrbo živali in poučevanjem, katere vrste živali obstajajo, kaj jedo in podobno.⁴⁶ Tedaj so organizirani tudi redni obiski živalskega vrta, ki so jih izvajale šole v drugem razredu.⁴⁷ Velik premik pri poučevanju o živalih in večjemu razumevanju je zastavljen s planom pedagoškega dela za leto 1998. Pri organiziranem izobraževanju ponujajo: prvič, organizirano vodenje za vse starostne skupine, drugič, delovno prakso, ki obsega spoznavanje poklica veterinarja, biologa in veterinarskega tehnika, dalje da vzljubijo živali in postanejo bolj odgovorni do narave. Možna je tudi izdelava diplomskih, raziskovalnih in individualnih nalog, pri katerih je bistveno opazovanje vedenja živali in razumevanje le-tega. Pri sekciji projektov gre naštetih naslednje: Iz okolja za okolje, Žival meseca, Eaza (konferenca zooloških vrtov), Uvoz želv rdečevratk, Zakon o varstvu narave. Pri sekciji strokovnega izpopolnjevanja gre šteti udeležbo na konferenci Eaza, ogled učbenikov, učnih sredstev in igral v Baslu, strokovno ekskurzijo v živalski vrt v Augsburg. Pri sekciji sodelovanja z mediji pa nabor člankov v revijah za otroke, prispevke za radio, v katerih so sodelovali strokovni delavci in sogovorniki, prispevke za televizijo, razstave (npr. Volk ne ogroža, volk je ogrožen) in nastope. Njihov namen je osveščanje in spoznavanje živali ter predstavitev dejavnosti vodenja živalskega vrta.⁴⁸

Zaključek

Živalski vrt Ljubljana je od konca osemdesetih dalje popolnoma predrugačil svoj odnos do varstva živali v smislu humanega ravnanja. Sprva se je soočal s strokovnim primanjkljajem, kar je vodilo v strokovne napake, za katere so bili odgovorni zaposleni sami, dalje ignoranca do vzgoje obiskovalcev in brezbržnost pri usmeritvi investicij. Obenem se je živalski vrt soočal s hudo finančno stisko, na katero se je naposled odzvala tudi javnost, najprej s finančno pomočjo, potem pa je z iniciativami posegla tudi v ravnanje. Ozavestila je potrebnost visoke kvalificiranosti strokovnega kadra, izmenjave izkušenj s tujino, vzgoje obiskovalcev, ustanovitve azila in priprave izobraževanj, navadno pedagoške narave. Živalski vrt se je lahko razvil v sodobnega, kateremu dominira vprašanje počutja živali in humanost.

Viri in literatura

Arhivski viri

- SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 9, »Izjava.«
- SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 9, »Kratkoročni plan razvoja ZOO Ljubljana.«
- SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 9, »Zahvala.«
- SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 9, »Zapisnik o prevzemu traktorja.«
- SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 10, »Prošnja za sprejem na delovno mesto.«
- SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 10, »Odlok mestne uprave za inšpekcijske službe.«
- SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 13, »'Pomagajmo živalskemu vrtu'.«
- SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 14, »Pismo dijakinje.«
- SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 14, »Preseljevanje leoparda.«
- SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 14, »Poročilo o poginu žirafe.«
- SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 14, »Sklep o disciplinskem postopku.«
- SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 16, »Azil za zapuščene živali.«

⁴⁶ SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 16, »Maticov časopis.«

⁴⁷ SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 16, »Navodilo za odpravo šolskih skupin v živalski vrt.«

⁴⁸ SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 18, »Pedagoški plan v letu 1998.«

- SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 16, »Sodelovanje v akciji 'Pomagajmo živalskemu vrtu'.«
- SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 16, »Snemanje izobraževalne oddaje Stiki med nami.«
- SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 16, »Maticov časopis.«
- SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 16, »Vzrejanje divjega petelina.«
- SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 16, »Navodilo za odpravo šolskih skupin v živalski vrt.«
- SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 16, »Vloga za dodelitev sredstev sklada za financiranje preventivnih ukrepov v veterini.«
- SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 16, »15. delovno srečanje ZOO veterinarjev.«
- SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 16, »Pogodba o financiranju dejavnosti azila za živali zavarovanih prostoživečih vrst.«
- SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 16, »Prošnja za nasvet glede beloglavih jastrebov.«
- SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 16, »Obvestilo o prevzemu azila za ogrožene prostoživeče živalske vrste.«
- SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 17, »Prijava na delovno mesto pripravnika.«
- SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 17, »Prošnja za sofinanciranje bivanja Andreje Tor na prostovoljni akciji varovanja želv na otoku Zakyntos.«
- SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 17, »Rezultat analize vzorcev sena.«
- SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 17, »Prošnja za informacijo glede zavarovalne police.«
- SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 17, »Odgovor na domnevno izpostavitve nevarnosti.«
- SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 17, »Serološka preiskava na enzoosko govejo levkozo.«
- SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 17, »Odsotnost direktorja.«
- SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 18, »Prošnja za študijski seminar študentov Veterinarske fakultete v ZOO Ljubljana.«
- SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 18, »Ponudba za delo.«
- SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 18, »Verifikacija veterinarske ambulante.«
- SI ZAL 864, Živalski vrt Ljubljana 1952–2008, št. 18, »Pedagoški plan v letu 1998.«

Časopisni viri

- Krapež, Milka. »40 let živalskega kraljestva pod Rožnikom.« *Dnevnik*, 14. 7. 1989, 8–9.
- Pregrad, Duša in Majda Hostnik. »Pod Rožnikom naj bo raj za živali.« *Dnevnik*, 28. 2. 1987, 5.

Literatura

- Butina, Vasja. *Živalski vrt Ljubljana : jubilejni pogled v zgodovino in prihodnost*. Ljubljana: Mestna občina, 2009.
- Singer, Peter. *Animal Liberation*. Ljubljana: Emka, 2015.

Elektronski vir

- VAC – virtualna čitalnica: Živalski vrt Ljubljana.
https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=3596172&refCode=SI_ZAL_LJU/0864&type=&subId=&subLink= (Dostop 29. 11. 2022, zadnjič dopolnjeno 2020).

Aja Onuk

Benečani kot križarji v virih in literaturi

Izvleček

Prispevek obravnava Benečane kot križarje ter debato o njihovi vlogi na četrtem križarskem pohodu. Različni viri tistega časa slikajo Benečane v različnih lučeh, ti viri pa so vplivali na izoblikovanje splošnega pogleda na beneško vlogo na četrtem križarskem pohodu ter na izoblikovanje tako imenovanega »mita o beneškem pohlepu«. V prispevku naredim pregled pisanja sodobnejših avtorjev, ki poskušajo na novo interpretirati vire o četrtem križarskem pohodu ter razbiti mite, ki slikajo Benečane v slabi luči.

Abstract

This paper examines the Venetian crusaders and the debate about their role in the Fourth Crusade. Different sources of that time show the Venetians in different lights; these sources have influenced the formation of the general view of the Venetian role in the Crusades and the formation of the so-called »myth of the Venetian greed«. In this paper I review the writings of modern authors, who try to reinterpret the sources about the Fourth Crusade and dispel myths that paint the Venetians in a bad light.

Ključne besede: Beneška republika, križarji, četrti križarski pohod, sodobni pogledi, pregled virov.

Uvod

Po Fridericu Laneu naj bi se beneško življenje pričelo leta 1000, saj se je takrat začel niz beneških pomorskih zmag, ki je dosegel vrhunec leta 1204, s četrtem križarskim pohodom.¹ Tradicionalna historiografija pravi, da Beneški imperij ni bil ustvarjen naključno ter da je beneški *Stato da Mar* nastal v razpletu četrte križarske vojne in ob dogovoru o razdelitvi Bizantinskega cesarstva (*Partitio terrarum imperii Romaniae*) med beneškim dožem in drugimi križarji oktobra 1204. Beneški uspehi so pred 13. stoletjem temeljili na »superiorni prilagodljivosti«, ta pa se je po Laneu najbolj izkazala v četrtem križarskem pohodu, ki predstavlja prelomnico v zgodovini Republike.²

Ker so Benečani iz razpeta četrtega križarskega pohoda dobili tako veliko, da lahko zgodovinarji ta dogodek imenujejo za največjo prelomnico v beneški zgodovini, pa so v veliko primerih prikazani v zelo slabi luči. Pojavljajo se kot pretkani in pohlepni trgovci, ki so izrabili vsako priložnost za svojo ekonomsko dobrobit. Sodobni avtorji, ki se bodisi osredotočajo na križarske pohode ali zgodovino Bizanca, pa sledijo dolgi tradiciji predstavljanja Benečanov kot grešne kozle, ki izvira že iz časa po četrtem križarskem pohodu in jo najdemo v virih tistega časa. Nasprotno pa želijo Queller ter drugi avtorji postaviti drugačno mnenje o beneški vlogi na pohodu, saj menijo, da govori največji mit v celotni beneški zgodovini prav o njihovi vlogi v četrtem križarskem pohodu. Z obtoževanjem Benetk se začne že v 19. stoletju z Johnom Ruskinom. Poleg njega je v 19. stoletju Louis de Mas Latrie oblikoval teorijo o beneški izdaji, od takrat najprej pa se v zgodovinopisju pojavlja ta trend, še posebej pa obtoževanje takratnega beneškega doža, Enrica Dandola, ki naj bi naklepal izkoristiti versko nabitost drugih križarjev

¹ Lane, *Venice*, 2.

² Prav tam, 36.

v prid lastnim trgovskim ciljem.³ Queller navaja tudi nekaj sodobnih avtorjev, ki prevzemajo ta prevladujoči pogled (na primer Donald Nicol, Frederic Lane in Roberto Cessi).⁴

Vključenost Benečanov v križarske pohode

Benečani so v pohodih sodelovali kot posamezniki in tudi v okviru uradnih beneških ekspedicij, ki jih je vodil beneški politični vrh. V prvem križarskem pohodu med leti 1095 in 1099 je sodelovalo le nekaj posameznih Benečanov, ki so se vključili poleg mnogo drugih severnoitalijanskih kapitanov ladij. Ti so vodili privatne podvige, da bi prodajali potrebne zaloge ostalim križarjem. S temi okrepitevami so storili zelo veliko, saj so lahko tako križarji dobili zadostno količino lesa, da so zgradili vse potrebne naprave za obleganje in so bili posledično v Sveti deželi bolj uspešni. Benetke so bile v tem času bolj zaposlene z nalogo varovanja Bizantinskega imperija kot pa z osvajanjem svete dežele, zato je uradno sodelovanje prišlo kasneje.⁵

Leta 1099 je velika beneška »križarska« flota, pod poveljstvom doža Vitala Michiela, odplula iz Benetk in se ustavila na Rodosu, kjer se je zapletla s pisansko mornarico. Ko je premagala Pisane, je najprej po izropanju relikvij zaplula do Jaffe. Tam se je srečala s križarsko vojsko, ki je bila v zelo kočljivem položaju, v okolici pa ni bilo nobenih genovskih ali pisanskih ladij. Voditelj pohoda Godfrey Bouillonski je Benečanom obljubil trgovske privilegije na svojih teritorijih v zameno za pomoč, ti pa so se mu pridružili v uspešnem napadu na Haifo. Domov so se vrnili leta 1100, z ladjami polnimi naropanega zaklada. Takoj so tudi pričeli z izkoriščanjem trgovskih privilegijev v Jaffi, Haifi in še drugod, čeprav so bili v naslednjih desetletjih bolj obremenjeni z boji v Dalmaciji in Jadranu.⁶ Pomorska podpora je tako križarjem na pomoč prihajala iz drugih severnih italijanskih mest, na primer iz Genove ali pa s strani Norvežanov.⁷

Naslednja uradna beneška pomoč na križarskem pohodu je leta 1123 predstavljala dobro opremljena flota, z okrog 15.000 Benečani, pod vodstvom doža Domenica Michiela; ta del beneške križarske pomoči mnogi imenujejo tudi »beneška križarska vojna«. Beneška križarska flota se je najprej ustavila na bizantinskem Krfu, ampak je opustila svoje načrte tam, ko je izvedela, da je bil zajet kralj Balduin II. Jeruzalemski.⁸ Pluli so do Jaffe, ki so jo Egipčani napadali s kopnega in morja. O prihodu Benečanov piše Viljem iz Tira, po njihovem napadu na Egipčansko floto naj bi bilo »morje obarvano s krvjo še dve milji okrog«.⁹ Beneške ladje so nato zaokrožile proti Egiptu, kjer so zajele nekaj trgovskih ladij, polnih z zlatom, srebrom, cimatom, poprom in drugimi začimbami, na poti v Aškelon. Benečani so se nato pridružili križarjem v Jeruzalemskem kraljestvu in pomagali pri zasedbi Tira. Mesto je padlo julija 1124, s tem pa so Benečani križarjem pomagali pridobiti nedvoumni nadzor nad tem delom morja še za naslednjo generacijo.¹⁰ Benečani so v zameno za pomoč prejeli tretjino Tira ter pomembne trgovske privilegije.¹¹ Pristanišča v Jeruzalemu so s tem postale varne točke, kamor so lahko plule bodoče okrepiteve z Zahoda, prav tako pa tudi centri menjave med Azijo in Evropo. Bitka za Aškelon je bila odskočna deska za dobo beneške dominacije nad vzhodnim Sredozemljem, Benečani pa so jo večinoma uporabljali za plenjeje Bizantinskega imperija, ki so ga obenem »varovali«.¹²

³ Day in Queller, »Some Arguments,« 717.

⁴ Prav tam.

⁵ Lane, *Maritime Republic*, 32.

⁶ Prav tam.

⁷ Prav tam, 32–33.

⁸ Riley-Smith, »The Venetian Crusade,« 339.

⁹ Lane, *Maritime Republic*, 33.

¹⁰ Prav tam, 33–34.

¹¹ Riley-Smith, »Venetian Crusade,« 339.

¹² Lane, *Maritime Republic*, 34.

Leta 1187 je bila skoraj vsa palestinska obala v Saladinovih rokah, le nekaj obmorskih mest je ostalo kristjanom. Tretji križarski pohod, ki sta ga vodila Rihard Levjesrčni in Filip Avgust, je uspel ohraniti le nekaj krščanskega posestva okrog Akra. Transport križarjev je večal posel italijanskih mornarjev, vključno z beneškimi, večjih uradnih beneških ekspedicij pa v tem času ni bilo, saj so bili prezaposleni na drugih »frontah«.¹³

V četrtem križarskem pohodu so bili Benečani eni od največjih igralcev, saj so oni zgradili gromozansko floto, ki je prevažala križarje, priskrbeli so vse potrebne zaloge, poleg tega pa so v namen pohoda zbrali približno polovico zmožnega moškega prebivalstva ter 50 lastnih galej za sodelovanje na pohodu. Tu je najbolj vidna vloga beneškega doža Enrica Dandola, ki je sklenil vse pogodbe s križarji, nato pa sodeloval kot eden od voditeljev in imel na pohodu zelo pomembno vlogo, še posebej pri ohranjanju pohoda pred razpadom.¹⁴

Benečani so v križarskih pohodih sodelovali kot posamezniki, ki so preskrbovali križarje z zalogami, kot posamezni križarji ali kot del uradnih križarskih pohodov, ki jih je organiziral politični vrh. Najbolj zloglasna je njihova vloga v četrtem križarskem pohodu, predvsem zaradi velike vloge v pripravah na pohod in vplivu na preusmeritve pohoda.

Vloga Benečanov v četrtem križarskem pohodu

Za Benečane se je četrti križarski pohod začel aprila 1201, ko so v Benetkah odposlanci organizatorjev – Teobalda III. Šampanjskega, Balduina Flandrijskega in Huga iz Saint-Pola – zaključili pogodbo z Benečani. V pogodbi so se Benečani zavezali, da bodo priskrbeli zaloge s hrano ter zgradili floto, ki bi ponesla pričakovanih 33.500 križarjev in 4.500 konjev v Egipt, v zameno pa bi od križarjev prejeli 85.000 srebrnih mark.¹⁵ Pričakovali so 4.500 vitezov, 9.000 pažev in 20.000 pešakov, za kar bi potrebovali 200 ladij.¹⁶ Poleg tega so se Benečani strinjali pridružiti pohodu s samostojnimi petdesetimi vojnimi galejami, ki bi služile eno leto, v zameno za enakovreden delež pri osvojitvah. Dož Enrico Dandolo je v namen priprav na pohod ustavil vso čezmorsko trgovanje za osemnajst mesecev. Benečani so za svojih 50 galej prispevali okrog šest tisoč mož; polovico zmožnih beneških mož so zbrali s posebno loterijo, na tisoče jih je bilo rekrutiranih tudi iz drugih mest severne Italije in iz Dalmacije.¹⁷

Beneške ladje so bile pripravljene do poletja 1202, posebej za odpravo so zgradili tudi posebne strukture za prevoz velike količine konjev.¹⁸ Junija 1202 so začeli v Benetke prihajati prvi križarji s severa, ki jih imenujemo tudi frankovski križarji. Do konca poletja se jih je v mestu, na beneškem otoku Lido, zbralo le okrog 11.000, medtem ko jih je tam čakala flota, sposobna prevoziti dogovorjenih 33.5000 križarjev. Ker križarji niso bili sposobni plačati izjemno visoke dogovorjene cene (zmanjkalo jim je približno 34.000 mark), je bil pohod odložen do oktobra istega leta, ko so se Benečani končno strinjali, da odložijo plačilo, le če jim Franki pomagajo pri osvojitvi upornega Zadra. Ostalo vsoto bi križarji lahko izplačali v obliki vojnega plena. Kljub temu, da je bil papež Inocenc III. zavetnik Zadra in je grozil z izobčitvijo, so križarji mesto zavzeli in tam prezimili. Voditelji pohoda so tam sprejeli mladega Alekseja Angela, ki je križarjem obljubil sveže zaloge, vojaško pomoč, unijo bizantinske cerkve z rimsko ter 200.000 srebrnih mark v zameno za pomoč pri osvojitvi prestola in poraženju strica Alekseja III.¹⁹

Tako se je pohod preusmeril od zadanega cilja (Egipta) v Konstantinopel. Nekaj križarjev se je odpravilo neposredno na Vzhod, večina pa je šla v Konstantinopel, ki so ga dosegli junija 1203. Takoj se je pokazalo, da meščani mladega Alekseja ne bodo sprejeli kot

¹³ Lane, *Maritime Republic*, 35.

¹⁴ Madden, »Memory and Conquest«, 311–344 *passim*.

¹⁵ Prav tam, 311.

¹⁶ Lane, *Maritime Republic*, 36.

¹⁷ Madden, »Memory and Conquest«, 311–312.

¹⁸ Lane, *Maritime Republic*, 36.

¹⁹ Madden, »Memory and Conquest«, 312.

cesarja. Križarji so najprej zasedli mestno okolico in pristanišče.²⁰ Po prvotnem napadu na mesto julija 1203 je cesar Aleksej III. pobegnil, meščani pa so sprejeli mladega Alekseja ter njegovega očeta Izaka II. za nova voditelja. Aleksej IV. je po kronanju križarjem izplačal približno polovico obljubljenega denarja ter jih prepričal, da prezimijo v Konstantinoplu z obljubo, da bo ostalo izplačal še pred pomladjo. Do decembra pa so se odnosi med križarji in Grki tako ohladili, da je izbruhnilo pravo vojno stanje. Februarja 1204 je Aleksej V. Dukas Murzuff ubil mladega Alekseja IV.²¹ V drugem napadu na mesto aprila 1204 so Benečani in drugi križarji napadli skupaj, Benečani pa so se še posebej izkazali na morju, s posebnimi stroji za obleganje na ladjah so pokazali največjo spretnost. Pomagali so si s posebnimi lestvami, oblegovalnimi ovni, katapulti ter visokimi ploščadmi (»letečimi mostovi«). Za zaščito pred grškim ognjem so ladje pokrili z mokrimi cunjami in kožami. Ko so zasedli mesto, so sledili trije dnevi pobijanja, posiljevanja in plenjenja hiš ter cerkvenih objektov.²²

Ves skupni plen iz Konstantinopla je bil vreden okrog 400.000 mark, s svojo polovico so lahko severni križarji odplačali svoj dolg Benetkam. Najbolj znamenit plen, ki so ga Benečani pripeljali nazaj v republiko, so bili štiri bronasti konji, ki sedaj krasijo palačo Svetega Marka. Križarji so za izbiro novega vodstva mesta ustanovili posebno komisijo, v kateri je sodelovalo šest Benečanov ter šest drugih baronov. Za cesarja je bil izvoljen Balduin Flandrijski, ki je zase prejel eno četrtno imperija, ostalo so si razdelili drugi voditelji. Benetke so prejele tri osmine cesarstva, dož Dandolo pa je prejel naziv »Gospoda treh osmin Rimskega imperija«. Vsi prejšnji beneški privilegiji so bili ponovno potrjeni, v dogovoru pa je bilo tudi zapisano, da v imperiju ne prejme ozemlja nobena država, ki je v vojnem stanju z Benetkami. Tako se je končal četrti križarski pohod in nastalo je Latinsko cesarstvo, ki je trajalo do leta 1261.²³

Različni pogledi na beneško vlogo v virih in v literaturi

Večina zgodovinarjev četrte križarske vojne sledi proti-beneškim predpostavkam, ki so se vzpostavili skozi spomin četrtega križarskega pohoda in ki se jih da zaslediti že v starejših virih. Po Quellerju in Dayu so te predpostavke naslednje: beneški križarji se pohoda niso udeležili iz religijskih razlogov; egipčanski cilj pohoda, ki je bil dogovorjen leta 1201, ni ustrezal beneškim trgovskim interesom; Benetke so ukanile križarske vodje, da so sodelovali v njihovih »zahrbtnih« planih; Benetke so izgubljale vpliv v Konstantinoplu, zato so hotele pridobiti stalni monopol nad grškim imperijem.²⁴ Queller iz Benečanov noče delati herojev, ampak jih samo pokazati kot enakovredne člane pohoda, ki so bili ob enem žrtev ter koristniki razpeta četrtega križarskega pohoda. Kot ostali križarji, so bili ujeti v verigi nepredvidljivih dogodkov, ki so ogrozile celoten pohod. Dandolo je poleg tega predstavljal močnega voditelja, ki je konstantno reševal druge voditelje pohoda pred propadom. Queller pravi, da je velika zmota zgodovinarjev ta, da pišejo o beneškem interesu, ki naj bi bil moralno slabši od interesov drugih križarjev. Severni križarji so po navadi predstavljeni kot posamezniki, ki so jih vodili višji in čisti motivi požrtvovalnosti, Benečani pa so predstavljeni kot pohlepni oportunisti, katerih edini cilj je bil zasledovanje profita. V resnici, pravi Queller, so bile razlike v njihovem ozadju ter pogledih na svet zelo majhne v primerjavi s skupnimi vrednotami, ki so si jih delili kot pripadniki latinskega krščanstva.²⁵ Veliko križarjev je res šlo na pot zaradi čistih religijskih razlogov, vseeno pa je bil večji razlog želja po tuzemljskih pridobitvah. »Fevdalni gospod je na pohodu želel pridobiti teritorialno oblast, duhovnik kup religijskih spominkov, italijanski trgovec pa trgovsko

²⁰ Lane, *Maritime Republic*, 39.

²¹ Madden, »Memory and Conquest,« 313.

²² Lane, *Maritime Republic*, 40–41.

²³ Prav tam, 41–42.

²⁴ Day in Queller, »Some Arguments,« 718.

²⁵ Prav tam.

prednost.«²⁶ Četrty križarski pohod pa je še posebej znan po količini nakradenih relikvij, za kar so zaslužni vsi križarji in tudi v tem pogledu Benečani niso unikatni.²⁷

Za opise poteka četrtega križarskega pohoda obstaja več virov, ki so po vsebini pro- in proti-beneški. Najbolj zanesljiva vira o pohodu sta Villehardouinova kronika (*De la Conquête de Constantinople*) in opis Roberta de Clarija (*La Conquête de Constantinople*). Zelo pomembno dejstvo je, da sta oba najboljša vira pro-beneško usmerjena. Geoffrey de Villehardouin je bil grof Šampanje in je bil udeleženec na pohodu. Sam je sodeloval pri debatah ter sprejemanju pomembnih odločitev. Tudi njegova historična metoda je korektna; večkrat je za dokaze uporabljal uradne dokumente, sam je bil očividec, poleg tega pa je navajal še opise drugih očividcev. Villehardouin ne izprašuje beneškega dobrega namena na pohodu in ima na njih dober pogled, poleg tega pa tudi večkrat pohvali njihove pomorske sposobnosti. Kot eden izmed voditeljev bi lahko zlahka prevalil vso krivdo za neuspeh pohoda na Benečane in doža Dandola, ampak stori ravno nasprotno in jih ves čas hvali.²⁸ Tudi Robert de Clari je bil udeleženec pohoda, ampak je bil le navaden vojak, zato je njegov opis še toliko bolj vreden, saj prikaže dogajanje na pohodu z drugačne perspektive. Navdušeno piše o impresivni velikosti beneške flote ter o tehničnih pripravah, ki so jih Benečani uporabljali ob napadu na Konstantinopol. Piše tudi o požrtvovalni naravi Benečanov na pohodu in ob pripravah na pohod. Skozi ves opis omenja tudi Dandolovo modrost, beneške pohlepnosti ali ambicije pa sploh ne.²⁹

»Beneški Villehardouin« ne obstaja, obstaja pa več krajših beneških opisov četrtega križarskega pohoda, ki so zelo uporabni za razumevanje beneškega pogleda na razplet pohoda. Najstarejši vir je ohranjeno pismo Enrica Dandola papežu Inocencu III., poslano junija 1204. Dož je papeža v njem obvestil, da je »poprijel Križ v imenu Jezusa Kristusa in svete Rimske cerkve.«³⁰ Dož v pismu obrazloži napad na Zadar in ga opraviči z upornostjo prebivalstva Zadra. Napad na Konstantinopol opraviči s predhodnim grškim napadom na križarje ter njihov poskus zažiga križarskih ladij. Konstantinopol so napadli »v imenu Boga in svete Rimske cerkve, za lajšanje trpljenja vsega krščanskega sveta.«³¹ Dandolo se je v pismu izognil nekaterim dejstvom, vseeno pa je opis korekten.

Še en beneški vir o četrtem križarskem pohodu je *Translatio Symonensis* iz leta 1205. Opisuje prenos relikvij iz cerkve Svetega Simona v Konstantinoplu v Benetke. Namen pohoda glede na *Translatio* je bila vrnitev mladega Alekseja na bizantinski prestol.³² Mozaik v cerkvi San Giovanni Evangelista v Raveni iz leta 1213 lahko štejemo kot vir, ki sledi še pristnemu pričanju beneških ali drugih italijanskih križarjev, ki so bili udeleženci na pohodu. Ker v Raveni v tem času drugi viri, ki so bili kasneje zelo popularni, še ne bi bili dostopni, lahko predvidevamo, da je nastal po pričevanju nekega italijanskega križarja. Beneške ladje in beneški mornarji so na mozaiku prikazani zelo podrobno.³³

Najstarejša preživela beneška kronika, ki omenja četrty križarski pohod je *Historia ducum Venitorum*, ki je bila napisana nekje po letu 1229. Vir je v delih izgubljen, ohranjeni fragmenti pa deloma resnično opisujejo napad na Konstantinopol.³⁴ *Historia* odseva poglede takratne beneške vodilne elite in je zato pomembna za razumevanje njihovih pogledov. Za beneške elite v 13. stoletju je bilo zelo pomembno, da skonstruirajo zgodovino, ki bi ustrezala novemu statusu Benetk po četrtem križarskem pohodu.³⁵ Najstarejši preživeli popolni opis

²⁶ Day in Queller, »Some Arguments,« 719.

²⁷ Prav tam.

²⁸ Katele in Queller, »Western Sources,« 8–13.

²⁹ Prav tam, 13–16.

³⁰ Madden, »Memory and Conquest,« 316.

³¹ Prav tam.

³² Prav tam, 317.

³³ Prav tam, 317–318.

³⁴ Prav tam, 323.

³⁵ Berto, »Memory and Propaganda,« 131.

četrtga križarskega pohoda v beneški kroniki pa se pojavi v *Les estoires de Venise* Martina da Canala, ki je bil napisan v stari francoščini leta 1267. Njegov opis se razlikuje od ostalih frankovskih virov tistega časa, zato lahko predvidevamo, da je tudi on sledil beneškemu ustnemu izročilu. Zgodovinarji v preteklosti niso upoštevali njegovega opisa, ker so menili, da je pisal laži v prid beneških križarjev. Če pa ga primerjamo z drugimi viri ter mozaikom iz Ravene, lahko vidimo, da si sam ni izmislil ničesar, ampak je le ponavljal beneško zgodbo, ki ji lahko sledimo vse do leta 1205 – to je zgodba, ki je prišla naravnost iz ust beneških križarjev. Da Canalova zgodba je popolna izmišljotina, vendar dejstvo, da se pojavi v vseh teh virih, pomeni, da je bila ena najbolj razširjenih med Benečani v 13. stoletju ter da je ravno ta sestavljala njihov množični zgodovinski spomin.³⁶

V vseh beneških virih je zapisano, da se je pohod preusmeril od prvotnega cilja, ker je tako zaukazal papež Inocenc III. Ker se to pojavlja v vseh virih, lahko sklepamo, da so beneški križarji res verjeli, da je papež sam preusmeril pohod v Konstantinopol, nasprotno pa zahodni viri pravijo, da se je pohod preusmeril zaradi splošnega pomanjkanja. Dokazi kažejo na to, da severni in beneški križarji na pohodu niso dosti komunicirali med seboj, poleg tega je dejstvo tudi jezikovna prepreka, zato se tudi njihova mišljenja niso mogla križati med seboj. K temu so prispevali voditelji pohoda, vključno z dožem Dandolom, ki so strogo nadzorovali informacije, ki bi se lahko širile med križarji. Navadni križarji tako sploh niso vedeli za papeževo izobčitev Benečanov iz Cerkve po napadu na Zadar. Ko se je izobčitev leta 1205 dvignila, je bilo tudi to pred križarji prikrito, zato so se lahko domov vrnili kot heroji, ki jih je podpiral sam papež, njihova zgodba pa se je lepo prilegala kontekstu beneške zgodovine in identitete. Čisto mogoče je torej, da so beneški križarji domov prinesli čisto drugačno zgodbo od severnih križarjev in se naracija v virih zato tako razlikuje.³⁷

Ker je bil da Canalov zapis zapisan v stari francoščini, je zelo težko sooblikoval uradni spomin četrtga križarskega pohoda. Nasprotno so bile do konca 13. stoletja Villehardouinove kronike bolj razširjene, prav tako tudi opis Viljema iz Tira (*Eracles* oziroma *Chronique d'Ernoul et de Bernard le tresorier*), zato so kasnejši beneški viri sledili tem opisom. Marcova kronika iz leta 1292, ki je bila napisana v Benetkah, že sledi Villehardouinu in ne beneškim pričevanjem. Tudi kronika, ki jo je v 14. stoletju napisal Andrea Dandolo, sledi pričevanjem Villehardouina. Še vedno pa beneški viri iz 14. in 15. stoletja niso dokončno izbrisali predhodne tradicije, ki je temeljila na papeževi podpori križarjem. Do 16. stoletja je postal beneški spomin kompleksna in večplastna zgodba. Beneška verzija je bila večkrat izprašana, nikoli pa popolnoma opuščena. Madden piše, da je beneška verzija zgodbe nastala, ker so voditelji pohoda iz želje po ohranitvi krhke strukture pohoda ustvarili naracijo, ki je vplivala na dojemanje beneških križarjev ter Benečanov še v naslednjih stoletjih.³⁸

Obstaja še nekaj ne-beneških virov, ki so pro-beneški po svoji naravi. Tak vir je na primer pismo Huga iz Saint-Pola iz leta 1203, ki Benečane opisuje kot enakopravne člane pohoda, ki so si z ostalimi delili enake dolžnosti in kazali zelo veliko pomorsko spretnost. Ne omenja beneškega ekonomskega interesa na pohodu in sploh ne dvomi o beneški iskrenosti. Še en vir je pismo Balduina Flandrijskega, Louisa de Bloisa in Huga iz Saint-Pola papežu Inocencu III. ter pismo Bonifacija Monferrata papežu. V obeh pismih je glavna tema papeževa izobčitev Benečanov, na katero gledajo kot grožnjo celotnega pohoda. Voditelji so želeli ohraniti pohod in zadržati informacije, ki bi ga lahko ogrozile, poleg tega pa pisma kažejo na to, da so voditelji na Benečane gledali kot enakopravne člene pohoda. Še en vir je pismo cesarja Balduina Flandrijskega papežu iz leta 1204, v katerem hvali Benečane kot zelo verne in vredne papeževe hvale.³⁹ Poleg pisem lahko naštejemo še nekaj drugih pro-beneških virov: Rigordova zgodovina

³⁶ Madden, »Memory and Conquest,« 323–326.

³⁷ Prav tam, 326–327.

³⁸ Prav tam, 335–343.

³⁹ Katele in Queller, »Western Sources,« 16–18.

o francoskem kralju Filipu Avgustu (*Gesta Philippi Augusti Francorum Regis*) iz leta 1207 in Morejska kronika iz 14. stoletja.⁴⁰

Obstajajo viri, ki so proti-beneški po naravi in ki so vplivali na kasnejše razumevanje četrtega križarskega pohoda, ki je predstavilo Benečane kot največje krivce za »polom« oziroma neizpolnjen pohod. Prvi tak vir je papeževa biografija (*Gesta Innocentii*), ki je bila napisana leta 1208 ter dva papeževa pisma križarjem. Te vire moramo brati zelo previdno, ker je njihov namen naslikati papeža v dobri luči, vseeno pa *Gesta* ni popolnoma negativna do beneških križarjev. Drug vir je *Devastatio Constantinopolitana* iz leta 1215, katerega pisec je bil najverjetneje udeleženec v kampu Balduina Flandrijskega in je po strukturi zelo podoben osebnemu dnevniku. Še en vir predstavljajo pesmi trubadurja Bonifacija Montferrata Raimbauta de Vaqueirasa. V svojih pesmih do Benečanov izraža jezo, ker implicira, da so bili oni krivi, da njegov gospodar ni bil izvoljen za cesarja. Proti-beneški viri so še Sirska kronika iz leta 1232; kronika napisana za Badouina d'Avesnesa med 1278 in 1281; genovski anali Ogeriusa Panisa; Novgorodska prva kronika; kronika Petra de Vaux-de-Cernaya; *Historia Albigensis* iz leta 1213; *Historia Costantinopolitana* Guntherja de Pairisa iz leta 1208; Anonimna zgodba iz Halberstadta; anonimna zgodba iz Sossonsa; kronika Roberta de Auxerra; zgodbe Alberica de Trois-Fontainesa ter kronika Ralpa Coggenhalla iz Anglije.⁴¹

Vsi viri, ki govorijo o četrtem križarskem pohodu se glede nekaterih reči strinjajo: Benetke so se držale svoje strani dogovora in so Frankom zgradile mogočno floto, poleg tega je večkrat pohvaljena beneška pomorska spretnost in Dandolova modrost, razum in voditeljske sposobnosti. Ko pridejo do vprašanja glede motivacije za napade na Zadar in Konstantinopol, pa se viri ločijo. Queller opozori, da so proti-beneški viri večinoma duhovni spisi, ki so iskali nekega grešnega kozla za spodletelo misijo v Sveto deželo. Najbolj smiselni grešni kozel so bile Benetke, ki so slovele po svojem pohlepu in lakomnosti. Opozori na to, da sta najbolj zanesljiva vira pro-beneško usmerjena in da so morda sekularni viri opisovali Benečane v boljši luči, ker niso iskali izgovora za spodletel pohod. Opozarja, da je morda prav ločnica med duhovnimi in sekularnimi viri koren vsega problema.⁴²

Dož Dandolo kot glavni krivec

Veliko zgodovinarjev si je kot glavnega krivca za spodletel pohod izbralo doža Enrica Dandola. Pripisali so mu osebnost, ki gre prek vseh virov. Za te avtorje dož ni posedoval pravega križarskega duha, ampak naj bi bil pravi umetnik pri poslovanju, poleg tega pa je imel izjemno moč volje, bil je zelo premišljen in dober državnik, diplomat ter ekonomist. Sam naj bi skoval načrt o zavzetju Konstantinopla, saj je imel namen zavzeti ves orientalski trg za beneško korist. Dandolo naj bi kujal osebno zamero proti Grkom, ki naj bi ga oslepili, zato je želel odstraniti celotno cesarstvo kot zadnjo oviro pri vzpostavitvi beneške nadvlade nad vzhodnim Sredozemljem.⁴³ Tudi Donald Nicol, eden vodilnih bizantistov, za potek četrtega križarskega pohoda krivi beneški pohlep in Dandolovo željo po maščevanju.⁴⁴

Maddena fascinira nastanek Dandolove bogate osebnosti, ki mu jo pripisujejo različni avtorji. Opisi gredo vse od »uspešnega gusarja« pa do »Odiseja dvanajstega stoletja«. Ti avtorji Dandolo pripisujejo motive in želje, za katere v virih ni nobenega dokaza. Poleg Niketasovega pisanja ter avtorja Novgorodske kronike, ki Dandola osebno sploh nista poznala, obstajajo le viri, ki so jih napisali udeleženci četrtega križarskega pohoda. Dandola je osebno poznal Geoffrey de Villehardouin, opisal pa ga je kot »zelo starega moža,« ki »ni videl, bil pa je zelo moder, pogumen in zavzet«. ⁴⁵ Robert de Clari ga omenja dvakrat, kot »pravičnega in

⁴⁰ Katele in Queller, »Western Sources,« 18–20.

⁴¹ Prav tam, 21–34.

⁴² Prav tam, 34–36.

⁴³ Madden, »Outside and Inside,« 730–731.

⁴⁴ Prav tam, 731.

⁴⁵ Prav tam, 731–732.

častivrednega moža,« Gunther de Pairis pa slavi njegovo inteligenco.⁴⁶ Beneški zgodovinarji o Dandolu ne vedo prav veliko, saj so beneški arhivski viri iz 12. in 13. stoletja tako fragmentirani, da je Dandolo omenjen šele v svojih petdesetih letih. Madden se tako sprašuje, zakaj ga bizantisti lahko opišejo do potankosti, če tega ne zmorejo niti beneški zgodovinarji. Znano pa je, da Dandola niso oslepili Bizantinci, večino svojega dela pa je posvečal ohranjanju mira med Benetkami in Konstantinoplom.⁴⁷

Zaključek

Da lahko vidimo celotno sliko četrtega križarskega pohoda, moramo dobro analizirati vse vire, poleg tega pa pod vprašaj postaviti dosedanje poglede na vlogo Benečanov kot križarjev. Po dobri raziskavi lahko ugotovimo, da je situacija kompleksnejša od posplošitev mnogih avtorjev, ki so sprejeli mit o Beneškemu pohlepu, ki naj bi bil glavno gonilo Benečanov na četrtem križarskem pohodu. Queller se na primer obrača na beneške pisce, ki so v pohodu sodelovali. Dogajanje četrtega križarskega pohoda raziskuje na podroben način in raziskuje motive beneških križarjev, katerih dejanja niso determinirala stoletja stari dogodki, ampak njihovi vsakdanji problemi, ki so konstantno preizkušali in grozili preživetju podviga. Beneški udeleženci pohoda so bili dobrega namena ter različnih interesov, ujeti pa so bili v zaporedju dogodkov, ki jih je pripeljal do Konstantinopla. Benečani poleg tega niso bili nič manj religiozni ali zagreti za plutje v Egipt kot ostali severni križarji.⁴⁸

Queller predstavi tudi »teorijo naključij«, ki je hitro postala standardna pri proučevanju pohoda. Zavzetje Konstantinopla je po njegovi teoriji rezultat serije naključij. Madden pravi, da je ena najpomembnejših okoliščin četrtega križarskega pohoda mreža obljub in pogodb, ki so zadevale pohod. Te je treba analizirati individualno in v medsebojni povezavi, da bi lahko popolnoma razumeli vzroke za napad na Konstantinopel. Križarji so mesto napadli, ker jim je zmanjkala prava alternativa. Da bi ugotovili razloge za razplet četrtega križarskega pohoda, moramo raziskati motive, priložnosti in strahove, ki so vplivali na odločitve križarjev. Medievalisti raje upoštevajo latinske vire, bizantisti pa grške – za celotno sliko moramo upoštevati vse, poleg tega pa ne smemo vključevati osebnih prepričanj, ki jih pripisujemo križarjem, s tem ko iz Grkov delamo žrtve ter kriminalce iz Benečanov ter Dandola.⁴⁹ Gerthwagen poudarja, da so pogledi, ki dajejo poudarek na ekonomske in komercialne aspekte pristranski in so prevladovali med ekonomisti zgodovinarji zadnjih šestdeset let. Pravi, da so pretekle študije jemale kronike, napisane v 15. in 16. stoletju, ter jih skušale aplicirati na dokumente iz 13. stoletja.⁵⁰

Benečani kot križarji so bili najverjetneje enako pohlepni kot vsi ostali križarji, z njimi pa so si delili tudi križarsko tradicijo in verske ideale. Zaradi svojega trgovsko orientiranega značaja, so Benečani z lahkoto postali največji kriminalci v zgodbah o četrtem križarskem pohodu, to pa še ne pomeni, da so to dejansko bili. Vsekakor je treba razbiti takšen enoličen pogled in se raziskovanja četrte križarske vojne lotiti na bolj podroben način.

Literatura

- Berto, Luigi Andrea. »Memory and Propaganda in Venice after the Fourth Crusade.« *Mediterranean Studies* 24/2 (2016), 111–138.
- Day, Gerald W. in Donald E. Queller. »Some Arguments in Defense of the Venetians on the Fourth Crusade.« *The American Historical Review* 81/4 (1976), 717–737.

⁴⁶ Madden, »Outside and Inside,« 732.

⁴⁷ Prav tam, 732–733.

⁴⁸ Prav tam, 733.

⁴⁹ Prav tam, 740–743.

⁵⁰ Gertwagen, »Venice's policy,« 530–531.

- Gertwagen, Ruthy. »Venice's policy towards the Ionian and Aegean islands, c. 1204-1423.« *The International Journal of Maritime History* 26/3 (2014), 529–548.
- Katele, Irene B. in Donald E. Queller. »Attitudes Towards the Venetians in the Fourth Crusade: The Western Sources.« *The International History Review* 4/1 (1982), 1–36.
- Lane, Frideric Chapin. *Venice: A Maritime Republic*. Baltimore: The John Hopkins University Press, 1973.
- Madden, Thomas F. »Outside and Inside the Fourth Crusade.« *The International History Review* 17/4 (1995), 726–743.
- Madden, Thomas F. »The Venetian Version of the Fourth Crusade: Memory and the Conquest of Constantinople in Medieval Venice.« *Speculum* 87/2 (2012), 311–344.
- Riley-Smith, Jonathan. »The Venetian Crusade of 1122–1124.« V: *Comuni Italiani nel Regno Crociato di Gerusalemme / The Italian Communes in the Crusading Kingdom of Jerusalem (Jerusalem, May 24-May 28, 1984)*, ur. Gabriella Airdi in Benjamin Z. Kedar, 339–350. Genoa: Università di Genova, Istituto di Medievistica, 1986.

Antje Ravnikar

Trgovina Ravnikar v Celju

Izvleček

Raziskovanje mikrozgodovine mi je zelo atraktivno, zato sem se odločila za tematiko trgovine Ravnikar v Celju. Glavni aspekti na katere se osredotočam v članku so: umeščanje celjske trgovine v širši zgodovinski kontekst, umeščanje v družbene in politično-gospodarske razmere tistega časa, seveda pa tudi sama Ravnikarjeva trgovina in njen nastanek ter oblikovanje. Orisati sem želela celoten nastanek od pisarne z realitetami in deželnimi produkti do veletrgovine. V članku sem se opirala na gradivo avtorice dr. Marije Počivavšek, *En gros & en detail: trgovina v Sloveniji do druge svetovne vojne: trendi, strukture, prakse*, ki mi je izjemno koristilo pri končnem izdelku. Celje je mesto z živahno in zanimivo zgodovino. Kljub ozki temi, ki sem si jo zastavila, sem ugotovila, da se kar pojavljajo novi viri in veliko ostaja še neodkrita in neraziskanega. Zanimivo se mi je zdelo predvsem to, kakšen je bil obseg trgovanja v 19. stoletju in s koliko raznolikimi državami je trgovalo Celje. Bilo je trgovsko in obrtno zelo aktivno mesto, v mestu pa je deloval tudi turizem. Omenjala sem tudi Slovensko trgovsko društvo, ki je trgovino spodbudilo in izboljšalo, hkrati pa se izboljšalo tudi izobraževanje z ustanovitvijo trgovske šole leta 1869. Ob izdelavi članka sem dobila tudi širši vpogled v družinsko zgodovino, glede na sloves, ki ga je uživala trgovina Ravnikar v Celju.

Abstract

Researching microhistory is very appealing to me, so I decided to focus on the Ravnikar trade in Celje. The main aspects I focus on in this article are: the placement of the Celje trade in a broader historical context, the placement in the social and political-economic conditions of the time, and, of course, the Ravnikar trade itself and its origins and formation. I wanted to outline the whole process from the offices with the realities and products to the wholesale trade. In the article I relied on the material of Dr. Marija Počivavšek, *En gros & en detail: trade in Slovenia until the Second World War: trends, structures, practices*, which was extremely valuable for the finished article. Celje is a city with a vibrant and interesting history. Despite the narrow topic I had assigned myself, I found that new sources were constantly emerging and much remained undiscovered and unresearched. What I found particularly interesting was the range of trade in the 19th century and the variety of countries Celje traded with. It was a highly active city in terms of trade and crafts, and there was even a tourism industry. I have also mentioned the Slovenian Trading Association, which stimulated and improved trade, and at the same time, education was improved with the establishment of the trading school in 1869. While preparing the article, I also gained a broader insight in my family's history, given the reputation that the Ravnikar shop enjoyed in Celje.

Ključne besede: Celje, trgovina, gremij, trgovina Ravnikar, gospodarstvo

Zgodovinski oris slovenskega ozemlja v 19. stoletju

Ob koncu 18. stoletja je na slovensko ozemlje vplivalo dogajanje v francoskih revolucionarnih vojnah. Leta 1797 je celotno ozemlje prišlo pod nadoblast Habsburške monarhije in po koncu vojne prve koalicije, so francoske čete zasedle tudi dele današnjega slovenskega ozemlja. Po porazu Avstrijskega cesarstva leta 1809 je Napoleon Bonaparte prevzel jugozahodne dežele in južno od Save ustanovil Ilirske province. Propad Napoleona je bila prva priložnost narodov, da bi se združili v eno državo. V tridesetih in štiridesetih letih 19. stoletja se je ozemlje Slovenije znašlo v predmarčni dobi. To je bilo obdobje boja med različnimi ideologijami, ki so si prizadevale za politično prevlado. Med njimi je bila tudi ideologija ilirizma, ki je zagovarjala združitev južnih Slovanov v enotno državo. Kljub temu pa so slovenske elite zavračale ilirsko

ideologijo, saj so se zavedale, da bi to lahko ogrozilo njihove interese in samostojnost naroda. V predmarčni dobi se je nadaljevala industrializacija in modernizacija, pomembna je bila zlasti gradnja Južne železnice (Dunaj-Trst).¹ Sledilo je ustavno obdobje, kjer so poslanci, ki so se borili za politične in kulturne pravice Slovencev, že dobili večino na deželnih volitvah na Kranjskem. Slovensko ozemlje je zaznamoval predvsem narodni boj in slogaštvo, pozneje pa so se začela razhajanja.²

Za razmere kulture na Slovenskem med letoma 1815 in 1918 je značilno, da je bil njen razvoj bistveno hitrejši od družbenega in gospodarskega. To je bila posledica avstrijskega šolstva. Slednje je veliko prispevalo k dvigu nivoja znanja in oblikovanju slovenskih izobraženih elit. Ob koncu 18. in začetku 19. stoletja je bila nepismenost prebivalstva več kot 90 %, pred obdobjem I. svetovne vojne pa se je pismenost dvignila na 85 %, ponekod celo na 89 %.³ V sorazmerno kratkem obdobju med 1840 – 1910 se je med Slovenci izoblikoval poklicno pester sloj izobraženstva. Ta sloj je postal velik glasnik narodnih zahtev in želja, iz slabo pismenega naroda so se Slovenci razvili v enega najbolj pismenih v monarhiji.⁴ Od začetka ustavne dobe, torej od začetka šestdesetih let dalje, je kulturno življenje potekalo v društvih. Središča kulturnega utripa pa so postajale tudi čitalnice, ki so prirejale »besede«⁵. Leta 1864 je bila ustanovljena Slovenska matica, pozneje, leta 1872, še Glasbena matica.

Gospodarske razmere

Na začetku 19. stoletja je francoska oblast dokončno odpravila cehe in vpeljala obrtno svobodo. Avstrijska državna oblast cehov ni obnovila, a jih tudi ni prepovedala. Realnih obrtnih pravic pa ni ponovno uzakonila, kar je prineslo izjemno škodo lastnikom pravic, saj jih niso mogli več prodajati.⁶ Leta 1821 so Kranjski stanovi znova odločali o obrtni svobodi. Obrtniki so pritiskali, da si želijo obrtnega reda, ki bi urejal poklicno delovanje. Oblasti se niso odzvale, cehi pa so bili tako globoko zakoreninjeni, da so se še vedno ohranili, pozneje pa so jih prekrstili v zadrage.⁷ Liberalizem merkantilistične gospodarske politike je imel neugodne posledice za tradicionalne obrti in družbeno strukturo. Nastajali so novi obrati, ki pa so jih vodili večinoma tujci, zato so mnogi domači obrtniki tedaj ubožali. Po letu 1830 je v Habsburški monarhiji nekoliko popustil pritisk cenzure, zato so tudi v slovenske dežele začele prodirati informacije o tehniki, industriji, gospodarskih spremembah. Glavni okni v svet sta bili Gradec in Trst. Med avstrijskimi deželami, v katerih so živeli Slovenci, naj bi bila najbolj razvita Štajerska, razlog za to naj bi bila osrednja vloga železarstva v gospodarstvu dežele. Na gospodarski vzpon je vplivala tudi gradnja železnice, rast podjetij z več zaposlenimi in število parnih strojev.⁸ Za vožnjo na daljavo je železnica prinesla odločilne posledice, predvsem so se spremenila življenja gostilničarjev in vozarjev ob glavnih prometnih poteh.⁹ Po izgradnji železnice pa se je skoncentrirala tudi trgovina in to ob glavnih progah. Močno je narasla vloga Trsta, v katerem so rasle velike delniške družbe. Največji viri kapitala v slovenskih deželah so bili trgovina, špedicija, vodenje davkov, zakup trošarin. Trgovina se je v tem obdobju začela specializirati in oblikovala se je delitev na stroke. V revolucionarnem letu 1848 je bila glavna zahteva prebivalstva gospodarska svoboda. Želeli so prekiniti z gospodarskim sistemom, ki je veljal v fevdalizmu. V fevdalnem sistemu je bila gospodarska dejavnost organizirana na cehovski način, kar pomeni, da so bili obrtniki in trgovci združeni v cehovske organizacije.

¹ Cvirn, *Slovenska politika na Štajerskem ob koncu šestdesetih let 19. stoletja*, 523–529.

² Granda, Šatej, »Vizija pouka zgodovine v osnovni šoli,« 373–384.

³ Gestrin, Melik, *Slovenska zgodovina 1792–1918*, 261.

⁴ Vodopivec, »Kulturno-duhovne razmere na Slovenskem v 19. stoletju,« 9–17.

⁵ Prireditev, kjer so se ljudje predstavili z govori, recitacijami, glasbenimi nastopi in igrami.

⁶ Žižek, *Skrivno življenje cehov*.

⁷ Bras, *Rokodelstvo in obrt*, 207–246.

⁸ Vodopivec, *O gospodarskih in socialnih nazorih na Slovenskem v 19. Stoletju*, 167–202.

⁹ Bras, *Rokodelstvo in obrt*, 207–246.

Cehi so vladali svojim članom in so določali pravila glede proizvodnje, trgovine, cen in kakovosti izdelkov. Ti predpisi so se imenovali cehovska prisila, ki je omejevala svobodo podjetništva in inovacij ter zavirala gospodarsko rast. V času liberalizma, ki je sledil fevdalizmu, so liberalni ekonomisti želeli prekiniti s cehovsko prisilo in uvesti svobodno konkurenco na trgu. Zavzemali so se za odpravo omejitev trgovine, omejitev glede količine in cene izdelkov ter za zaščito svobode podjetništva in inovacij. S tem so želeli doseči večjo gospodarsko rast in izboljšati življenjski standard ljudi. Tako je liberalizem pomenil velik preobrat v gospodarski politiki, saj je omogočil nastanek moderne kapitalistične družbe, ki temelji na svobodni trgovini, konkurenci in podjetništvu, kar je imelo velik vpliv na razvoj družbe in gospodarstva. Pillersdorfova ustava je uveljavljala obrtno in trgovinsko svobodo. Vse meščanstvo je seveda ni podprlo, bali pa so se je tudi obrtniki, ki jih je bilo, da bodo izgubili svoj monopol in da se bodo morali boriti za preživetje na trgu. Številni so bili namreč navajeni na cehovsko organiziranost, ki jim je zagotavljala določeno stopnjo zaščite in podpore. Zakon o obrti se je odlagal vse do leta 1859. Zakon o obrti je predpisoval pogoje za opravljanje različnih obrti in trgovskih dejavnosti, določal pa je tudi postopke za ustanavljanje obrtnih podjetij ter pravice in dolžnosti obrtnikov in njihovih vajencev. Leta 1851 je bila odpravljena carinska meja med avstrijskim in ogrskim delom monarhije, kar je vodilo v dobo aktivne gospodarske politike, ki pa je vzpostavila notranji odprti trg. Omogočen je bil postopen premik iz agrarnega v neagrarno gospodarstvo, torej v razmah industrije, prometa, obrti in trgovine. Pomembno vlogo je zasedala tudi gradnja železnice Dunaj – Ljubljana – Trst. Razdalje so bile premagane.¹⁰

Kriza 1873 in vpliv na slovensko gospodarstvo

Gospodarske krize v 19. stoletju so bile pogosto povezane z vremenskimi razmerami, saj je bila večina gospodarstev še vedno pretežno odvisnih od kmetijstva, ki je bil izrazito občutljiv na spremembe vremena. Slaba letina, suša ali poplave so lahko povzročile pomanjkanje hrane in višje cene, kar je imelo lahko negativen vpliv na celotno gospodarstvo države. Poleg tega so gospodarske krize v 19. stoletju nastajale tudi zaradi drugih dejavnikov, kot so recesije, finančni zlomi, špekulacije, protekcionizem, mednarodne napetosti in druge politične ter družbene spremembe. Druga značilnost predindustrijskih gospodarskih kriz je bila, da so bile to krize pomanjkanja. Skupnost ni mogla proizvesti dovolj hrane za vse državljane. Zaradi tega so se cene hrane na trgu dvignile na raven, ki si je revni niso mogli privoščiti.¹¹ Gospodarska kriza 1873 je sicer posegla v napredek, ampak ni prinesla zloma, pač pa utrditev notranjega industrijskega sistema. V tem primeru se moramo vprašati, koliko pretirana je besedna zveza »velika depresija«, ki se nanaša na krizo med 1929 – 1939 in katera se je v zgodovini večkrat uporabljala tudi za opisovanje krize leta 1873. Kriza 20. stoletja je imela uničujoče posledice za gospodarstva po vsem svetu in je povzročila brezposelnost, revščino, pomanjkanje hrane in druge socialne probleme. Imenovali so jo "velika" zato, ker je bila razsežnost in globina gospodarskega upada brez primere v zgodovini.¹² Za razliko od »velike depresije«, pa je leto 1873 prineslo manjši upad industrije in padec obrestnih mer ter dobičkov.¹³ V slovenskih virih se kriza 1873 sicer omenja, vendar brez konkretiziranja, podatki na slovenskih tleh o njej so skromni. Leta 1876 naj bi bila kriza na slovenskem ozemlju na vrhuncu. Naslednje leto je sledila gospodarska nagodba z Ogrsko. Državni račun je ostal v ravnovesju, saj padec delnic ni prizadel državnih vrednostnih papirjev. Uvedene so bile zaščitne carine, državna posojila in podpora, ustanovljale pa so se tudi nove banke. Valuta je bila postopoma usmerjena k zlatemu standardu, stabilizacija se je zgodila s hitrimi nakupi zlata. Dejansko lahko govorimo le o

¹⁰ Počivavšek, *En gros & en detail*, 25–42.

¹¹ Radio Študent, »Dolga depresija.«

¹² Radio Študent, »Dolga depresija.«

¹³ Vodopivec, »Velika gospodarska kriza 1873 in Slovenci,« 25–39.

nekajletni gospodarski stagnaciji, ne pa depresiji, saj se med krizo niso obrnile prehodne gospodarske težnje, delež zaposlenih pa je na Koroškem, Štajerskem in Primorskem še vedno naraščal. Jesenice so leta 1885 postale moderno industrijsko središče. Največji udarec je predstavljala prekinitev gradnje železnic npr. proge Dravograd – Celje.¹⁴

Trgovinska zakonodaja 19. stoletja

Leta 1862 se pojavi občni kupčijski zakonik.¹⁵ Zakonik je obsegal štiri knjige in se ni usmerjal le na trgovino v ožjem smislu, ampak je določal medsebojna razmerja in statute trgovcev v družbi. Dne 17. decembra 1862 je bil uveden v vseh avstrijskih deželah monarhije, prejšnji zakoni pa so s tem izgubili veljavo. Trgovec ni bil le tisti, ki se je ukvarjal s trgovanjem, ampak vsak, ki so ga zadevala določila tega zakonika. Nanašal se je na vse trgovce, ki so določali cenzus letnih davkov, reguliral pa je hkrati trgovinsko dejavnost posameznikov in trgovinskih združb. Vsak trgovec je bil dolžan voditi knjige, iz katerih je moralo biti razvidno delovanje, opravila in finančno stanje. Eno izmed poglavij govori tudi o prokuristih.¹⁶ Lahko jih je bilo več v istem podjetju. V trgovini zaposleno osebje je imeli svoj zakon – konkurenčno klavzulo. Trgovski pomočnik se ni smel na svoj račun ukvarjati s trgovinskimi opravili. V primeru bolezni mu je miroval status največ šest tednov. Pomočnik je lahko prekinil delovno razmerje, če ni bil plačan, če je trgovec položil roko nanj ali pa ga je močno razžalil. Prav tako je lahko to storil lastnik, če je pomočnik izneveril njegovo zaupanje. V nadaljevanju zakon navaja regulacijo trgovinskih družb. Delile so se na osebne in kapitalske družbe, ustanovitev trgovine pa so posamezniki morali napovedati pri trgovinskem sodišču. Trgovinska družba se je lahko razdružila z razglasom konkurza,¹⁷ s smrtjo ali odpovedjo enega od družabnikov, z vzajemnim dogovorom, po preteku časa. Obstajalo je več vrst družb: javne, komanditne, komanditne delniške, delniške, tihe družbe. Leta 1863 so določila tega zakona trdila tudi, da mora vsako trgovinsko sodišče voditi trgovinski register. Ta se je delil na dva dela, torej na register za posamične firme in register za družbene firme.¹⁸

Trgovina v Celju

Celje se je v 19. stoletju počasi preoblikovalo iz stare gospodarske strukture v novo. Celje naj bi bilo iz prehoda prve polovice 19. stoletja trgovsko in obrtno aktivno mesto, ampak še ni zaživelo v svoji popolni obliki. Mesto je s svojimi gospodarskimi potenciali ravno zadoščalo za ljudi, ki so živeli v njem in njegovi okolici. Obrtniki in trgovci so ponujali domače izdelke, v mestu so trgovali z žitom in vinom. Izmenjava med mestom in podeželjem je večinoma potekala v obliki sejmov, ki so potekali vsako soboto.¹⁹ Na sejmih je bilo dovoljena prosta prodaja vsega blaga, razen, če je bilo vnaprej specifično omejeno. Ko je bil tržni dan, so mesto preplavile množice, na ulicah pa so se pojavile stojnice. Celju je ustrezala tudi geografska lega, saj je obvladovalo velik del ozemlja Savinjske doline, območje do Litije, na jugu in vzhodu pa področje do Save in Sotle.

V drugi polovici 19. stoletja je Celje zajel proces modernizacije in industrializacije. V mesto so prišli novi priseljenci, povečal pa se je tudi turizem, zaradi čudovite okolice, predvsem pa zaradi zdravilišč za Savinjo. Celje je počasi postajalo eno izmed najmočnejših središč na Štajerskem. Za to je bila odgovorna železnica, ki je bila leta 1864 pripeljana tudi do Celja. Mestna občina je še naprej ohranila svoj stari, pretežno upravni ter trgovinsko-obrtni značaj. Prve celjske trgovine so bile locirane deloma na osrednjem, deloma na južnem delu Glavnega trga, kjer se križata glavni ulici mesta. Po vzniku obrtne svobode leta 1859 so se začele

¹⁴ Vodopivec, »Velika gospodarska kriza 1873 in Slovenci,« 25–39.

¹⁵ Prijatelj, *Levstikov politični list "Naprej"*, 121–220.

¹⁶ Prokurist opravlja naloge pravnega zastopstva in poslovanja podjetja ali gospodarske družbe.

¹⁷ Stečaja.

¹⁸ Počivavšek, *En gros & en detail*, 40–43.

¹⁹ Cvelfar, Počivavšek, Cvirn, *Iz zgodovine Celja*.

ustanavljati nove – večinoma nemške trgovine, saj je po novem redu trgovina sodila med proste obrti.²⁰ Za opravljanje dejavnosti je zadoščala le prijava, trgovci pa so morali pridobiti obrtni list za svoje dejavnosti. Leta 1869 naj bi v Celju naraslo število prebivalcev kar na 4224, čemur je zagotovo botrovala rast in razvoj trgovine.²¹ Do I. svetovne vojne je bila celjska trgovina večinoma v nemških rokah, trgovci pa so se začeli povezovati v društva²², z namenom, da bi zavarovali svoje interese. Leta 1890 je bil ustanovljen trgovski gremij. V večini se je zavzemal za nadzor nad strokovnim izobraževanjem vajencev, pomočnikov in mojstrov, skrbel je za finančno skrb za vajence, oskrbo vdov trgovcev in uslužbencev in nadaljnjim načrtovanjem trgovske dejavnosti. Leta 1903 so slovenski trgovci ustanovili svoje društvo, ki se je pozneje preoblikovalo v Slovensko trgovsko društvo. Načelniki društva so bili Peter Kostić, Rudolf Stermecki, Ivan Ravnikar in Franc Lukas. V pomoč vajencev in izobraževanju trgovcev, je bila ustanovljena leta 1869 celo Nedeljska privatna trgovska šola za trgovske praktikante in vajence. Na prelomu v 20. stoletje pa se je krepilo slovensko meščanstvo, kar je bilo načrtno, saj je slovenska stranka podpirala priseljevanje slovenskih trgovcev in obrtnikov v mesto.²³

Družina Ravnikar

Julius Plaütz, rojen v Škofji Loki leta 1843, se je leta 1872 preselil v Celje, kjer je odkupil hišo na današnji Stanetovi ulici 13. Z ženo Pauline sta imela hči Amalijo, ki se je rodila leta 1866. Amalija se je poročila z Ivanom, tako pa se je tudi Julijev delež trgovine prenesel na Ivana Ravnikarja. Po smrti Ivana Ravnikarja je trgovino, leta 1935 prevzel sin Božidar. Trgovina se je nahajala na nekdanji Kralja Petra cesti, ki je danes imenuje v Stanetova ulica. Na desni strani, na stičišču z Linhartovo ulico pa se je nahajala nekdanja trgovina Ravnikar. V ulici so se nahajale tudi številne gostilne, kot je npr. Pri zlatem drevesu, Beli vol in Branibor.²⁴ Poleg gostiln so bile tudi točilnice, kot je Božičeva in Šančeva, ki sta bili hkrati tudi trgovini z delikatesami. Na Stanetovi ulici se je poleg Ravnikarjeve, nahajala še trgovina Antona Fazarinca, Karla Loibnerja in železarska trgovina Rakusch.²⁵

Kronološki pregled

Kot že omenjeno, je v zadnjih 20. letih 19. stoletja opazen velik porast trgovcev in obrtnikov v mestu. Izmed pomembnejših trgovcev se omenjajo Ivan Ravnikar, Karel Vanič, Rudolf Stermecki, Milan Hočevnar, Josip Jagodič in drugi. Kot lastnik hiše, kjer je pozneje uspevala trgovina, se leta 1783 omenja Jurij Egger. Med prelomom 18. in 19. stoletja se je zamenjalo veliko lastnikov, leta 1872 pa je hišo prejel Julij Plavc (Plaütz) z ženo Pavlino. Z njima je bivalo tudi sedem otrok: Amalija, Rudolf, Maks, Franc, Krescentija, Angela in Pavel, ki so si pozneje delili delež družinske hiše. Leta 1898 je Amalija prevzela Angelin delež, dve leti pozneje pa še Rudolfov delež. Leta 1903 Amalija in mož Ivan Ravnikar odkupita še ostale deleže. V virih se omenja, da je že od Plavcev dalje v hiši trgovina. Po letu 1935, ob smrti očeta, je polovični delež stavbe prevzel Božidar Ravnikar, Ivanov in Amalijin sin. Prva omemba trgovine sega v leto 1878, prvotno pa se omenja kot pisarna za realitete, ki jo je vodil Julij Plavc.²⁶ V obdobju po letu 1905 naj bi trgovino uradno prevzel Ivan Ravnikar, njegov tast, Amalija pa je bila solastnica trgovine že od leta 1894. Od predaje trgovine Ivanu se trgovina omenja kot eno izmed veletrgovskih podjetij v Celju.

²⁰ Počivavšek, *En gros & en detail*, 168–194.

²¹ Počivavšek, »Celjska obrt in trgovina po sprejetju obrtnega zakona leta 1859,« 187–207.

²² Kregar, »Upravni razvoj Celja v letih 1848–1918,« 5–25.

²³ Počivavšek, »Celjska obrt in trgovina po sprejetju obrtnega zakona leta 1859,« 187–207.

²⁴ Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, 397–400.

²⁵ Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, 417–419.

²⁶ Orožen, *Posestna in gradbena zgodovina Celja*, 41–42.

Poleg Fazarinčeve in Jagodičeve trgovine je bila Ravnikarjeva največja v Celju. Uživala je tudi velik sloves med meščani mesta. Poleg drobne prodaje so se ukvarjali z veleprodajo, za kar pa so imeli zaposlenega trgovskega potnika. V trgovini Ravnikar se je priučilo veliko vajencev, ki so stanovali nad trgovino z družino lastnika. V hiši so imeli vajenci tudi stanovanje, hrano in zagotovljeno pranje perila, prejemale pa so tudi plačo. Prodajni artikli so bili raznoliki, večinoma je bila to špecerija, prodajalo pa se je tudi lake, barve in bencin. V hiši se je nahajala tudi pražarna kave.²⁷

V arhivu v Celju se nahaja slikovit prikaz mestne trgovine. Kartoteka zasebnih trgovin mesta Celje opisuje pojav trgovine, trgovca in prenehanje ukvarjanja s trgovinsko dejavnostjo. Pod zaporedno številko ena je v kartoteko vpisan tudi Ivan Ravnikar, ki pa trgovino preda leta 1935 ob svoji smrti. Ravnikar pa se je preizkusil tudi v vlogi družbenika. Skupno trgovino so Cvenkel, Elsbacher in Ravnikar pod imenom Zveza slovenskih trgovcev na novo registrirali in jo vodili do leta 1927. Nato se je preimenovala v Sladkor d. d.²⁸

Trgovski gremij

Celjski trgovski gremij je bil ustanovljen leta 1890. Njegov prvi načelnik je bil Karl Traun. V gremiju so sodelovali vsi, ki so se aktivno ukvarjali s trgovino in obrtništvom. Prve povojne volitve v trgovski gremij so bile 24. septembra leta 1919, zmagali pa so slovenski trgovci. Za predsednika je bil izvoljen Rudolf Stermecki, njegov namestnik pa je bil Ivan Ravnikar. Po prvi svetovni vojni so bili trgovski gremiji preoblikovani v 26 enot, v vsakem kraju ena. Naloge gremija so bile: vodenje evidence članstva in skrb za pravilno razmerje med trgovci ter pomočniki in vajenci; določanje pogojev, pod katerimi sme kdo imeti vajece; potrjevanje učnih spričeval ter nadzorovanje trgovskih šol in tečajev; skrb za obolele člane gremija in vajece z ustanavljanjem bolniških blagajn; preprečevanje nelojalne konkurence med člani gremija.²⁹ V Celju je bilo ustanovljeno tudi društvo z imenom Slovensko trgovsko društvo. Prvo leto je načeloval Peter Kostić, nato Rudolf Stermecki, za njim Ivan Ravnikar od 1913 – 1914 in za njim Franc Lukas. Član trgovskega gremija je bil pozneje tudi Ivanov sin, Božidar. Na sliki je v zadnji vrsti, peti z leve strani.³⁰ Arhivsko gradivo ilustrira gradbeni načrt, avtorja Franja Nerada, ki prikazuje prvotni izgled trgovine na Kralja Petra ulici. Na shemi se celo zelo jasno vidi napis nad vhodom v trgovino, ki omenja veletrovca Ivana Ravnikarja.

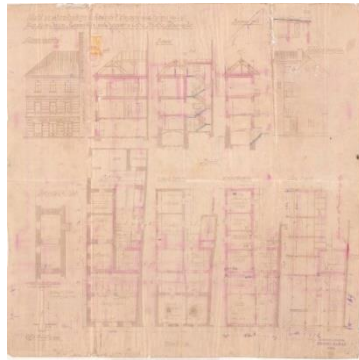
Slika 1, Člani trgovskega gremija (Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, str. 415)

²⁷ Počivavšek, *En gros & en detail*, 20.

²⁸ Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, 418.

²⁹ Počivavšek, *En gros & en detail*, 233.

³⁰ Počivavšek, *En gros & en detail*, 238.

Arhivsko gradivo 1, Ravnikarjeva trgovina

Slika 2, Korespondenca

Korespondenčne karte

Kolaž slik zgoraj priča o pestrosti prodaje trgovine Ravnikar v 19. stoletju. Korespondenčne karte predstavljajo dopisovanje z Gradcem, Dunajem, Trstom, Zagrebom, Nürnbergom. Dopisnice so se pojavile kot predhodnice razglednic. Leta 1869 je dunajska poštna uprava izdala prvo dopisnico – Korrespondenz-Karte, ki je bila za pošiljanje veliko bolj ugodna kot navadna pošta. Dopisnice zgoraj dokazujejo, kako razširjena je bila trgovina tudi v tujino, ne samo na ozkem regionalnem ali občinskem območju. Leta 1878 se najdejo tudi zapisi o posredovalni pisarni za realitete in deželne produkte, ki jo je vodil Julij Plavc.³¹ Nekaj teh zapisov je tudi v zgornji sliki – omenjajo se potečene premije, zavarovalnina itd. Spodaj imamo omenjena podjetja in posameznike, s katerimi je poslovala trgovina. Med njimi so Eta, Kamnik; Jugopetrol, Beograd; Fazarinc Anton; Gavrilović, Petrinja in drugi.

Nadaljnje delovanje in zaton

Trgovino je po smrti Ivana Ravnikarja prevzel sin Božidar Ravnikar, rojen leta 1902 v Celju. Leta 1928 je poročil Vero Ravnikar, ki je bila tudi njegova prokuristka. V trgovski register je bil vpisan 20. 8. 1935 kot trgovec z mešanim blagom, na drobno in debelo. Uradno je trgovina delovala do leta 1947, leta 1948, 4. marca, pa je zaprla svoja vrata.

Zaključek

Trgovina je imela pomembno vlogo v gospodarskem razvoju Celja v 19. stoletju. Trgovina Ravnikar, ki je bila ena najpomembnejših trgovin v Celju, je s svojo inovativnostjo in trgovsko strategijo prispevala k razvoju mesta. Celje se je v 19. stoletju zaradi svoje geografske lege, trgovine in industrije hitro razvijalo ter postalo pomembno središče na slovenskem ozemlju. Trgovina Ravnikar je bila ena izmed najpomembnejših trgovin v Celju v času pred prvo svetovno vojno. Pomemben dejavnik v uspehu trgovine Ravnikar je bilo tudi dejstvo, da je bila ustanovljena v času, ko so se trgovci v Celju povezovali v trgovska društva in se organizirali za boljši nadzor nad kakovostjo blaga in nadzor nad ceno. Trgovina Ravnikar je tako s svojim uspehom in dobrim ugledom postala simbol razvoja celjskega gospodarstva v drugi polovici 19. stoletja in začetku 20. stoletja. Poleg tega pa je igrala tudi pomembno vlogo v družinski zgodovini in slovesu Ravnikarjeve družine v Celju. Trgovina je namreč ostala v družinski lasti in je bila uspešna še več desetletij po prvi svetovni vojni ter tako postala del bogate celjske trgovske tradicije.

Viri in literatura

Arhivski viri

- Osebna zbirka.
- SI_ZAC/0796 1888–1941, II. A-3 KARTOTEKA ZASEBNIH TRGOVIN CELJE-MESTO (P-Ž)
- MOC 1850-1918_1724-1870_Plautz_Julius_preureditev_stanovanjske_hiše
- MOC 1850-1918_2626-76_Plautz_Paulina_postavitev_lokala_skladišča
- OKRAJNO SODIŠČE CELJE AŠ. 287
- SI ZAC 0024 002 016 01262
- SI ZAC 0610 010 00039
- SI ZAC 0610 010 00040
- SI ZAC 0024 002 022 00037 0001

Literatura

- Bras, Ljudmila. »Rokodelstvo in obrt.« *Slovenski etnograf*, 33/34 (1988-1990): 207–246.

³¹ Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, 75.

- Cvirn, Janez. »Slovenska politika na Štajerskem ob koncu šestdesetih let 19. stoletja.« *Zgodovinski Časopis* 47, 1992.
- Ekar, Anton. *Trgovski in obrtniški kašipot po slovenskem Štajerskem*. Občeslovensko obrtno Društvo, 1905.
- Gestrin, Ferdo in Vasilij Melik. *Slovenska zgodovina 1792-1918*. Državna založba Slovenije, 1966.
- *Investopedia*, »What Is Mercantilism?« Pridobljeno 29. november 2022. <https://www.investopedia.com/terms/m/mercantilism.asp>.
- Kregar, Tone. »Upravni razvoj Celja v letih 1848-1918.« V: *Iz zgodovine Celja*, uredila Marija Počivavšek, št. 2. 1998.
- Orožen, Janko. *Posestna in gradbena zgodovina Celja*. Celje: Ljudski odbor občine, 1957.
- Orožen, Janko. *Zgodovina Celja in okolice*. 1973. Kulturna skupnost, 1971.
- Počivavšek, Marija. »Celjska obrt in trgovina po sprejetju obrtnega zakona leta 1859.« V: *Iz zgodovine Celja*, uredila Marija Počivavšek, št. 2, 187–203. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine, 1998.
- Počivavšek, Marija. *En gros & en detail: trgovina v Sloveniji do druge svetovne vojne: trendi, strukture, prakse*. Celje: Zgodovinsko društvo Celje, 2012.
- Prijatelj, Ivan. *Levstikov politični list "Naprej."* Ljubljana: Znanstveno društvo za humanistične vede, 1925.
- *Radio Študent*, »Dolga depresija.« Pridobljeno 29. november 2022. <https://radiostudent.si/politika/ponudba-in-prevpraševanje/dolga-depresija>.
- *Facebook*, »Stare vedute in fotografije Celja | Stanetova ulica.« Pridobljeno 11. december 2022. <https://shorturl.at/asELV>.
- Vodopivec, Peter. »Kulturno-duhovne razmere na Slovenskem v 19. stoletju.« *Bogoslovni Vestnik* 67, št. 1 (2007): 9–17.
- Vodopivec, Peter. »Velika gospodarska kriza 1873 in Slovenci.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 39, št. 2 (1999): 25–38.
- Vodopivec, Peter. *O gospodarskih in socialnih nazorih na Slovenskem v 19. stoletju*. Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.
- Vovko, Andrej. »Šola in slovenska samobitnost.« V: *Slovenija 1848-1998, Iskanje lastne poti*, ur. Stane Granda in Barbara Šatej, 125–132. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998.
- Žižek, Aleksander in Bojan Cvelfar. *Znameniti Celjani*. Celje: Fit media, 2004.
- Sirk, Vesna. »Aleksander Žižek: Skrivno življenje cehov: cehi Celja, Maribora in Ptuja med letoma 1732 in 1859.« *Arhivi* 36, št. 1 (2013): 199-200.
- Zupančič Pušavec, Nina. *Oblike organiziranja gospodarstva na Slovenskem od 1918 do 1941*. Ljubljana: Založba ZRC, 2003.

Ivo Gnezda Vrhunc

Dejavnost Antona Mahniča na Slovenskem

Izveček

Anton Mahnič je osebnost, ki je pomembno vplivala na slovensko zgodovino in ki se jo danes relativno malo omenja, kljub temu da gre za osebo, ki je na slovenskem kulturno-političnem dogajanju pustila trajen pečat, ki vztraja do danes. Ta trend se sicer počasi spreminja, je pa njegova dejavnost še zmerom manj izpostavljena, zlasti njegova dejavnost in s tem tudi njegov vpliv na Slovenskem, kar je za nas še posebej zanimivo in nam predstavlja osrednji predmet zanimanja v tem prispevku ter tudi zamejitev obravnavanega področja, glede na to, da je zaradi škofovske službe Antona Mahniča na Hrvaškem tudi mogoče govoriti o njegovi zunajslovenski oz. hrvaški dejavnosti in lahko tako dejansko govorimo o dveh delih njegovega življenja: slovenskem in hrvaškem. Namen te naloge je torej v tem smislu predvsem nuditi pregled njegovega dela, projektov in dosežkov na Slovenskem in do neke mere tudi njihove vsebine, kakor se nam to zdi pomembno za ustrezno razumevanje, medtem ko se v podrobnosti in globlje detajlne analize njegovih del sicer ne bomo spuščali. Hkrati pa želimo tudi mestoma podati družbenozgodovinski in/ali idejni kontekst njegovim prizadevanjem, kakor tudi splošni oris njegovega življenja in dela na Hrvaškem, ki neglede na primarno obravnavanje dejavnosti na Slovenskem ostaja zanimivo.

Abstract

Anton Mahnič is a personality, which importantly impacted slovene history and about which there's today relatively little discourse, regardless of that this is a person, which left a permanent mark on slovene cultural-political space, which is still present today. Although this trend is slowly changing, the activity of Mahnič remains less covered, especially his activity, and with this also his influence, in slovene lands, which is for us especially interesting and represents the main object of interest in this article and also a demarcation of the research field, considering that because of episcopal service of Anton Mahnič in Croatia it is also possible to talk about his extra-slovene ie. croatian activity and we may thus actually speak about two phases of his life: the slovene and croatian one. The purpose of this work is in this sense to offer an oversight of his work, projects and achievements in Slovenia and to some extent also of the contents thereof, as we find it necessary for proper understanding, meanwhile we won't delve into details and deeper detailed analyses of his works. At the same time we also in places wish to present the sociohistorical and/or ideal context to his efforts, as well as a general outline of his life and work in Croatia, which in the light of primary interest for slovene territory still remains interesting.

Ključne besede: Anton Mahnič, Slovenija, Cerkev, 19. stoletje.

Izobraževanje, duhovništvo in začetek udejstvovanja

Anton Mahnič se je rodil v Kobjlju pri Štanjelu 14. septembra 1850. Po odlično dokončani osnovni šoli leta 1863 je vstopil v semenišče v Gorici in maturiral z odliko. Njegovo literarno delovanje se je v manjšem merilu začelo že v tem obdobju. V drugem letniku, leta 1865, je namreč ustvaril glasilo Vrt, v katerem je objavljala poezijo in prozo. Temu je sledil nadaljnji študij bogoslovja v goriškem semenišču, kjer je bil že leto pred koncem študija, leta 1875, posvečen v

duhovnika. Nato se je vpisal na doktorski študij bogoslovja na dunajski univerzi, ki ga je zaključil leta 1881 in uspešno zagovarjal doktorsko disertacijo ter je bil hkrati že pred pridobljenim doktorskim nazivom, od duhovniškega posvečenja in konca študija dalje, prefekt v goriškem semenišču. Leto pred doktoratom je tudi že začel predavati biblične vede Nove zaveze, ko je bil povišan v doktorja, pa je postal še stalni predavatelj.¹

Leto 1881 je bilo zanj poleg pridobljenega doktorata na nek način prelomno tudi glede literarnega ustvarjanja, kar je mogoče razumeti tudi v povsem pragmatičnem kontekstu obojega. Še isto leto naj bi v goriškem škofijskem glasilu *Folium Periodicum Archidioeceseos Goritensis* začel objavljati pisma o vzgoji, naslovljena *Paedagogica* (lat. vzgoja), ki so potem izhajala vse do leta 1889. Vse skupaj je šlo za 65 pisem, ki so bila pisana v latinščini.²³ V teh delih se je že kazala njegova misel, ki jo je kasneje še bolj razvil in javno zastavil; vsebovala so že razne literarno kritične in politične vsebine, za katere na splošno lahko rečemo, da nakazujejo glavno smer Mahničevega kasnejšega ustvarjanja, sicer pa naj ne bi bila zelo popularna. V naslednjem letu je objavil črtico *Kako je oče Kobencelj na Dunaj kraški sir nosil*. Izšla je v celovškem Kresu, mesečniku, v katerem so bile v domoljubni luči objavljene leposlovne in znanstvene vsebine, kakor je bilo tudi v tem primeru. Gre za leposlovno literarno delo, ki je v primerjavi s pismi o vzgoji bolj lahkotnega značaja – kratka zgodba o kraškemu sirarju, ki si je na Dunaju pridobil cesarjevo naklonjenost.⁴ V prej omenjenem duhu literarne kritike, konkretno Stritarja, pa tudi kritike moderne filozofije, je v *Slovincu* leta 1884 izdal satirično povest *Indija Komandija*, vendar je do tu še ostajal bolj v ozadju kulturno političnega dogajanja na Slovenskem, kar pa se je potem kmalu spremenilo.⁵

Vrhunec dejavnosti, Rimski katolik

Še isto leto kot njegova *Indija Komandija* so, prav tako v *Slovincu*, izšli članki v obliki pogovorov: *Dvanajst večerov*, v katerih je Mahnič v veliki meri postavil temelje svoji estetični misli, nadaljeval pa je z obtožbo Stritarjevih del oz. načel, ki naj bi stala za njimi, zlasti naj bi šlo za nekrščanske elemente, kot je schopenhauerski pesimizem; tudi njegova prepričanja o spolni ljubezni je označil za zmotna. Podobno naj bi veljalo za Gregorčičeva dela, ki naj bi tudi bila pod Stritarjevim vplivom.⁶ Ta je Mahnič še posebej obdelal, kar je naletelo na širok javni odziv in je razvpito še danes.⁷ To se je kmalu razvilo v pravo javno afero, ki se je odvijala v centru slovenskega kulturnega dogajanja. Nekateri so se postavili pisateljema v bran,⁸ ampak kljub temu se je na ta način, preko tovrstnega načelnega zagovarjanja (katoliških) idej, začel v Sloveniji proces, ki ga sicer imenujemo ločitev duhov, kjer sta se iz skupnega, idejno nerazdeljenega gibanja oblikovala dva pola: katoliški in liberalni.⁹ V tem kontekstu je po prvem katoliškem shodu tudi nastala katoliška politična stranka, na katero je torej tudi posledično vplival.¹⁰ Mahniču se zato

¹ »Mahnič, Anton (1850-1920).«

² Mahnič, »Pisma o vzgoji.«

³ »Mahnič, Anton (1850-1920).«

⁴ Mahnič, »Kako je oče Kobencelj na Dunaj kraški sir nosil,« 409-417.

⁵ Mahnič, *Indija Komandija*.

⁶ »Mahnič, Anton (1850-1920)«; »Dvanajst Večerov (Anton Mahnič) – Wikivir.«

⁷ Kerže, *Mahničeva estetika in literarna kritika*, 135.

⁸ »Mahnič, Anton (1850-1920).«

⁹ Batič, »Razbijalec enotnosti Naroda?.«

¹⁰ Meglič, »Čuvar s Jadrana« –Škof Anton Mahnič med Prvo svetovno vojno,« 6.

pogosto očita delitev naroda kot nekaj negativnega, a delitev je bila po njegovih stališčih nekaj normalnega in celo potrebnega zaradi neenakih načel, ki so vladala med Slovenci. Razdor, v smislu ločitve duhov, mu je bil dejansko cilj.¹¹ Glavni povod oz. element, ki ga je Mahnič v resnici predstavil, pa je bila načelnost,¹² ki jo je nasploh pogosto poudarjal.¹³ Kot je kasneje zapisal, gre za razumevanje stvari na podlagi principa *aut-aut*, tj. ali-ali; dihotomija dveh nezdružljivih stvari, v smislu dobro-slabo, resnica-laž, itd.¹⁴ Leta 1885 in 1886 je v *Slovincu* nato izhajal njegov roman *Zadnji samotar*, satira na jožefinstvo in prostozidarstvo.¹⁵ Sam pa takim delom ni pripisoval velike vrednosti, videl jih je bolj kot neko zabavno čtivo brez večje teže.¹⁶

Njegove ideje so se še bolj razširile in popularizirale, ko je julija leta 1887 začel z izdajanjem svojega lista, *Rimskega katolika*, ki je bil namenjen prav temu, torej izpostavljanju krivih nauk in branjenju resnice ter tako idejnemu čiščenju slovenskega prostora, posebej še boju proti katoliškemu liberalizmu. V njem je obravnaval različne teme, ki pa so vse imele kaj v zvezi z vero oz. jih je on na tak način obravnaval, npr. filozofija, kultura, teologija itd. Pisal je načeloma on sam, nekateri članki pa so imeli tudi druge avtorje.¹⁷ V *Rimskem katoliku* so se nadaljevale tudi razprave o estetiki in umetnosti, v centru katerih je bila njegova misel o metafizični trojici: resnično, lepo in dobro. S tem v zvezi je tudi ponovno pisal o Stritarjevih delih, ki jih je še bolj natančno analiziral in v njih videl liberalistične tendence, kakor tudi pri Aškercu, Jurčiču, Tavčarju, itd.¹⁸ Ena izmed ponavljajočih tem je načelo,¹⁹ kar se vidi tudi v njegovih spisih o idealizmu in katoliškem liberalizmu, kjer se je naslanjal tudi na papeške enciklike in na popularna dela iz širšega evropskega cerkvenega dogajanja.²⁰ Ponovno oživljena so bila tudi vzgojna pisma, ki jih je tu ponovno objavil, le da tokrat prevedena v slovenščino.²¹ Pogosto se je tudi ukvarjal s takrat zelo aktualnim narodnim vprašanjem in v kakšnem odnosu je le-ta do vere, katere primat nad narodnostjo je sam zagovarjal,²² in podobnimi (aktualnimi) političnimi temami – odnosom med državo in Cerkvijo, ženskim vprašanjem, socialno demokracijo, itd.²³ Posebno pozorno je obravnaval vprašanje umetnosti in z njim povezan pojem lepega, glede česar je razvil lastno estetično misel.²⁴ Njegovo literarno dejavnost bi lahko nasploh širše opredelili kot kritično, ki se je, kot omenjeno, zlasti dotikala področij filozofije in književnosti.

Kljub vsemu naj bi še zmerom ostal brez upoštevanja vrednih sogovorcev in nasprotnikov, kar kaže na relativno popularnost njegovih idej,²⁵ vendar še vedno lahko upravičeno trdimo, da so njegove ideje dobro prepojile slovensko javnost in izzvale odziv tako podpornikov kot tudi

¹¹ Npr.: Mahnič, »Načelo,« 203; Golež, »Kulturni boj na Slovenskem,« 30.

¹² »Dr. Anton Mahnič.«

¹³ »Mahnič, Anton (1850-1920).«

¹⁴ Mahnič, »Aut - Aut,« 301.

¹⁵ Mahnič, *Zadnji samotar*.

¹⁶ Kerže, *Mahničeva estetika in literarna kritika*, 13.

¹⁷ »Mahnič, Anton (1850-1920).«

¹⁸ »Mahnič, Anton (1850-1920).«

¹⁹ »Mahnič, Anton (1850-1920).«

²⁰ Npr.: Mahnič, »Katoliški liberalizem,« 477.

²¹ Mahnič, »Pisma o vzgoji.«

²² Npr.: Mahnič, »Kaj uči pamet in sv. pismo o narodnosti?,« 56; Meglič, »»Čuvar s Jadrana« –Škof Anton Mahnič med Prvo svetovno vojno,« 20.

²³ »Mahnič, Anton (1850-1920)«; Tudi Mahnič, »Obseg 1. letnika 'RIMSKEGA KATOLIKA.'«

²⁴ Kerže, *Mahničeva estetika in literarna kritika*, 15.

²⁵ Vodopivec, »Kulturno-duhovne razmere na Slovenskem v 19. stoletju,« 13.

nasprotnikov.²⁶ Glede na samo širino obravnavane snovi in količino napisanega, kar, naj ponovimo, je pisal pretežno sam, ter z ozirom na omenjeno odmevnost menimo, da gre pri *Rimskem katoliku* za višek in največji posamezni dosežek njegovega literarnega dela na Slovenskem. To se je po svoji naravi tudi povezovalo z ostalimi kategorijami, ker je šlo za verske, politične in filozofske vsebine, kar je prav tako najbolj očitno pri *Rimskem katoliku*.

Delo za mladino

Z veliko pozornostjo je obravnaval mladino nasploh, kar je razvidno že iz njegovega pisanja o vzgoji in o šoli. Zlasti dijakom naj bi posvetil največ skrbi. V svojem *Rimskem katoliku* je za njih razpisoval razne izzive esejске narave in boljše dijaške sestavke potem tudi objavil.²⁷ Po navadi je šlo za dve filozofski vprašanji in eno vprašanje umetnostne tematike.²⁸ Njegov list je bil nasploh med številnimi dijaki priljubljen, zaradi česar je kasneje prišlo do zapletov. Šolske oblasti naj bi namreč *Rimskega katolika* nato dijakom prepovedale, zaradi česar je moral sodelovanje z njimi prekiniti. Uspelo mu ni niti izvedeti razlogov za prepoved, ki pa naj bi sicer bili, da dijake seznanja z npravno neoporečnimi vsebinami ipd.,²⁹ kar se mu realistično gledano težko zares očita in spominja na izgovor. V povezavi z njegovim *Rimskim katolikom* je začelo leta 1895 izhajati, sprva kot priloga, tudi katoliško dijaško glasilo *Zora*,³⁰ v katerem so se objavljale vsebine s kulturnega, političnega in verskega področja.³¹ Kasneje je na Hrvaškem začel z izdajanjem dijaškega lista s podobnim imenom *Zora-Luč*, kakor se je nato imenovalo tudi glasilo jugoslovanskega katoliškega dijaštva in je pod tem imenom izhajalo verjetno do leta 1921.³² Mladino je na splošno zelo cenil, kar se kaže nasploh pri njegovih delih, zlasti leposlovnih in s področja vzgoje.³³ Tudi njegovo kasnejše delovanje na Hrvaškem je bilo zaznamovano s skrbjo za mladino, ki jo je pošiljal v šole, se boril za uveljavitev maternega jezika kot šolskega itd.³⁴ V *Dvanajstih večerih* naj bi zapisal: »Mladino, Bog mi je priča, imel sem pred očmi pri vsaki vrsti, ko sem pisal.«³⁵ Med drugim naj bi tudi zlasti to njegovo prizadevanje za mladino hoteli poudariti prav z odprtjem procesa za beatifikacijo leta 2013.³⁶

Politični zagon katolikov

Kot vidimo, gre pri njegovem udejstvovanju na Slovenskem, vsaj do tu, predvsem za literarno dejavnost, pri čemer je šlo za širjenje določenih idej, ki pa so se sicer pogosto navezovala na politične razmere; njegova dela so imela pogosto očitno politično konotacijo. V nekaterih primerih je prešel tudi na bolj neposredno politično udejstvovanje v svetu, glede katerega smo že omenili tako imenovano ločitev duhov, ki je zajela slovenski prostor glede vprašanj, ki jih je naslavljal. V

²⁶ Npr. že podpora duhovnikov od vsepovsod: Mahnič, »Iz poldrugoletne zgodovine našega lista,« 663.

²⁷ Npr.: Mahnič, »Dijaška priloga,« 485(1).

²⁸ »Mahnič, Anton (1850-1920).«

²⁹ »Mahnič, Anton (1850-1920).«

³⁰ »Mahnič, Anton (1850-1920).«

³¹ Npr.: *Zora* 1, št. 1 (1895).

³² Temu v prid priča dejstvo, da po zadnji številki v letniku 1920/1921 ni več najti nobenih novejših številkg tega glasila. Sicer za zadnjo številko glej: *Zora-Luč*, letnik 23, št. 9/10.

³³ »Mahnič, Anton (1850-1920).«

³⁴ »Mahnič, Anton (1850-1920).«

³⁵ Čuk, »Škof Anton Mahnič,« 48–55.

³⁶ »Postopek za beatifikacijo škofa Mahniča se je začel,« 13.

to politično smer je meril že njegov prevzem uredništva časopisa *Soča* v letih 1889 in 1890,³⁷ še najbolj pa je posegel v javno politično življenje s svojimi pobudami za organizacijo katoliških shodov, ki jih je dajal v svojem *Rimskem katoliku*.³⁸ Do prvega katoliškega shoda je nato prišlo leta 1892, na katerem je tudi sam sodeloval kot govorec³⁹ in po katerem je tudi, kot omenjeno, prišlo do ustanovitve katoliške stranke.⁴⁰ Nasploh naj bi se katoliško politično življenje razcvetelo po prvem katoliškem shodu, za kar naj bi bil torej on posredno odgovoren, tudi v nekem bolj idejnem smislu, čeprav ga marsikje ni bilo fizično zraven.⁴¹ Konkretno je prišlo do ustanovitve katoliškega političnega društva s krajevnimi društvi vred, nakar so stranko ustanovili liberalci (Narodna napredna stranka) in nato še socialdemokrati.⁴² Katoliško politično društvo se je v nadaljevanju sčasoma preoblikovalo v stranko, ki se je leta 1895 poimenovala Katoliška narodna stranka, leta 1905 pa Slovenska ljudska stranka.⁴³ Mahnič si je prizadeval tudi za katoliško društveno življenje Slovencev in delal v smeri ustanovitve Leoninske družbe, do česar je tudi prišlo leta 1896. Pri tej je šlo v bistvu za znanstveno društvo, ki se je imenovalo po papežu Leonu XIII, ki je priporočil ustanovitev tovrstnih družb.⁴⁴ Tajnik Leonove družbe je bil slovenski filozof Aleš Ušeničnik,⁴⁵ ki ga lahko v marsičem tudi smatramo za Mahničevega manj znanega naslednika, zlasti idejno.⁴⁶ Na podlagi Mahničevih idej naj bi nastali tudi prvo slovensko akademsko društvo na Dunaju, imenovano Danica.⁴⁷

To vse se je odvijalo tudi v kontekstu slovenskega kulturnega boja, katerega poteze smo že opisali in ki je nastal z nasprotovanjem avstrijskih liberalcev konkordatu iz leta 1855, s katerim je Katoliška Cerkev v Avstriji prišla do znatnih pravic in po katerem se je zaradi teženj liberalcev že začelo obdobje konfrontacij.⁴⁸ Na Slovenskem se je to trenje nato zaostrovalo, a stanje slogaštva, liberalno-klerikalnega sodelovanja glede narodnostnih zadev je ostajalo,⁴⁹ dokler ga ni Mahnič končal, nakar se je začelo obdobje načelnega idejnega boja, pri katerem sloga na podlagi skupnega prizadevanja za narodnost ni bila več aktualna.⁵⁰ Poglobil ga je tudi I. vatikanski koncil s svojimi ultramontanskimi določbami.⁵¹

Na slovenske politične razmere je imel tako Mahnič velik in pomemben vpliv, ki je trajal še dolgo po njegovi smrti in sam je kot tak ostal v kolektivnem spominu, ki pa naj bi bil bolj negativno zaznamovan.⁵² Zlasti pa je njegova idejna zapuščina bila pomembna za nadaljnji razvoj

³⁷ »Mahnič, Anton (1850-1920).«

³⁸ Npr.: Mahnič, »Slovenci na katoliški shod v Ljubljano!«,« 203.

³⁹ »Mahnič, Anton (1850-1920).«

⁴⁰ Meglič, »»Čuvar s Jadrana« –Škof Anton Mahnič med Prvo svetovno vojno,« 6.

⁴¹ »Mahnič, Anton (1850-1920).«

⁴² Gašparič, »Slovenska ljudska stranka in njena organizacija (1890-1941),« 29.

⁴³ Gašparič, »Slovenska ljudska stranka in njena organizacija (1890-1941),« 30.

⁴⁴ *Enciklopedija Slovenije*, 6; Mahnič, »Raznoterosti, Leonina,« 387.

⁴⁵ »Življenje in delo prvih rimskih profesorjev, sinov Poljanske doline,« 31.

⁴⁶ Šinkovec, »Družbenopolitični vpliv Aleša Ušeničnika v obdobju 1919–1945, Posvet in okrogla miza,« 40.

⁴⁷ »Mahnič, Anton (1850-1920).«

⁴⁸ Golež, »Kulturni boj na Slovenskem,« 23, 24.

⁴⁹ Golež, »Kulturni boj na Slovenskem,« 27–28.

⁵⁰ Golež, »Kulturni boj na Slovenskem,« 30.

⁵¹ Golež, »Kulturni boj na Slovenskem,« 19.

⁵² Batič, »Razbijalec enotnosti Naroda?«

katoliške politične strani v prihodnosti, tudi za dogodke tekom druge svetovne vojne, za kar pa mu težko sicer pripišemo polno odgovornost.⁵³

Mahničeva filozofska stališča

Zdi se nam koristno posebej na kratko obravnavati Mahničeve filozofske nazore, ki jih je razvil in zagovarjal v svojih delih, ki jih je ustvaril tekom svojega življenja na Slovenskem. Glede teh je predvsem obravnave vredna njegova estetika. Estetika ja filozofska disciplina, ki se ukvarja s pojmovanjem lepega⁵⁴ in na Slovenskem jo je zastopal tudi Anton Mahnič. Osnovo njegovi estetiki je predstavljalo njegovo spoznavoslovje,⁵⁵ ki se je v znatni meri navezovalo na neotomizem in zavračalo novoveško filozofijo, ki se je oprla na panteistična stališča. V kontekstu tega je tudi kritično nastopal v svojih že omenjenih publikacijah, zlasti v *Dvanajstih večerih* in *Rimskem katoliku*, s kritiko določenih novoveških filozofskih smeri in filozofov, kot je bil denimo Schopenhauer, pa tudi kasneje Nietzsche itd.⁵⁶ Razvil je misel o Boži ideji, o mislih Boga, po katerih so uravnana bistva.⁵⁷ Znatno se je tudi skliceval na Platona, zaradi česar ga je slovenski filozof France Veber označil za krščanskega platonika, kar pa vseeno ni bil in se je ravnal po značilno tomističnih smernicah.⁵⁸ Povezal je tudi idejo Platonovega Logosa s krščanstvom in v tem prepoznal najpopolnejši idealizem.⁵⁹

Pri njegovi estetiki sami je pomembna definicija lepote, kot jo je vzpostavil v *Dvanajstih večerih*. Lepota, ki je lastnost, ima po njegovem tako subjektivno kot tudi objektivno komponento, skupaj se jo da definirati kot »sijaj resnice«, nato pa še kot idejo oz. kot skladnost z idejo, ki je nadnaravna oz. Božja. Dojemali naj bi jo zlasti z razumom, kar se sklada s tomistično mislijo.⁶⁰ Ločeval je med čutno in nečutno lepoto, prvo je delil še na naravno in umetniško in odklanjal tudi samostojnost umetnosti.⁶¹ Pomembno mesto v njegovi misli zavzema tudi metafizična trojica: resnično, dobro in lepo. Nič ne more biti dobro, če ni resnično in nič ne more biti lepo, če ni resnično in dobro. Umetnost torej po njegovem ne bi mogla oz. smela biti nasprotna krščanstvu.⁶²

Vloga Mahniča je bila zaradi njegove filozofije na Slovenskem zelo pomembna in ga lahko zaradi te njegovo dejavnost označimo za pomembnega predstavnika slovenskega neotomizma. Tomistično filozofijo je tudi javno spodbujal na I. katoliškem shodu.⁶³ Močan vpliv filozofije sv. Tomaža Akvinskega nanj je tudi povsem razumljiv, saj je le-ta takrat doživljala renesanso, zlasti pod papežem Leonom XIII in svetim papežem Pijem X, od kogar je Mahnič tudi prevzel geslo »obnoviti vse v Kristusu«.⁶⁴

⁵³ »Renato Podbersič o simpoziju Škof Anton Mahnič ob stoletnici smrti.

⁵⁴ »estetika,« Fran.

⁵⁵ Kerže, *Mahničeva estetika in literarna kritika*, 15.

⁵⁶ Kerže, *Mahničeva estetika in literarna kritika*, 9, 27.

⁵⁷ Kerže, *Mahničeva estetika in literarna kritika*, 28.

⁵⁸ Kerže, *Mahničeva estetika in literarna kritika*, 36–37.

⁵⁹ »Mahnič, Anton (1850-1920).«

⁶⁰ Kerže, *Mahničeva estetika in literarna kritika*, 62–75.

⁶¹ Kerže, *Mahničeva estetika in literarna kritika*, 95, 98.

⁶² »Mahnič, Anton (1850-1920).«

⁶³ »Mahnič, Anton (1850-1920).«

⁶⁴ Golež, »Kulturni boj na Slovenskem,« 29; »Pascendi Dominici Gregis.«

Škof na Hrvaškem in zadnje obdobje življenja

Leta 1896 je bil imenovan⁶⁵ in potem januarja leta 1897 še v Gorici posvečen v škofa. Dobil je škofijo Krk.⁶⁶ Z nastopom škofovske službe na Krku, ki jo je vzel zelo resno, se je obdobje njegove najintenzivnejše aktivnosti na Slovenskem končalo, prenehal je tudi z izdajanjem *Rimskega katolika*,⁶⁷ začelo pa se je že omenjeno obdobje njegove aktivnosti na Hrvaškem. Kljub temu je ostajal povezan s svojo domovino in sodeloval na različne načine. V sklopu svojega udejstvovanja na Hrvaškem je prispeval tudi k slovensko-hrvaškemu katoliškemu shodu.⁶⁸ Z razmerami na Slovenskem je ostajal povezan tudi preko tiska, občasno se je oglasil v kakšnem slovenskem listu, npr. v smislu podpore tretjega katoliškega shoda v Ljubljani.⁶⁹ Spodbujal je k sodelovanju Slovencev in Hrvatov na političnem polju in kasneje, leta 1917 tudi podpisal majniško deklaracijo ter odločno podprl idejo nove jugoslovanske države proti nemškemu imperializmu.⁷⁰ V povezavi z njegovimi zadnjimi leti je potrebno še omeniti njegovo delovanje pod italijansko zasedbo, kjer se je še toliko bolj prohrvaško in tudi projugoslovansko angažiral in bil nato leta 1919 od italijanskih oblasti celo odpeljan z otoka in za slabo leto interniran v Italiji, na kar se je v letu 1920 končno vrnil, a že zelo bolan in tako kasneje v tem letu v Zagrebu umrl.⁷¹ Pri njegovem delu na Hrvaškem naj bi šlo za še bolj zavzeto dejavnost in angažiranost kot poprej na Slovenskem,⁷² ki je tudi zajela v znatni meri enaka področja, med dosežki v tem kontekstu naj omenimo izdajanje raznih glasil, sodelovanje na hrvaških katoliških shodih in osnovanje društev.⁷³

Zaključek

Anton Mahnič je s svojim delom in udejstvovanjem v svoji domovini, ki je bilo v glavnem literarne narave dejaven na področjih umetnostne in literarne kritike, filozofije in politike. V njih se je udeleževal v skladu s svojimi prepričanji, ki temeljijo na in se kažejo tudi v njegovih filozofskih stališčih in katerih značilne poteze prepoznamo tako pri njegovem delu na Slovenskem kot tudi pri delu na Hrvaškem, pri čemer se na obeh področjih kažejo tudi podobni praktični načini delovanja. Njegove ideje so se tudi direktno manifestirale v svetu, z njimi je doprinesel k temu, da so se ključno zasukali takratni miselni tokovi na obstoječi slovenski kulturno-politični sceni. Njegov literarni opus sestavlja več del različnih zvrsti, tudi glasil, od katerih naj zlasti, kot še poseben dosežek, omenimo *Rimski katolik*. Njegovo delo v politični smeri je tako imelo precej daljnosežne posledice, ki jih še doživljamo. Na ta način se je začel proces ti. ločitve duhov, s čimer se je tudi ustvarila ideja o razklanem narodu, ki je še danes nadvse prisotna.⁷⁴ Proces bi lahko tudi opisali kot idejno čiščenje, formacija več tako rekoč idejno čistejših polov iz pred tem manj natančno politično definiranega skupnega občestva, kakor je načeloma tudi on sam to dojemal. Posledično se je številnim Slovincem zameril, zlasti glede literarne kritike⁷⁵ in še danes v

⁶⁵ Meglič, »»Čuvar s Jadrana« –Škof Anton Mahnič med Prvo svetovno vojno,« 10.

⁶⁶ »Posvečevanje novega krškega škofa dr. Antona Mahniča v Gorici.«

⁶⁷ »Mahnič, Anton (1850-1920).«

⁶⁸ Meglič, »»Čuvar s Jadrana« –Škof Anton Mahnič Med Prvo Svetovno Vojno,« 5; »Mahnič, Anton (1850-1920).«

⁶⁹ »Tretji slovenski katoliški shod.«

⁷⁰ »Mahnič, Anton (1850-1920).«

⁷¹ Meglič, »»Čuvar s Jadrana« –Škof Anton Mahnič med Prvo svetovno vojno,« 17.

⁷² Radić, *Doktor Antun Mahnič: biskup krčki*.

⁷³ Ušeničnik, »Mahnič, Anton (1850-1920).«

⁷⁴ Npr.: Aleš Žužek, »To je mož, ki je pljunil v limonado.«

⁷⁵ Ušeničnik, »Mahnič, Anton (1850-1920).«

določenih družbenih krogih ostaja nepriljubljen, če že ni nepoznan (običajno se ga spominjamo v povezavi s kritiko Gregorčiča).⁷⁶ Priljubljen pa je bil med takratnimi katoličani, ki so mu pripisovali tu že splošno opisano vlogo kot pomembno⁷⁷ in pri katerih se je tak spomin nanj verjetno nadaljeval še nekaj časa, a je pa potem moral na neki točki zamreti, kajti danes se ga ravno v katoliških krogih, vsaj na Slovenskem, skoraj ne omenja. To sta do neke mere zamajala leta 2013 na Krku odprt proces za njegovo beatifikacijo in nekatera novejša dela o njem, ki vseeno nakazujejo, da se ta trend počasi spreminja.⁷⁸

Viri

- »Beatifikacija škofa Mahniča.« *Družina*. 27. 11. 2013. Povzeto 30. 12. 2022. <https://www.druzina.si/clanek/62-48-beatifikacija-skofa-mahnica>.
- »Dr. Anton Mahnič.« Ognjišče. Povzeto 30. 12. 2022. <https://revija.ognjisce.si/revija-ognjisce/27-obletnica-meseca/2286-dr-anton-mahnic>.
- »Dvanajst večerov (Anton Mahnič) – Wikivir.« Wikivir. Povzeto 30. 12. 2022. [https://sl.m.wikisource.org/wiki/Dvanajst_ve%C4%8Derov_\(Anton_Mahni%C4%8D\)](https://sl.m.wikisource.org/wiki/Dvanajst_ve%C4%8Derov_(Anton_Mahni%C4%8D)).
- »estetika.« Fran. Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Povzeto 28. 3. 2023. <https://fran.si/iskanje?View=I&Query=estetika>.
- »Pascendi Dominici Gregis.« Vatikan. Pius X, Encyclicals. https://www.vatican.va/content/pius-x/en/encyclicals/documents/hf_p-x_enc_19070908_pascendi-dominici-gregis.html, (28. 3. 2023).
- »Postopek za beatifikacijo škofa Mahniča se je začel.« *Družina*, božična izdaja (2013): 13.
- »Posvečevanje novega krškega škofa dr. Antona Mahniča v Gorici.« *Slovenec*. 8. 2. 1897.
- »Škof dr. Anton Mahnič - Umrl.« *Slovenec*. 15. 12. 1920.
- »Tretji Slovenski Katoliški Shod.« *Slovenec*. 28. 8. 1906.
- »Zadnji samotar.« Wikivir. Povzeto 31. 12. 2022. https://sl.wikisource.org/wiki/Zadnji_samotar.
- »Življenje in delo prvih rimskih profesorjev, sinov Poljanske doline.« *Vaščan* 44, 125 (2018): 31.
- Batič, Matic. »Razbijalec enotnosti naroda?« *Družina*. 22. 12. 2022. Povzeto 30. 12. 2022. <https://www.druzina.si/clanek/razbijalec-enotnosti-naroda>.
- Časnik. »Renato Podbersič o simpoziju Škof Anton Mahnič ob stoletnici smrti.« *Pogledi*. Povzeto 28. 3. 2023. <https://casnik.si/simpozij-skof-anton-mahnic-ob-stoletnici-smrti/>.
- Čuk, Silvester. »Škof Anton Mahnič.« *Ognjišče* 56, št. 9 (2020): 48–55.
- Mahnič, Anton. »Aut - Aut.« *Rimski katolik* 3, št. 1 (1891): 301.
- Mahnič, Anton. »Dijaška priloga.« *Rimski katolik* 5, št. 4 (1893): 485(1).
- Mahnič, Anton. »Iz poldrugoletne zgodovine našega lista.« *Rimski katolik* 1, št. 6 (1889): 663.
- Mahnič, Anton. »Kaj uči pamet in Sv. Pismo o narodnosti?« *Rimski katolik* 1, št. 1 (1888): 56.
- Mahnič, Anton. »Kako je oče Kobencelj na Dunaj kraški sir nosil.« *Kres*, 1. 8. 1882.
- Mahnič, Anton. »Katoliški liberalizem.« *Rimski katolik* 1, št. 5 (1889): 477.
- Mahnič, Anton. »Načelo.« *Rimski katolik* 4, št. 4 (1892): 203.
- Mahnič, Anton. »Obseg 1. letnika 'RIMSKEGA KATOLIKA.'« *Rimski katolik* 1 (1888).

⁷⁶ Ivo Žajdela, »Ivo Kerže o Antonu Mahničju.«

⁷⁷ Npr.: »Škof dr. Anton Mahnič - umrl.«

⁷⁸ »Postopek za beatifikacijo škofa Mahničja se je začel,« 13 in npr. Kerže, *Mahničjeva estetika in literarna kritika*.

- Mahnič, Anton. »Pisma o vzgoji.« *Rimski katolik* 1, št. 1 (1888): 37.
- Mahnič, Anton. »Raznoterosti, Leonina.« *Rimski katolik* 4, št. 6 (1896): 387.
- Mahnič, Anton. »Slovenci na katoliški shod v Ljubljano!« *Rimski katolik* 4, št. 4 (1892): 203.
- Mahnič, Anton. *Indija Komandija*. Bird Publisher, 2011. Epub.
- Šinkovec, Mirjam. »Družbenopolitični vpliv Aleša Ušeničnika v obdobju 1919–1945, Posvet in okrogla miza.« *Vaščan* 44, 125 (2018): 40.
- Žajdela, Ivo. »Ivo Kerže o Antonu Mahničju.« *Družina*, 25. 1. 2010. Povzeto 31. 12. 2022. <https://www.druzina.si/clanek/ivo-kerze-o-antonu-mahnicu>.
- *Zora* 1, št. 1 (1895): 1.
- *Zora-Luč* 23, št. 9/10 (1921): 1.
- Žužek, Aleš. »To je mož, ki je pljunil v limonado.« *Siol.net*. 14. 9. 2016. Povzeto 31. 12. 2022. <https://siol.net/siol-plus/na-danasnji-dan/to-je-moz-ki-je-pljunil-v-limonado-425395>.

Literatura

- *Enciklopedija Slovenije*. Knjiga 6. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1992.
- Gašparič, Jure. »Slovenska ljudska stranka in njena organizacija (1890–1941).« *Prispevki za novejšo zgodovino* 56, št. 1 (maj 2017): 25–48.
- Golež, Urban. »Kulturni boj na Slovenskem.« Diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, 2006.
- Kerže, Ivo. *Mahničeva estetika in literarna kritika*. Gorica: Zadruga Goriška Mohorjeva, 2019.
- Meglič, Mateja. »»Čuvar s Jadrana« –Škof Anton Mahnič med Prvo svetovno vojno.« Diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, 2007.
- Radić, Ignacije, fra. *Doktor Antun Mahnič: biskup krčki*. Požega: Dobra štampa, 1940.
- *Slovenska biografija*. »Mahnič, Anton (1850-1920).« <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi339331/> (dostop: 30. 12. 2022).
- Vodopivec, Peter. »Kulturno-duhovne razmere na Slovenskem v 19. stoletju.« *Bogoslovni vestnik* 67, št. 1 (2007): 9.

Rok Ribič

Škandalozna zgodnja dvajseta: rekonstrukcija Cezarjeve mladosti med letoma 81 pr. n. št. in 79 pr. n. št.

Izvleček

V sledečem sestavku bom poskušal natančneje prikazati demitizirano rekonstrukcijo manj znanega Cezarjevega življenja med letoma 82 in 79 pr. n. št. Po Sulini pomilostitvi se je namreč Cezar v teh letih, tako kot njegovi aristokratski vrstniki, mudil v vojaški službi, ki je predstavljala odskočno desko za rimski politični parket. Cezar je svoje vojaško služenje opravljal v rimski provinci Aziji pod taktirko takratnega propretorja Terma. Ob analizi antičnih virov in odnosa med mladim Cezarjem ter Sulo bom na tej točki predstavil interpretacijo, s katero bom poskušal opredeliti razloge in okoliščine, ki so vodile do Cezarjevega vojaškega služenja pod Sulinim privržencem. V nadaljevanju bom opisal Cezarjevo diplomatsko zadolžitev in obisk na dvoru bitinijskega kralja Nikomeda IV. Na podlagi Cezarjeve preteklosti in sodnega procesa zoper Dolabelo leta 77 pr. n. št. bom predstavil izvor ter vpliv govoric o domnevni homoerotični aferi med Cezarjem in Nikomedom. Poskušal bom poudariti nekritičnost dosedanjih Cezarjevih biografov in predstavil ostale potencialne ter verjetnejše razloge za Cezarjevo dolgotrajno bivanje pri bitinijskem kralju. Namen tega članka je torej v demitizaciji odnosa med Cezarjem in Nikomedom kot tudi v osvetlitvi nujnosti kritične in globlje analize epizode Cezarjevega obiska pri Nikomedu iz leta 81 pr. n. št.

Abstract

In the following article, I will attempt to provide a more detailed demythologized reconstruction of Caesar's lesser-known life between 82 and 79 BC. After Sulla's pardon, Caesar, like his aristocratic peers, spent these years of his life in military service, which was a stepping stone to the Roman political arena. Caesar performed his military service in the Roman province of Asia, under the command of the propraetor Thermus. Having analysed the ancient sources and the relationship between the young Caesar and Sulla, I will at this point present an interpretation which will attempt to identify the reasons and circumstances that led to Caesar's military service under associate of Sulla. I will then describe Caesar's diplomatic assignment and visit to the court of the Bithynian king Nicomedes IV. Based on Caesar's characteristics and the trial of Dolabella in 77 BC, I will outline the origins and impact of rumours of an alleged homoerotic affair between Caesar and Nicomedes. I will try to underline the uncritical nature of Caesar's biographers to date and present other potential and more probable reasons for Caesar's prolonged stay with the Bithynian king. The purpose of this article is therefore to demythologize the relationship between Caesar and Nicomedes, as well as to highlight the necessity of a critique and deeper analysis of the episode of Caesar's visit to Nicomedes in 81 BC.

Ključne besede: Cezar, Nikomed IV, Bitinija, Dolabela

Uvod

Gaj Julij Cezar. Za nekatere neizprosen tiran, katerega dejanja so vodila v propad več stoletij obstoječe rimske republike; spet za druge rešitelj rimskega ljudstva, ki ga je posredno obvaroval pred razpadajočo in koruptivno republiško ureditvijo ter omogočil razcvet in utrditev cesarske oblasti. Med mnogimi izčrpnimi biografijami, ki so bile spisane o eni izmed največjih antičnih osebnosti, se zdi, da je poskus dodajanja česarkoli novega o Cezarjevem življenju praktično nemogoč in nesmiseln. Čeprav slednje v veliki meri morda velja za čas Cezarjeve odraslosti, pa ne moremo enako trditi o Cezarjevi mladosti. Tako pri Svetoniju kot tudi pri

Plutarhu, dveh primarnih Cezarjevih antičnih biografij, so se začetni paragrafi, ki opisujejo Cezarjevo otroštvo in mladost, v viharni preteklosti na žalost izgubili. Posledično je o Cezarjevem zgodnjem življenju znanega izredno malo. Ob teleoloških poskusih rekonstrukcije Cezarjeve mladosti so sicer o slednji prav tako pisali mnogi moderni biografi in zgodovinarji. A zaradi pomanjkanja virov, od koder bi črpali gradivo in podatke, mnogi pripetljaji tekom Cezarjeve mladosti v več instancah in v številnih biografskih zapisih stojijo na krhkih tleh. Med vsemi dogodivščinami Cezarjevega zgodnjega življenja sta nedvomno največ pozornosti poželi dve specifični epizodi; Cezar v ujetništvu kilikijskih piratov in Cezarjev obisk pri kralju Nikomedu IV. Oba pripetljaja se v modernem zgodovinopisju prepogosto predstavljata zgolj kot mitizirani anekdoti, ki se ju večina Cezarjevih biografov dotakne izredno bežno in površno. Vendar pa vsi ali vsaj večina izpostavljajo velik vpliv obeh epizod na Cezarjev ugled, v sklopu česar zagotovo prednjači epizoda Cezarjevega odnosa do bitinijskega kralja Nikomeda IV. Ob bežni mitizirani predstavi, sloneči zgolj na govoricah, o katerih v prvi vrsti poroča Svetonij, ki nam jo predstavi večina Cezarjevih biografij, tako danes ostajajo zakriti dejanski razlogi, vzroki, posledice in okoliščine te sicer izredno zanimive epizode Cezarjeve zgodnjega življenja, ki se enovito prepleta s Cezarjevo manj znano preteklostjo in njegovo veličastno prihodnostjo.

Mlad Julijec pod sulansko diktaturo

Kljub temu, da ne moremo z gotovostjo trditi, ali se je ime mladega, šele osemnajstletnega Cezarja znašlo na Sulinih proskripcijskih listinah ali ne,¹ je Cezar brez dvoma spričo svojih družinskih vezi spadal v krog Sulinih potencialnih nasprotnikov. Čeprav diktatorju še ni predstavljal neposredne nevarnosti, je njegova pokornost za Sulin dolgotrajen uspeh postala nujna. Navsezadnje je bil mlad Cezar tesno povezan s Sulinima najnevarnejšima političnima sovražnikoma, Gajem Marijem in Lucijem Kornelijem Cino. Kot Marijev nečak in Cinin zet je Sulini diktaturi Cezar predstavljal potencialno prihodnjo grožnjo. Tako je diktator na podoben način kot od Pompeja in ostalih tudi od Cezarja sprva zahteval ločitev od žene Kornelije kot Cinine hčere.²

Ker je predrzen Cezar diktatorjevo zahtevo po izvedbi ločitve edini zavrnil, mu je bila odvzeta pravica do duhovniške službe v funkciji *Flamen Dialis* – za katero se je nezainteresiran Cezar potegoval na izrazito pobudo Cine in Marija – Kornelijina dota in njegovo podedovano bogastvo.³ Tako Svetonij kot Plutarh poročata, da se Cezar zaradi potencialne smrtne nevarnosti umaknil iz javnost, pobegnil iz Rima in se pred Sulinimi privrženci dolgo skrival po Sabinskem.⁴ Velej Paterkul v svoji *Historia Romana* poroča, da si je Cezar ponoči nadel preobleko in uspešno pobegnil iz mesta.⁵ Ob iskanju novega skrivališča skoraj vsako noč, kar mu je še bolj otežila huda vročina (po vsej verjetnosti malarija), naj bi mlad Cezar podkupoval lokalne prebivalce z namenom zaščite pred Sulinimi pristaši.⁶ Antična biografija v nadaljevanju

¹ Med zgodovinarji in Cezarjevimi biografi so mnenja o pojavu Cezarjevega imena na Sulinih proskripcijah deljena. Zgodovinarji, ki zagovarjajo prepričanje, da je na Cezarjevo glavo bila razpisana nagrada: Ridley, 2000: 222, Keaveney, 1982: 154, Badian 2009: 17, Seager 1994: 198. Na drugi strani so avtorji, ki takšnemu prepričanju nasprotujejo: Garzetti, 1954: 6, Frank Burr Marsh 1935: 160, Morstein-Marx, 2021: 41. Še posebej slednji se naslanja na uporabo terminologije pri treh najpomembnejših antičnih virih o Cezarjevem zgodnjem življenju (Svetonij, Plutarh, Velej Paterkul).

² Svetonij, 1.1; Velej Paterkul, 2.41.2; Canfora, *Julius Caesar. The People's Dictator*, 4; Freeman, *Julius Caesar*, 20; Goldsworthy, *Caesar*, 69; Gruen, *The Last Generation of the Roman Republic*, 76; Meier, *Caesar*, 111.

³ Svetonij, 1.2; Velej Paterkul, 2.43.1; Canfora, *Julius Caesar*, 4; Gelzer, *Caesar*, 20; Goldsworthy, *Caesar*, 69; Meier, *Caesar*, 111.

⁴ Svetonij, 1.2; Plutarh, 1.6.

⁵ Velej Paterkul, 2.40.2.

⁶ Svetonij, 1.2.

pišeta, da je celo neke noči zapadel v roke skupini Sulinih agentov, ki so ga izpustili zgolj, ker je z visoko vsoto denarijev podkupil njihovega vodjo Kornelija Phagitesa.⁷

Po več tednih skrivanja in bega je Cezarja nadaljnega preganjanja ali celo smrti rešila iniciativa njegove matere Avrelije, ki je nekaj svojih uglednih in Suli bližnjih sorodnikov prepričala, da so pri diktatorju prosili za Cezarjevo pomilostitev. Glavno vlogo pri poskusu ohranjanja Cezarjevega življenja sta ob Vestalkah igrala Mamerk Aemilij in Avrelij Kota,⁸ ki sta Sulo vztrajno in neprestano moledovala, naj se usmili mladega patricija julijske družine. Pritiski lobiranja tako uglednih in višje rangiranih mož v prosulijskem krogu so skupaj s takratno Cezarjevo nepomembnostjo in navsezadnje z dejstvom, da je Cezar na koncu dneva še zmeraj nosil patricijski status, Sulo navsezadnje le spodbudili k odločitvi, da je popustil in nerad pristal na Cezarjevo pomilostitev.⁹ Ob razglasitvi slednje naj bi Sula akterjem, ki so se borili za Cezarjevo življenje namenil zadnje besede, za katere Svetonij zapiše, da so bile produkt ali božjega navdiha (*sive divinitus*) ali kakšne domneve (*sive aliqua coniectura*) in s katerimi je napovedal Cezarjev vzpon. Svetonij nam poda naslednjo različico:

»vincerent ac sibi haberent, dum modo scirent eum, quem incolumem tanto opere cuperent, quandoque optimatum partibus, quas secum simul defendissent, exitio futurum; nam Caesari multos Marios inesse.«¹⁰

»Naj bo po vaše in ga imejte, le ne pozabite, da bo človek, ki ga tako rešujete, nekega dne uničil stranko optimatov, ki jo skupaj z menoj branite; kajti v tem Cezarju je več Marijev.«

Ne glede na to, ali je šlo za resnične besede ali zgolj za legendo, ki se je ob teleoloških pretenzijah iskanja prerokb Cezarjeve veličine v času njegove mladosti, pojavila pri kasnejših antičnih biografih, je primarno pomembno dejstvo, da je Cezar bil pomiloščen. Še več, Cezar je lahko kljub preteklemu preganjanju nastopil z začetkom svoje politične kariere, kar je bilo za Sulo izredno nenavadno, ki je sicer v odnosu do mladega Cezarja večkrat izkazal presenetljivo milostljiv odnos.

Cezar na Vzhod

Po vihnem begu pred Sulo in njegovimi možmi se je šele devetnajstletni Cezar odpravil na Vzhod ter se kljub diktatorjevi pomilostitvi vse do smrti slednjega v Rim ni vrnil. Tako se je med 81. in 78. letom pr. n. št. udeleževal v vojaški službi, ki je za mlade aristokrate predstavljala obvezen predpogoj za kasnejšo skorajda neizogibno politično kariero. Kot senatorjev sin in potomec starodavne patricijske družine se je Cezar kot *contubernio*¹¹ v vlogi legata pridružil vojaškemu štabu Marka Minutija Terma, ki je po ukazu Sule pred kratkim prevzel funkcijo propretorja¹² v rimski provinci Aziji.¹³ Čeprav je o Termovem življenju in

⁷ Plutarh, 1.6–7; Svetonij, 74.1.

⁸ Svetonij, 1.2; Goldsworthy, *Caesar*, 70.

⁹ Svetonij, 1.2, 45.3; Kasij Dion, 43.43.4.; Makrobij, 2.3.9; Plutarh ponudi izredno sumaren opis dogajanja kot produkta odnosa med diktatorjem Sulo in mladim Cezarjem.

¹⁰ Svetonij, 1.3.

¹¹ Sinovi rimskih senatorjev in ostalih patricijev so se morali za prihodnjo politično kariero nujno udeleževati v vojaški službi kot *contubernales* oz. šotorski kameradi, ki so služili pod okriljem legijskega poveljnika ali provincialnega guvernerja. Šlo je za vojaško izobraževalno institucijo v rimskih provincah, v sklopu katere se je vzpostavil odnos med poveljujočim, ki je *contubernales* nalagal manjše administrativne ali vojaške naloge, in mladim aristokratom, ki je s tem pridobil vojaške in ostale izkušnje.

¹² Propretor (*propraetor*) je nosilec visoke rimske magistrature. Propretorji so bili bivši pretorji, ki so po koncu svojega službovanja pridobil propretorsko oblast upravljanja v eni izmed rimskih provinc.

¹³ Svetonij, 2.1; Avrelij Viktor, 78.1; Osgood, »Caesar and Nicomedes,« 687; Taylor Ross, »The Rise of Julius Caesar,« 12; Morstein-Marx, *Julius Caesar and the Roman People*, 42; Magie, *Roman Rule in Asia Minor*, vol. 1, 246 in vol. 2, 1124, opomba 41; Canfora, *Julius Caesar*, 26; Gelzer, *Caesar*, 27–28; Freeman, *Julius Caesar*,

politični karieri znanega izredno malo, je v političnih krogih slovel kot Sulin privrženec. Ob vzpostavitvi in utrditvi Suline diktature je preostalim Marijevim privrženecem v Tostranski Španiji (*Hispania citerior*) sicer uspelo organizirati oblast in ustanoviti protisulansko državno tvorbo.¹⁴ Glede na Cezarjeve tesne družinske vezi z Marijem, bi se mlad patricij brž kot ne lahko odločil za vojaško izpopolnjevanje in prebeg v protisulansko Španijo, ki je Cezarju predstavljala varno in zavezniško okolje. A namesto tega se je slednji presenetljivo znašel pod okriljem Sulinega pristaša. Razlog za takšen fascinanten razvoj dogodkov tekom začetka Cezarjeve vojaško-politične kariere je dolgo časa ostajal nejasen.

S tako nenavadnim zasukom Cezarjeve usode se niti antični niti moderni biografi niso pretirano ukvarjali. Medtem ko Meier Cezarjevo zadrževanje na Vzhodu opiše v zgolj treh povedih,¹⁵ tudi Gruen in Gelzer začetku Cezarjeve vojaške kariere namenita zgolj nekaj vrstic.¹⁶ Drumann zapiše, da v Rimu za Cezarja enostavno ni bilo v tem trenutku kaj za početi.¹⁷ Freeman se na manj kot na dveh straneh sumarno dotakne Cezarjeve epizode pri kralju Nikomedu IV in njenih posledic, pri čemer se površno naslanja na mite, govornice in zgodbe, katere so krožile med vsemi antičnimi pisci, ki so se ukvarjali s Cezarjevim življenjem.¹⁸ Ferrero pa predvideva, da je mlad Cezar zapustil Rim v načrtovanju obsežnega potovanja.¹⁹ Izmed mnogih biografov so nekateri sicer predstavili bolj smiselne, a še zmeraj problematične domneve. Tako sta Canfora in Grant Cezarjev odhod iz Rim pojasnjevala kot beg pred Sulo, pri čemer je Grant zapisal, da so mladega Cezarja primarno poslali iz Rima, da bi ga spravili izpred Sulinih oči.²⁰ Avtorja pri tem ne upoštevata dejstva, da je sam Term, pri katerem se je Cezar znašel, deloval kot Sulin podpornik, pri čemer se domneva, ki Cezarjev odhod iz Rim opredeljuje kot beg pred Sulo izkaže za nesmiselno.

Na tej točki je potrebno opozoriti, da Cezar v tem času ni štel nič več kot osemnajst ali devetnajst let. V skladu z rimsko tradicijo gre za leta, v katerih so patricijski mladeniči vstopili v nekaj let trajajoč vojaški mandat, ki je predstavljal obvezen predkorak nastopu na političnem parketu. Slednje pomeni, da bi mlad Cezar slej kot prej moral zapustiti večno mesto in, kot njegovi aristokratski vrstniki, moral v vlogi legata ali tribuna začeti služiti v vojaški dejavnosti.

Tako kot mnogo vidikov zgodnjih let povprečnega rimskega patricija, so tudi podrobnosti o tem, kje in pri kom bo slednji opravljal obvezno vojaško službo urejale posamezne družine.²¹ Tako je Cezar funkcijo enega izmed Termovih *contubernales* pod Sulinim ostrim očesom po vsej verjetnosti pridobil na podlagi delovanja v senatu močnih sulanskih patricijev, pri čemer so veliko vlogo spet igrale družinske vezi njegove matere.

Cezar tako Rima ni zapustil, ker v prestolnici ni imel ničesar za početi, da bi izpopolnil svojo izobrazbo ali da bi z potovanjem potešil svojo radovednost. Rim je formalno zapustil z namenom pričetka vojaške službe. Vseeno je vredno omeniti, da Cezarju ob odhodu iz Rima in začetku vojaške službe zagotovo ni bilo odveč spoznanje, da se bo s tem izognil Suli in njegovemu neposrednemu nadzoru. Glede na to, kako zelo nerad je Cezarja pomilostil, bi diktator nedvomno neprestano prežal in čakal na Cezarjevo usodno napako, ki bi jo izkoristil, da bi se dokončno znebil Marijevih ostankov v republiški prestolnici. Kljub temu lahko interpretacijo Cezarjeve zapustitve prestolnice s primarnim namenom bega pred Sulo in njegovimi agenti označimo kot nepravilno.

40; Gruen, *The Last Generation*, 77–78; Goldsworthy, *Caesar*, 78; Broughton, *The Magistrates of the Roman Republic*, 76.

¹⁴ Bratož, *Rimska zgodovina*, 129.

¹⁵ Meier, *Caesar*, 121.

¹⁶ Gruen, *The Last Generation*, 77–78, Gelzer, *Caesar*, 21–22.

¹⁷ Drumann, *Geschichte Roms* 3, 128.

¹⁸ Freeman, *Julius Caesar*, 40–42.

¹⁹ Ridley, »The Dictator's Mistake: Caesar's Escape from Sulla,« 227.

²⁰ Grant, *Julius Caesar*, 25.

²¹ Goldsworthy, *Caesar*, 78.

S tem pa še zmeraj ni rešeno vprašanje, čemu se je Cezar na vojaško izpolnjevanje odpravil na Vzhod med Suline privrženca in ne k Sertoriju ter preostalim Marijevim privržencom v Tostranski Španiji. Cezarjevo vojaško služenje pod taktirko Sulinega privrženca Terma na Vzhodu namreč lahko interpretiramo kot indikator začetka Cezarjevega kompromisnega približevanja režimu optimatskih Sulinih privrženecv.²² V luči slednjega se tako nagibam proti interpretaciji, ki mladega Cezarja zaradi družinskih vezi z Marijanci v tem času predstavlja kot izobčenca iz patricijskih krogov Sulinih privrženecv.²³ Slednje je prav tako moč potrditi s poznejšo Cezarjevo kooptacijo, ki je bila odobrena s strani vrha sulanske aristokracije in kasnejšo poroko s Sulino vnukinjo, Pompejo.²⁴ Eden izmed potencialno pomembnih razlogov za Cezarjevo opravljanja vojaške funkcije na Vzhodu je bilo tudi dejstvo, da je njegov oče v funkciji propretorja v rimski provinci Aziji deloval približno desetletje prej.²⁵ Slednje je pomenilo, da bi Cezar podedoval vezi in povezave, ki jih je z vodilnimi možmi v provinci vzpostavil že njegov oče. To je Cezarju močno olajšalo njegovo vojaško in diplomatsko dejavnost ter do neke mere botrovalo k njegovim poznejšim uspehom v provinci. Obenem pa se pri tem ne da prezreti dejstva, da je bila Sertorijeva španska državna tvorba zaradi svoje šibkosti tako rekoč obsojena na propad, kar je mladega, a bistrega in oportunističnega Cezarja ter njegovo družino odvrnilo od pomislekov, da bi prebegnil k pristašem zdaj že preminulega Marija.

Odločitev, da bo Cezarjeva vojaška obveznost potekala pod poveljstvom Terma skorajda zagotovo ni bila sprejeta brez Sulinega odobravanja. Čeprav Sula mlademu Cezarju še zdaleč ni bil naklonjen, je jasno, da je Cezar Rim zapustil z Sulinim dovoljenjem,²⁶ funkcijo Termovega legata sprejel in se tako za dlje časa umaknil iz Rima. S tem je Cezar z ozirom na prihodnost zasedel obetaven položaj, Sula pa je nad drznim mladeničem pridobil nadzor.

Cezar na Nikomedovem dvoru

Provinca Azija, v kateri je Cezar z vojaškim služenjem pričel leta 81 pr. n. št., je v mirnem obdobju veljala za precej dobičkonosno in cvetočo provinco, katere guverner se je tekom služenja lahko nadejal visokih prihodkov. Ob nastopu Cezarja v službi vojaškega pripravnika pa je minevalo zgolj sedmo leto od Mitridatovega pustošenja azijske dežele. Kljub temu, da je Sula v prvi vojni proti Mitridatu slednjega leta 86 pr. n. št. premagal, so nekateri njegovi zavezniki še zmeraj vztrajno kljubovali in ostajali rimski republikli sovražni.²⁷ Eno izmed takšnih je bilo tudi središčno mesto otoka Lezbos, Mitilena, katerega pokoritev je Termu bila zaupana kot primarna vojaška zadolžitev v sklopu njegovega mandata kot propretorja province.

V želji po zagotovitvi večje in močnejše pomorske vojaške sile za osvojitve Mitilene, je Term mladega Cezarja poslal na dvor Nikomeda IV²⁸, kralja kraljestva Bitinije.²⁹ Cezar naj bi v sklopu tega diplomatskega obiska Termu zagotovil eskadro bitinijskih vojaških ladij, ki bi nastopile v vlogi pomorske vojaške podpore rimskemu obleganju otoškega mesta.³⁰ Zaradi politično-diplomatskega statusa kraljeve Bitinije, ki je bilo rimsko klientelno kraljestvo, je bil kralj v vsakem primeru primoran ugoditi zahtevi rimske republike. V času Cezarjevega prihoda

²² Ross Taylor, »The Rise of Julius Caesar,« 12.

²³ Takšno interpretacijo ponudi Meier: Meier, *Caesar* (1982).

²⁴ Morstein-Marx, *Julius Caesar*, 42. Tukaj je potrebno pripomniti, da v šestdesetih letih prvega stoletja pr. n. št. distinkcija med »Sulanci« in »Marijanci« ni bila več tako zelo relevantna. Kljub temu Cezarjeva poroka s Pompejo priča o zabrisu nasprotij z ostanki Sulinega režima.

²⁵ Broughton, *The Magistrates*, 22.

²⁶ Ridley, »The Dictator's Mistake,« 227.

²⁷ Goldsworthy, *Caesar*, 78–79.

²⁸ Nikomed IV, zadnji bitinijski kralj med letoma 94 pr. n. št. in 74. pr. n. št.

²⁹ Bitinija, antično kraljestvo na severu Male Azije.

³⁰ Svetonij, 2.1; Plutarh, 1.7–8; Avrelij Viktor, 78.1; Broughton, *The Magistrates*, 78; Goldsworthy, *Caesar*, 78; Ridley, »The Dictator's Mistake,« 228; Meier, *Caesar*, 121; Freeman, *Julius Caesar*, 40; Gelzer, *Caesar*, 22; Canfora, *Julius Caesar*, 4; Osgood, »Caesar and Nicomedes,« 687; Ross, »The Rise of Julius Caesar,« 12.

je bil Nikomed IV od svojega gosta občutno starejši. Ozirajoč se na dejstvo, da je Cezarjev oče (*Gaius Julius Caesar*) v funkciji propretorja province Azije nastopil v letu 91 pr. n. št., je slednji brez dvoma spoznal bitinijskega kralja, ki je prestol zasedel zgolj tri leta prej. To bi razložilo toplo Nikomedovo dobrodošlico, ki jo je namenil mlademu Cezarju, katerega je sprejel z visokimi častmi.³¹

Ob tem se odpira še eno pogosto neraziskano vprašanje, in sicer, zakaj je Term za tako pomembno diplomatsko nalogo izbral še mladega in neizkušenega Cezarja. V smislu socialnega položaja je Cezar namreč predstavljal najuglednejšega mladega patricija v Termovem spremstvu.³² Kljub temu, da Cezarjeva družina ni bila izredno premožna po tedanjih patricijskih standardih, se je ponašala kot ena izmed najstarejših in po rodu najuglednejših rimskih aristokratskih družin. Cezar se je namreč rodil v ugledno družino Julijcev (*Iulii Caesares*), ki je po trditvah antičnih raziskovalcev in Cezarja samega izvirala iz same boginje Venere.³³ Bogata preteklost Julijcev je v smislu renomeja med rimsko aristokracijo zasenčila njihovo dotedanjo politično nepomembnost kot tudi stalno skromno premoženje. Tako bi lahko omenjena diplomatska naloga padla na Cezarjeva pleča ravno zaradi njegovega visoko uglednega družbenega statusa. Ob tem je po vsej verjetnosti spet prominentno vlogo odigralo poznanstvo Cezarjevega očeta, ki ga je spletel s kraljem Nikomedom. Slednje je namreč Cezarju med izbiro kandidatov za nalogo v Termovih očeh dajalo prednost in povišalo sicer že tako visoko verjetnost uspeha same diplomatske misije.

Svetonij v nadaljevanju poroča, da se je Cezar na Nikomedovem helenističnem dvoru zadrževal dlje časa kot bi bilo potrebno za izpolnitev njegove diplomatske zadolžitve. Posledično so med rimskimi veljaki v političnih krogih začele krožiti govorice o spletenem homoerotičnem odnosu med mladim Cezarjem in starejšim bitinijskim kraljem.³⁴ Ob številnih potencialnih razlogih, zakaj bi se Cezar na razkošnem dvoru kralja Nikomeda IV zadrževal dlje časa, so bile med rimskih ljudstvom sočne govorice enostavno privlačnejše.

Danes je nemogoče ugotoviti, ali je do homoerotičnega odnosa med akterjema dejansko prišlo. A veliko bolj kot sama resničnost obtožb sta bistveno pomembnejša izvor ter kasnejši vpliv samih govoric. Govorice so namreč v rimski družbi igrale izredno prominentno vlogo za posameznikovo nadaljnje udejstvovanje v političnem in javnem življenju. Zraven lastnega opazovanja so namreč predstavljale enega izmed dveh glavnih faktorjev, ki sta vplivala za formuliranje ljudske politične informiranosti.³⁵ Na podlagi velike vloge govorice je bolj kot posameznikova dejanja ali njihova resničnost bil pomemben njegov ugled, ki ga je užival v rimski aristokratski družbi.

Ni popolnoma jasno, kdaj in kako so govorice o Cezarjevem odnosu z Nikomedom pricurjale na rimski Forum. V zgodovinpisju sta se z ozirom na slednje uveljavili dve prevladujoči tezi. Ena izmed teh začetke v večji razsežnosti razširjenih govoric o Cezarjevem odnosu z bitinijskim kraljem postavlja v čas neposredno po koncu Cezarjeve diplomatske misije. V navezani na slednjo lahko beremo zapis Svetonija, da so govorice o Cezarjevi aferi postale intenzivnejše, ko se je mlad pripadnik družine Julijcev zgolj nekaj dni po koncu misije vrnil v Bitinijo pod pretvezo, da je pobiral denar, ki ga je bil dolžen nekemu osvobojencu.³⁶ Tako so govorice, ki naj bi se po tej interpretaciji razširile takoj po Cezarjevi vrnitvi iz bitinijskega kraljestva, ustvarile plodna tla za škandal, ki je Cezarja zaznamoval do konca življenja.

³¹ Goldsworthy, *Caesar*, 79; Gelzer, *Caesar*, 22.

³² Ridley, »The Dictator's Mistake,« 228.

³³ Velej Paterkul, 2.41.1; Svetonij, 6.1.

³⁴ Svetonij, 2.1.

³⁵ Laurence, »Rumour and Communication in Roman Politics,« 62.

³⁶ Svetonij, 1.2.

V sklopu druge teze se je izoblikovalo prepričanje, da je obravnavan incident rimski javnosti zares postal znan šele nekaj let kasneje.³⁷ Za popolno razumevanje slednjega se moramo obregnuti ob leto 77 pr. n. št. in Cezarjev prvi advokatski nastop na sodišču. Po koncu kratkotrajne vojaške službe v eni izmed rimskih provinc je v življenju mladega rimskega patricija sledila aktivna udeležba na sodišču, ki je tako rekoč pomenila začetek politične kariere. Omenjenega leta je namreč mlad Cezar sprožil tožbo zoper Gneja Kornelija Dolabelo,³⁸ ki se je nanašala na čas njegovega opravljanja funkcije prokonzula³⁹ v rimski provinci Makedoniji. Po opravljenem konzulatu leta 81 pr. n. št. se je Dolabela po magistraturni tradiciji odpravil v provinco Makedonijo, kjer je prevzel položaj prokonzulskega provincialnega guvernerja.⁴⁰ Veljal je za Sulinega privrženca, kar sicer po vsej verjetnosti ni predstavljalo Cezarjeve motivacije za sodno preganjanje samega Dolabele. V rimski javnosti znanemu veljaku, ki mu je prav tako bila podeljena pravica do triumfa,⁴¹ je tokrat triindvajset let star Cezar enostavno videl dobro priložnost za poskus uveljavitve na rimskem političnem parketu. Dolabelo je na podlagi pritožb provincialne skupnosti bremenila obtožba izsiljevanja lokalnega prebivalstva.⁴² Ker predstavniki slednjega niso posedovali rimskega državljanstva, jim je uradna vložitev tožbe na rimskem sodišču bila onemogočena. Tako so, sicer iz neznanega razloga, za rimskega predstavnika svojih interesov izbrali mladega Cezarja.⁴³ Na drugi strani je Dolabelo zagovarjala v 80. in 70. letih prvega stoletja pr. n. št. dvojica najuglednejših rimskih oratorjev, Kvintij Hortenzij in Cezarjev sorodnik Gaj Avrelij Kota,⁴⁴ kasnejša Ciceronova rivala. Nasproti mogočni Dolabelini obrambi Cezar v svoji tožilski vlogi nepresenetljivo ni bil uspešen, a si je s svojim nastopom in impresivnimi govorniškimi sposobnostmi zagotovil pripoznanje tako rimske javnosti kot tudi sedanjih in prihodnjih rimskih intelektualnih krogov.⁴⁵

Svetonij v nadaljevanju med mnogimi obtožbami in zbadljivkami, ki so v povezavi z epizodo v Bitiniji doletele Cezarja, omeni Dolabeline besede, ki so predstavljale del lastnega zagovora pred Cezarjevimi obtožbami leta 77 pr. n. št.⁴⁶ S temi besedami je Dolabela Cezarja označil za »kraljičinega rivala in notranjo stran kraljevega ležišča,«⁴⁷ s čimer se je nanašal na kraljico kot Nikomedovo ženo. V navezavi na slednje je naprej potrebno poudariti, da so javne obtožbe na osebni ravni veljale za izredno pogost element v rimskem govorništvu. Zoper mlajše moške so bile na rimskih sodiščih večkrat uperjene posmehljive in zbadljive obtožbe o njihovem udejstvovanju v pasivnih homoseksualnih aktivnostih.⁴⁸

³⁷ Osgood, »Caesar and Nicomedes,« 668.

³⁸ Svetonij, 4.1. Gnej Kornelij Dolabela leta 81 pr. n. št. nastopi kot konzul, leta 79 pr. n. št. nastopi kot prokonzul v provinci Makedoniji. Za več o tem glej Ciceron, 261, 317; Alexander, *Trials in the late roman republic*; Gruen: *The Dolabellae and Sula*, 385–399, 387–9.

³⁹ Prokonzul (*proconsul*), bivši konzul in upravni ter vojaški guverner ene izmed provinc, v katero se je odpravil po koncu konzulskega mandata.

⁴⁰ Broughton, *The Magistrates*, 74, 80, 84, 86.

⁴¹ Svetonij, 4.1; Plutarh, 4.1; Velej Paterkul, 2.43.3; Avrelij Viktor, 78.2; Canfora, *Julius Caesar*, 6–7; Meier, *Caesar*, 127–129; Freeman, *Julius Caesar*, 42–44; Gelzer, *Caesar*, 22–23.

⁴² Svetonij, 4.1; Plutarh, 4.1.

⁴³ Goldsworthy, *Caesar*, 86; slednji izpostavi možnost potencialno obstoječih vezi Cezarjevega očeta z vodji lokalne skupnosti.

⁴⁴ Ciceron, 317.

⁴⁵ Plutarh, 4.4-5; Svetonij, 55.1; Ciceron, 261, 290, 317, 290; Tacit, 34.7; Valerij Maksim, 8.9.3; Askonij Pedijan, 26, 74; Kvintilijan, 12.6.1.

⁴⁶ Osgood, »Caesar and Nicomedes,« 688.

⁴⁷ Svetonij, 49.1 »*paelicem reginae, spondam interiorem regiae lecticae*«.

⁴⁸ Richlin, »Not before Homosexuality,« 538–539.

Na drugi strani je za popolno razumevanje pomena takšnih obtožb treba opozoriti na odnos rimske družbe do homoseksualnosti.⁴⁹ Za razliko od številnih ostalih elementov grške kulture, koncept homoseksualnosti med Rimljani ni užival ugleda kot nekaj običajnega, ampak je za rimskega moškega prej pomenil negativno paradigmo. V sklopu socialnih norm rimske družbe kot veliko bolj militaristično usmerjene je bila homoseksualnost opredeljena kot karakteristika, ki moškega oslabi.⁵⁰ Ideal tradicionalnega rimskega moškega je v prvi vrsti zajemal nujo po dominantnosti v vseh oblikah javnih in zasebnih odnosov ter nujo po vzdrževanju primerne zunanje videza.⁵¹ Zato so se na družbenem udaru še posebej znašli mladi moški, ki so v odnosu do drugega moškega domnevno nastopili v homoseksualni pasivni vlogi in moški, ki so pretirano skrbeli za svojo zunanjo podobo. S tem naj bi izkazovali šibkost in ženstvenost.⁵²

Cezar iz vrst mladih rimskih aristokratov ni izstopal zgolj zaradi svoje predrznosti v odnosu Sulo, ampak tudi zaradi svojega videza in zunanje podobe. Kar je Cezarja že v njegovi mladosti primarno ločevalo od njegovih vrstnikov, je bil način nošenja tunike. Za razliko od tradicionalne tunike s kratkimi rokavi, se je Cezar v javnosti pojavljal v tuniki z dolgimi rokavi, ki so segali do zapestij. Z uporabo pasu, ki se običajno na tuniki ni nosil, pa je Cezar dosegel učinek ohlapnosti.⁵³ Za ideal rimskega moškega je v sklopu vzdrževanja primerne zunanje podobe šlo predvsem za urejene in kratko pristrižene lase, ostriženo brado, primerno dolge nohte, redno odstranjene nosne dlačice in dober zadah, kot kasneje opiše Ovidij.⁵⁴ Mlad Cezar je tudi pri tem pretiral, zaradi česar so začele krožiti govorice o Cezarjevem britju po celotnem telesu, kar naj bi bilo po rimskih družbenih standardih ekskluzivno in nujno zgolj za ženske.⁵⁵

Z ozirom na kratek povzetek socialnih norm in vrednot poznorepubliške rimske družbe postane jasno, čemu se je Dolabela poslužil obtožb o Cezarjevi spolni pasivnosti in ženstvenosti. Ob neobičajni obleki in pretirani skrbi za zunanjo podobo naj bi Dolabela v želji po diskreditaciji z obtožbo pasivne vloge v homoerotičnem odnosu z Nikomedom Cezarju kot prvi v javnosti očital homoseksualnost in ženstvenost.

Čeprav torej obstaja možnost o pojavu govoric v času neposredno po Cezarjevi vrnitvi iz bitinijskega dvora, se z ozirom na običajno rimsko sodiščno prakso in na opisane okoliščine, ponudi alternativna razlaga, po kateri gre v govoricah o odnosu med Cezarjem in Nikomedom zgolj za Dolabelino stvaritev.⁵⁶ Kot že prej omenjeno, so bile javne obtožbe na osebni ravni v sklopu sodnih procesov pogoste in običajne. Z namenom kompromitacije mladega Cezarja kot glavnega tožilca je popolnoma verjetno, da si je Dolabela zgodbo o Cezarjevem homoerotičnem odnosu z bitinijskim kraljem enostavno namislil. Ključne podatke za izmišljotino bi Dolabela lahko pridobil od Terma, pod poveljem katerega je Cezar diplomatski obisk k Nikomedu tudi izvedel. Term in Dolabela sta se skoraj zagotovo poznala, saj sta kot pripadnika Sule in njegovega režima nastopala kot pomembna nosilca magistratur v rimskih provincah na Vzhodu.⁵⁷ Kar podkrepi verjetnost teze, da gre v zgodbi, ki naslika Cezarja kot Nikomedovega ljubimca, za namišljeno stvaritev Dolabele, je tudi zelo verjetna predpostavka,

⁴⁹ Za več o slednjem glej: Burtica, »Some Myths and Anomalies in the Study of Roman Sexuality,« 209–269; Ingleheart, *Ancient Rome and the Construction of Modern Homosexual Identities*; Oslon, »Masculinity, Appearance, and Sexuality: Dandies in Roman Antiquity,« 182–205; Richlin, »Not before Homosexuality,« 523–573; Williams, *Roman Homosexuality: Ideologies of Masculinity in Classical Antiquity*.

⁵⁰ Goldsworthy, *Caesar*, 80.

⁵¹ Williams, *Roman Homosexuality: Ideologies of Masculinity in Classical Antiquity*, 18, 127.

⁵² Goldsworthy, *Caesar*, 81; Williams, *Roman Homosexuality*, 127.

⁵³ Svetonij, 45.3.

⁵⁴ Publij Ovidij Naso, 1.505–524.

⁵⁵ Svetonij, 45.2.; Williams, *Roman Homosexuality*, 130.

⁵⁶ Osgood, »Caesar and Nicomedes,« 689.

⁵⁷ Prav tam, 689.

da je Dolabelina različica obtožbe najzgodnejša, ki jo je Svetonij ob pisanju Cezarjeve biografije lahko našel.⁵⁸

V nadaljevanju svoje politično-vojaške kariere si je Cezar pridobil ogromno nasprotnikov, izmed katerih je velika večina incident v Bitiniji v sklopu javnih govorov večkrat posmehljivo izpostavila. Potencial, ki ga je škandal za nadaljnje politične napade in javna norčevanja ponujal, je bil ogromen. Napad na moško dostojanstvo je njegovim nasprotnikom predstavljal pomembno orožje, ne glede na to, ali so govoricam dejansko verjeli ali ne. Še dodatno pa sta govorice o škandalu podžgali karakteristiki Cezarjevega način oblačenja in pretirane skrbi za njegov videz, ki sta z ozirom na rimske družbene norme delovali skladno z incidentom samim. Tako kot slednji naj bi tudi omenjeni karakteristiki nakazovali Cezarjevo ženstvenost in posledično nagnjenost k nastopanju v pasivni vlogi v sklopu homoerotičnega odnosa s kraljem Nikomedom.

Ob Dolabeli je Licinij Kalvij Cezarju namenil zbadljive in posmehljive verze:

»*Bithynia quicquid
et pedicator Caesaris umquam habuit.*«⁵⁹

Kurij je Cezarja označil za »Nikomedov bitinijski bordel«, Bibulij pa ga je v ediktu opisal kot »kraljico Bitinije«. Kot kraljico je Cezarja označil tudi Mark Brut, medtem ko je Gaj Memij Cezarja obtožil, da je na gostiji na helenističnem dvoru pred očmi nekih rimskih trgovcev nastopil kot kraljevi točaj. V svojih pismih je Ciceron v več instancah zapisal, kako naj bi Nikomedovo osebje mladega Cezarja vodilo v kraljeve prostore, kjer bi naj Cezar tudi izgubil nedolžnost.⁶⁰

Kljub obtožbam je Cezar v nadaljevanju ostal zvest svojim vezem z bitinijskim kraljestvom, tudi po smrti kralja Nikomeda, do česa je prišlo leta 74 pr. n. št. Ta je svoje kraljestvo prepustil za aneksijo rimski republiki,⁶¹ kar je istega leta predstavljalo primaren objekt sodnega procesa med Cezarjem in Markom Juncijem, ki je v času aneksije deloval kot provincialni guverner rimske province Azije.⁶² V svojem govoru, s katerim je Cezar po vsej verjetnosti zastopal Nikomedovo hči Nyso, je Juncija opomnil na dolg, ki ga je sam Cezar imel do svojega prijatelja Nikomeda. Po poročanju Svetonija naj bi Ciceron Cezarja med govorom prekinil in mu posmehljivo zabrusil, da vsi vedo, kaj je Nikomed dal Cezarju, in kaj mu je slednji vrnil.⁶³ V obliki koračnice so o Cezarjevem domnevnem škandalu kasneje popevali tudi njegovi vojaki v Galiji,⁶⁴ kar pa sicer zanimivo ni vplivalo na visoko stopnjo spoštovanja, ki so ga slednji izkazovali svojemu poveljniku.⁶⁵ Cezar obtožbam in govoricam v večini instanc ni namenjal večje pozornosti ter jih je vztrajno zanikal. V zadnjih stadijih svojega življenja je sicer postal veliko bolj občutljiv na obtožbe o homoseksualnem škandalu, o čemer v svoji *Zgodovini poroča* Kasij Dion. Po prihodu v Rim ob koncu državljanske vojne je Cezar poskušal celo afero zanikati pod prisego, zaradi česar je bil še bolj zasmehovan.⁶⁶

Žal nikoli ne bo jasno in znano, ali je do homoerotičnega odnosa dejansko prišlo. Kljub temu je v oziru do slednjega treba poudariti nekaj nujnih implikacij. Za Cezarjevo dolgotrajno prisotnost v Bitiniji je moč naštetih več racionalnih razlogov in se s tem izogniti enostavnemu

⁵⁸ Prav tam, 689; Strasburger, *Caesars Eintritt in die Geschichte* 24–44; Svetonij, 49.1–3. Slednji omenja še obtožbe Kurija, Bibulija, Marka Bruta, Gaja Memija in Cicerona, pri čemer Strasburger ugotavlja, da so bile vse spisane, objavljene ali izrečene kasneje.

⁵⁹ Svetonij, 49.1.

⁶⁰ Svetonij, 49.1–3.

⁶¹ Lucij Ampelij, 34.

⁶² Broughton, *The Magistrates*, 98.

⁶³ Svetonij, 49.3 »*quando notum est, et quid ille tibi et quid illi tute dederis*«.

⁶⁴ Svetonij, 49.4.

⁶⁵ Goldsworthy, *Caesar*, 82.

⁶⁶ Kasij Dion, 43.43.20.

in površnemu deduciranju omenjene epizode v Cezarjevi mladosti, kot so to storili antični in nekateri moderni biografi. Cezarjev obisk Nikomedovega kraljestva je namreč po vsej verjetnosti predstavljal njegovo prvo neposredno srečanje z bogato helenistično dvorno kulturo, ki je bila v rimskih patricijskih krogih globoko občudovana. Razkošje, na katerega je na bitinijskem dvoru naletel, je bilo Cezarju še tuje in nepoznano.⁶⁷ Ob izkustvu helenističnih kulturnih dobrin se Cezarju verjetno ni pretirano mudilo nazaj k Termu. Tudi gotovo poznanstvo Nikomeda in Cezarjevega očeta bi mladega aristokrata lahko spodbudilo k daljšemu bivanju pri bitinijskem kralju, s katerim je nedvomno tudi sam spletel prijateljstvo. Po vsej verjetnosti pa primaren razlog za dolgotrajen Cezarjev diplomatski obisk tiči drugje. Oportunističen mlad patricij je namreč diplomatsko misijo izkoristil za razvoj osebnih in v prihodnosti potencialno koristnih tujih klientelnih vezi, v tem primeru s pripadniki bitinijske kraljeve družine. Ernst Badian ugotavlja, da so takšni odnosi imeli tako simbolne kot tudi oprijemljive koristi, kar pravilno opaža Osgood.⁶⁸ Kar bi lahko navsezadnje prav tako govorilo v prid neresničnosti govoric o škandalu, so prihodnja poročila o mnogih Cezarjevih aferah in ljubimkah, v vlogi katerih so zmeraj nastopale zgolj ženske.

Zaključek

Zgoraj navedeni potencialni razlogi za Cezarjevo dolgotrajno bivanje pri Nikomedu popolnoma seveda še ne izključuje kakršnekoli možnosti, da se je homoerotičen odnos tudi zgodil. A ob upoštevanju zgoraj navedenih domnev in dejstev postane jasno, da gre v govoricah o škandalu po vsej verjetnosti zgolj za govorice, ki so nastale z namenom diskreditacije in kompromitacije Cezarja kot političnega nasprotnika, kar je navsezadnje predstavljajo dodobra ustaljeno prakso rimskih sodnih procesov. S slednjim se pridružujem Osgoodu, Goldsworthyju in Freemanu, ki se nagibajo na stran večje verjetnosti, da do homoerotičnega odnosa med Cezarjem in kraljem Nikomedom v času diplomatske misije mladega Julijanca ni prišlo. A kot že zapisano, slednjega ne bo nikoli mogoče trditi z gotovostjo.

Ne glede na resničnost oz. lažnost obtožb in govoric je potrebno izpostaviti očitno pomanjkljivost modernega zgodovinopisja v navezavi na obravnavano epizodo Cezarjevega življenja. Ob nekritičnem in slepem naslanjanju na predvsem Svetonijeve zapise, je epizoda Cezarjevega obiska pri Nikomedu često zreducirana na mitsko anekdoto, ki je predstavljena kot enolična zgodba, ne da bi bile pri tem omenjene globlje razsežnosti samega obiska. Ob intenzivnem in ponavljajočem se citiranju Svetonija, ki poroča predvsem o govoricah in obtožbah, se zdi, da se je Cezarjevo biografsko zgodovinopisje odmaknilo ob samega bistva in pozabilo na diplomatski namen Cezarjevega obiska kot samega. Ob očitni digresiji se je tako v strokovni literaturi zanemaril aspekt pomena in vpliva Cezarja kot aristokratskega *contubernia*, ki je uspešno opravil zadolžitev, ki mu je bila zaupana s strani njegovega nadrejenega ter rimski vojski zagotovil eskadro bitinijskih vojaških ladij. Navsezadnje pa je s tem prav tako zanemarljiv vidik Cezarja kot bistrega in oportunističnega mladega aristokrata, ki je diplomatski obisk izkoristil za širjenje osebne mreže poznanstev. Ne bi pa se zmotili, če bi predvidevali, da je Cezarjev obisk pri Nikomedu do določene mere prispeval h kraljevi odločitvi, da je po svoji smrti bitinijsko kraljestvo zapustil rimski republiki.

Viri

- Askonij Pedijan. *Pro Scauro*.
- Avrelij Viktor. *De viris illustribus urbis Romae*.
- Ciceron. *Brutus*.
- Kasij Dion. *Historia Romana*.
- Kvintilijan. *Institutio Oratoria*.

⁶⁷ Prav tam, 79–80.

⁶⁸ Badian, *Foreign Clientelae*, 154–167; Osgood, »Caesar and Nicomedes,« 690.

- Lucij Ampelij. *Liber Memorialis*.
- Makrobij. *Saturnalia*.
- Plutarh. *C. Iulius Caesar*.
- Publij Ovidij Naso. *Ars Amatoria*.
- Svetonij. *Divius Iulius*.
- Tacit. *Dialogus de oratoribus*.
- Valerij Maksim. *Factorum ac dictorum memorabilium libri IX*.
- Velej Paterkul. *Historia Romana*.

Literatura

- Badian, Ernst. *Foreign Clientelae, 264 – 70 B.C.* Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Bratož, Rajko. *Rimska zgodovina. Del 1, Od začetkov do nastopa cesarja Dioklecijana*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije: Študentska založba: Filozofska fakulteta, 2007.
- Broughton, Thomas R. S. *The Magistrates of the Roman Republic. Volume II (99 B.C – 31 B.C)*. Oxford: B. H. Blackwell, 1952.
- Canfora, Luciano. *Julius Caesar. The People's Dictator*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007.
- Drumann, Wilhelm. *Geschichte Roms in seinem Uebergange von der republikanischen zur monarchischen Verfassung, oder: Pompeius, Caesar, Cicero und ihre Zeitgenossen Volume 3*. West Bengal: Saraswati Press, 2012.
- Freeman, Philip. *Julius Caesar*. New York: Simon & Schuster, 2008.
- Gelzer, Matthias. *Caesar. Politician and Statesman*. Oxford: Basil Blackwell, 1968.
- Goldsworthy, Adrian. *Caesar*. London: Weidenfeld & Nicolson, 2007.
- Grant, Michael. *Julius Caesar*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1969.
- Gruen, Erich S. *The Last Generation of the Roman Republic*. Los Angeles: University of California Press, 1974.
- Ingleheart, Jennifer. *Ancient Rome and the Construction of Modern Homosexual Identities*. Oxford: Oxford University Press, 2015.
- Laurence, Ray. »Rumour and Communication in Roman Politics.« *Greece & Rome* 41, št. 1 (1994), 62–74.
- Magie, David. *Roman Rule in Asia Minor*. Princeton: Princeton University Press, 1950.
- Meier, Christian. *Caesar*. New York: Basic Books, 1982.
- Morstein-Marx, Robert. *Julius Caesar and the Roman People*. Cambridge: University of Cambridge Press, 2021.
- Olson, Kelly. »Masculinity, Appearance, and Sexuality: Dandies in Roman Antiquity.« *Journal of the History of Sexuality* 23, št. 2 (2014), 182–205.
- Osgood, Josiah. »Caesar and Nicomedes.« *The Classical Quarterly* 58, št. 2 (2008): 687–691.
- Richlin, Amy. »Not before Homosexuality: The Materiality of the Cinaedus and the Roman Law against Love between Men.« *Journal of the History of Sexuality* 3, št. 4 (1993): 523–573.
- Ridley, Ronald T. »The Dictator's Mistake: Caesar's Escape from Sulla.« *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 49, št. 2 (2000): 211–229.
- Ross Taylor, Lily. »The Rise of Julius Caesar.« *Greece & Rome* 4, št. 1 (1957): 10–15.
- Strasburger, Herman. *Caesars Eintritt in die Geschichte*. München: Neuer Filser-Verlag, 1938.

- Williams, Craig A. *Roman Homosexuality: Ideologies of Masculinity in Classical Antiquity*. Oxford: University of Oxford Press, 1999.

Angela Bogdanovska

Pot Makedonije do neodvisnosti

Povzetek

Članek se ukvaja s kratko in koncizno obravnavo političnih dejanj v Jugoslaviji proti koncu 80. in na začetku 90. letih prejšnjega stoletja, s posebnim poudarkom na NR Makedoniji. Vsebina zajema procese in pojave, ki so Makedonijo pripeljali do samostojnega statusa, tudi posledice, ki so sledile takoj po njeni osamosvojitvi. Skozi številne intervjuje z različnimi politikami, ki so neposredno sodelovali na jugoslovanski politični sceni v času razpada Jugoslavije, je predstavljenja prava podoba dejavnikov, ki še vedno imajo velik vpliv na politiko današnje Makedonije.

Abstract

The article deals with a brief and specific discussion of the political actions in Yugoslavia towards the end of the 1980s and the beginning of the 1990s, with a special focus on the Socialist Republic of Macedonia. The content covers the processes and events that led Macedonia to its independent status, including the consequences that followed immediately after its independence. Through numerous interviews with various politicians who were directly involved in the Yugoslav political scene at the time of the breakup of Yugoslavia, a true picture is presented of the factors that still have a major influence on the politics of present-day Macedonia.

Ključne besede: Makedonija, Jugoslavija, politika, komunizem

Uvod

V mnogih političnih raspravah in literaturah je steza, ki jo je Makedonija prehodila do svoje neodvisnosti, bila opisana kot trnova pot, ki traja dolgo časa, celo do 8. septembra 1991, ko je končno razglasila svojo neodvisnost. Saga makedonske politike se ne ustavi niti po njeni deklarirani suverenosti. Spori med Makedonijo in njenimi sosedomi, zlasti Grčijo, ki segajo iz obdobja antične zgodovine, puščajo močne politične in družbene attribute, ki so vidni še danes. Leta 1945 je Makedonija s pristopom v okviru Socialistične Federativne Republike Jugoslavije in statusom Narodne Republike dobila dolgo pričakovano priložnost za oblikovanje svoje lastne narodnosti, kulture in svojega pravopisa ter jezika.

Zagotovo je velik del začetkov makedonske neodvisne politike zakoreninjen v dolgoletnih izkušnjah komunističnih funkcionarjev nekdanje Jugoslavije, ki so kasneje naredili prve odločilne korake pri oblikovanju nove makedonske države.

Začetek konca Jugoslovanske Federacije

Makedonska neodvisnost je temeljila na samem obstoju socialistične jugoslovanske federacije. Pri opisovanju procesa ločitve Makedonije od jugoslovanske države je najboljše začetni na dan, ko se je dejansko zapečatil konec te močne Titove Jugoslavije.

Na zadnjem, 14. izrednem kongresu Zveze komunistov Jugoslavije, ki je potekal od 20. do 22. januarja 1990 v centru Sava v Beogradu, je slovenska delegacija demonstrativno zapustila kongres.¹ Od tega trenutka so stvari začele uhajati izpod kontrole. Drugi od skupaj treh stebrov, ki so držali Jugoslavijo v neki enotnosti, je začel razpadati, poleg tega je tisti prvi in hkrati najpomembnejši steber bil uničen 4. maja 1980 s smrtjo Josipa Broza Tita.

¹ Uredništvo za zgodovinopisje RTS, *Trezor*.

Zadnji, tretji steber je Jugoslovanska narodna armija – JNA (Jugoslovanska ljudska armada), ki je že začela z vojaškimi intervencijami in hkrati izvajala močan pritisk nad vsemi socialističnimi državami z namenom ohraniti enostnost Jugoslavije. Vsi omenjeni dogodki so skupaj pripeljali do enega, in sicer do začetka konca 60 let stare jugoslovanske zgodbe.

Tito Petkovski, nekdanji predsednik skupščine neodvisne Republike Makedonije, ki je funkcijo opravljal od 6. marca 1996 do 19. novembra 1998, je bil v času obstoja SFRJ član makedonske delegacije v Zvezi komunistov Jugoslavije in obenem tudi očividec dogodkov na zadnjem kongresu v Beogradu. Za potrebe enega od intervjujev z makedonskim političnim novinarjem Vaskom Eftovom v okviru programa, posvečenega procesu makedonske osamosvojitve, je Petkovski opisal svoj osebni pogled na prve faze razpada Jugoslavije. Pravi, da z odhodom slovenske delegacije tudi Makedonci niso videli potrebe po nadaljnji udeležbi na izredni konvenciji. Takoj zatem je v izjavi za Radio Skopje makedonskemu narodu sporočil, da se je delegacija NR Makedonije soglasno odločila zapustiti kongres ZKJ.²

Ciril Ribičič, človek, ki je napovedal odhod slovenskega poslanstva kot znak revolta in dolgoletnega molka ob jasno vidni gospodarski in politični krizi v Jugoslaviji, pravi, da so procesi in razlogi, ki so pripeljali do razpada jugoslovanske komunistične zveze, trajali precej dlje, kot se je pričakovalo.³ V jedru tega leži vprašanje: »Kako se bodo narodne republike in Jugoslavija premikale k evropski integraciji?« Na izrednem 14. kongresu v Beogradu so Slovenci predstavili načrt političnega programa s sloganom »EVROPA ZDAJ«. ⁴ Program je bil izvoljen v okviru Komunističnega komiteja Slovenije v času, ko je bil Ribičič imenovan za njegovega predsednika. Njegov osebni vtis o takratnih dogodkih se navezuje na dejstvo, da so bili nekateri delegati drugih narodnih republik (poudaril je predvsem Slobodana Miloševića in njegovo srbsko poslanstvo) navdušeni, da so Slovenci zapustili zasedanje, saj slovenska delegacija ne bo več ovira za to, da bi se nekatere zvezne republike lažje soočile z demokratičnimi strukturami v preostali Jugoslaviji.⁵

Aplavz, ki je sledil odhodu slovenske delegacije s kongresa, danes velja za simbol kasnejšega krvavega razpada jugoslovanske enotnosti. Vendar trenutek, ki še posebej označuje dogodke v Beogradu, so solze Sonje Lokar (tudi predstavnica Zveze komunistov Slovenije). Ko so jo opazili mediji, so njen jok pripisovali žalosti, ker je morala zapustiti svoje kolege iz drugih zveznih republik, v resnici pa so njene solze bile še pomembnejše, saj jo je v resnici skrbelo, kaj čaka Jugoslavijo, in vse nevarnosti, ki bodo zaradi tega posledično nastale.⁶ Ko je Ivica Račan (hrvaški politik in nekdanji vodja Zveze komunistov Hrvaške) kasneje v imenu svojih delegatov predlagal preklic kongresa zaradi novih razmer, je bilo povsem jasno, da Jugoslavija ne more obstajati brez Slovenije in da so takšne razmere za Hrvate popolnoma nesprejemljive.⁷

Preden je Warren Zimmermann odstopil s položaja veleposlanika ZDA v SFRJ (hkrati je bil tudi zadnji ameriški veleposlanik v Jugoslaviji pred njenim razpadom), je bila njegova zadnja dolžnost do domovine napisati tajni memorandum z naslovom »Kdo je ubil Jugoslavijo?« Po njegovi analizi je glavni razlog za razpad jugoslovanske države bil nacionalizem balkanskih liderjev zveznih držav. Po drugi strani pa teoretiki zarote trdijo, da

² Makedonska politična programa Во центар (V Centru), *Денот кога се распадна Југославија (Dan, ko je razpadla Jugoslavija)*.

³ Video posnetek prireditve v Muzeju novejšje zgodovine posvečen 30. obletnici odhoda slovenske delegacije s 14. izrednega kongresa ZKJ.

⁴ Во центар (V centru), »Денот кога се распадна Југославија (Dan, ko se je razpadla Jugoslavija),« intervju s Cirilom Ribičičem.

⁵ Во центар (V centru), »Денот кога се распадна Југославија (Dan, ko se je razpadla Jugoslavija),« intervju s Cirilom Ribičičem.

⁶ Во центар (V centru), »Денот кога се распадна Југославија (Dan, ko se je razpadla Jugoslavija),« intervju s Cirilom Ribičičem.

⁷ Uredništvo za zgodovinopisje RTS, *Trezor*.

je prav Zimmermann tisti, ki je odgovoren za ta krvavi razpad Jugoslavije in razlog, zaradi katerega je Alija Izetbegović umaknil svoj podpis iz Lizbonske pogodbe, ki je predvidevala premirje med nasprotujočimi si etničnimi skupinami v Bosni in Hercegovini, tj. med Hrvati, Srbi in Bošnjaki.

Makedonija v času razpada Jugoslavije (od konca 80. letih do 1991)

Po smrti maršala Josipa Broza Tita je za novega predsednika predsedstva SFRJ bil izvoljen Lazar Koliševski. V začetku osemdesetih letih je Koliševski imel največjo politično moč in avtoriteto v Makedoniji. Mnogi pravijo, da je imel močno podporo UDBE (Uprava državne varnosti v Jugoslaviji), tajne službe, ki je imela v drugi svetovni vojni skoraj enako vlogo kot KGB v ZSSR.⁸

11. maja 1986 je bil za novega liderja makedonskih komunistov izvoljen Jakov Lazarevski, ki je sprva veljal za tesnega sodelavca Lazarja Koliševskega (kar bi pomenilo, da je Koliševski nadaljeval svojo politično linijo). Vendar se je Lazarevski najmanj od vseh posvetoval s svojim nekdanjim sodelavcem in mentorjem o tem, kako naj upravlja z republiko. To dejanje je bistveno določilo njuno razdaljo in pozneje tudi prikrito sovražstvo.⁹

Takrat se je prvič v zgodovini makedonskih komunistov zgodilo, da njihov vodja, v tem primeru Jakov Lazarevski, po izteku mandata prejšnjega predstavnika Lazarja Mojsova ni bil izvoljen za člana predsedstva SFRJ iz vrst makedonskega narodnega predstavništva.¹⁰ Prvo glasovanje za člana predsedstva, ki je potekalo v makedonskem parlamentu, ni prineslo zmagovalca (glasovalo se je med Jakovom Lazarevskim in Gligorjem Gogovskim, takratnim makedonskim predsednikom vlade). Do preobrata je prišlo po koncu prvega kroga, ko sta oba nasprotnika umaknila svoji kandidaturi, kar je omogočilo ponovno glasovanje. Na ta način je bil celoten postopek izvedbe volitev neuspešen.¹¹ Saga o tem problemu v makedonski zvezni politiki se konča, ko je Vasil Tupurkovski zmagal na neposrednih volitvah s 720.000 glasovi, medtem ko je njegov protikandidat Dragoljub Stavrev dobil le 189.000 glasov, s čimer Vasil postane najmlajši član predsedstva SFRJ. Takrat je veljal za tisto pravo osebo za »zdravljenje frustracij« makedonskega ljudstva in makedonske mentalitete.¹²

V poznih osemdesetih letih prejšnjega stoletja se je Makedonija imenovala »TEMEN VILAET« (»ТЕМЕH ВИЛИАЕТ« – vilayet - beseda turškega izvora, ki označuje območje / ozemlje) ali v prevodu »ZEMJA POD SUŽENJSTVOM«. Celotno krizo je povzročila aktivna politika Slobodana Miloševića, ki je nasilno odstranil politično vodstvo v Vojvodini in na Kosovu. To pa ni bil Miloševićev edini politični cilj. Z namenom, da bi makedonsko vodstvo popolnoma nadzoroval in da bi povsem diskreditiral takratno makedonsko vlado, je s pomočjo vojaške obveščevalne službe organiziral največji delavski protest v makedonski zgodovini, kjer je približno 10 000 delavcev skopske železarne uspelo vstopiti v makedonski parlament in ga razgnati.¹³

V takšnih nemirnih razmerah je Milošević pričakoval zanesljivo zmago svojega favorita Mihaila Daneva na volitvah novega predsednika ZKM, ki so potekale 1. decembra 1989 na sedežu JNA v Skopju. Toda na veliko presenečenje je bil za novega šefa makedonskih komunistov s 46 glasovi članov centralnega komiteja ZKM izvoljen Petar

⁸ Makedonska politična programa Во центар (V Centru), »Како се раѓаше македонската држава (Kako se je rodila makedonska država).«

⁹ Во центар (V Centru), »Како се раѓаше македонската држава (Kako se je rodila makedonska država).«

¹⁰ Во центар (V Centru), »Како се раѓаше македонската држава (Kako se je rodila makedonska država).«

¹¹ Во центар (V Centru), »Како се раѓаше македонската држава (Kako se je rodila makedonska država).«

¹² Во центар (V Centru), »Како се раѓаше македонската држава (Kako se je rodila makedonska država).«

¹³ Во центар (V Centru), »Како се раѓаше македонската држава (Kako se je rodila makedonska država).«

Gošev, medtem ko je Danev prejel le 33 glasov. Goševovo zmago je zagotovilo tajno glasovanje z večjim številom kandidatov.¹⁴

Na 14. izrednem kongresu ZKJ, ko so Slovenci in Hrvati demonstrativno zapustili zasedanje, je bil Petar Gošev v povsem nezavidljivem položaju, saj so bili makedonski delegati razdeljeni glede na svoje politično mišljenje. Zato je Gošev sklical izredni sestanek samo med poslanci ZKM, na katerem so vsi soglasno, vendar na veliko pobudo Vasila Tupurkovskega sklenili, da morajo tudi oni zapustiti kongres.¹⁵

Na poti iz Beograda so se člani vodstva časopisa Nova Makedonija odločili, da bodo »neodločnega« Petra Goševa makedonski javnosti predstavili kot junaka, ki se je zoperstavil Miloševiću in mu povedal, da »Makedonija ne more biti več vardarska banovina«. Pozno zvečer so v motelu Predejane pri Leskovcu v Srbiji novinarji iz uredništva Nove Makedonije pisali besedila, da bi Petra Goševa kot pravega makedonskega patriota vrnili na »velika vrata« svoje domovine.¹⁶ Toda velika prelomnica nastopi, ko vojaško vodstvo JNA začne močno pritiskati na Goševa, naj nadaljuje prekinjeni izredni kongres kot poskus reševanja Jugoslavije. Na veliko presenečenje makedonske javnosti Petar Gošev popusti pod pritiskom JNA in privoli v nadaljevanje kongresa.

Kar zadeva Makedonce in njihovo upanje na obstanek Jugoslavije, se začnejo opirati na Anteja Markovića (nekdanjega predsednika jugoslovanske vlade) in njegovo gospodarsko politiko. Konec osemdesetih let prejšnjega stoletja je Marković s tako imenovanim »Zakonom o privatizaciji Ante Markovića« omogočil privatizacijo velikih makedonskih proizvodnih podjetij v Jugoslaviji. Tako je bilo pred propadom komunizma privatiziranih deset največjih makedonskih podjetij.¹⁷

Zadnja komunistična vlada v Makedoniji je pod časovnim pritiskom ustvarila potrebne pogoje za prve večstrankarske volitve. Medtem je Stojan Andov, tedanji veleposlanik SFRJ v Iraku in nekdanji podpredsednik zvezne vlade, zavrnil predlog centralnega komiteja ZKM, naj postane zadnji makedonski zvezni predsednik vlade (februarja 1990 ga je Petar Gošev o tem predlogu osebno obvestil po telefonu).¹⁸ Dejstvo, da je makedonsko vodstvo ustvarilo priložnost za organizacijo večstrankarskih volitev v Makedoniji, pomeni, da so se začele oblikovati prve stranke.

Kar zadeva nove politične stranke, je največji makedonski disident in antikomunist Dragan Bogdanovski, ki je dolgo časa živel v izgnanstvu, ustanovil stranko VMRO-DPMNE. (Notranja makedonska revolucionarna organizacija – Demokratska stranka makedonske narodne enotnosti). Neposredno pred volitvami je bilo v Münchnu na čelo stranke postavljeno probolgarsko vodstvo, ki ga je vodil mladi Ljubčo Georgievski, ki je kasneje postal predsednik vlade neodvisne Republike Makedonije.¹⁹ Po drugi strani pa se je Petar Gošev zavedal, da je izgubil podporo stare komunistične nomenklature v Skopju, zato je po 40 letih preganjanja v Beogradu organiziral vrnitev Kira Gligorova nazaj v domovino, s katerim se je dogovoril, da bo on (Gligorov) prvi predsednik neodvisne Makedonije, če bo njihova stranka zmagala na prihodnjih volitvah. Takoj po vrnitvi v Skopje je Gligorov znova pridobil podporo stare komunistične nomenklature in osebno podporo Lazarja Koliševskega. Na ta način mu je uspelo eliminirati vse svoje potencialne nasprotnike v tekmi za prvega

¹⁴ Во центар (V Centru), »Како се раѓаше македонската држава (Kako se je rodila makedonska država),« intervju s Petrom Goševom.

¹⁵ Во центар (V Centru), »Како се раѓаше македонската држава (Kako se je rodila makedonska država),«

¹⁶ Во центар (V Centru), »Како се раѓаше македонската држава (Kako se je rodila makedonska država),« intervju z Mirko Velinovsko (tokratna novinarka v *Novi Makedoniji*).

¹⁷ Uradni list SFRJ, *Zakon o razpolaganju s socialnim kapitalom*.

¹⁸ Во центар (V Centru), »Како се раѓаше македонската држава (Kako se je rodila makedonska država),« intervju s Petrom Goševom in Stojanom Andovom.

¹⁹ Во центар (V Centru), »Како се раѓаше македонската држава (Kako se je rodila makedonska država),«

makedonskega predsednika, torej Krsto Crvenkovskega in dva znana makedonska pisatelja, Gana Todorovskega in Kolo Čašula.²⁰

Na presenečenje vseh je novoustanovljena stranka VMRO-DPMNE zmagala na prvih večstrankarskih volitvah v Makedoniji. Javnosti je takoj postalo jasno, da 24-letni Ljubčo Georgievski lahko postane predsednik države ali predsednik makedonske vlade. V takšnih razmerah Petar Gošev hitro spremeni svojo igro in začne voditi tajna pogajanja z Ljubčom Georgievskim. Med pogajanja je bilo sklenjeno, da bo Ljubčo tisti, ki bo v parlamentu predlagal novo sestavo makedonske vlade, tj. za prvega predsednika Makedonije naj bi bil imenovan nadškof Mihail, za prvega predsednika vlade Petar Gošev in za predsednika skupščine Vladimir Golubovski (tudi eden od ustanoviteljev stranke VMRO-DPMNE). Tako Petar Gošev spremeni svojo politiko in se zavzame za kandidaturo nadškofa Mihaila. Ta predlagana kandidatura je pravzaprav t.i. »Ciprski model za predsednika po vzoru ciprskega škofa Makairoso.«²¹ Reformirani makedonski komunisti tega niso sprejeli.

Politična pripravljenost in sposobnost govornega manipuliranja sta pomagala Kirotu Gligorovu, da je na podlagi tajnih pogajanj z Georgievskim odstranil Petarja Goševa iz visoke makedonske politike. Na dolgem sestanku v vili makedonskega generala Mihaila Apostolskega je Gligorov s pomočjo prijateljev iz Štipa v vodstvu stranke VMRO-DPMNE pridobil tudi njihovo soglasje in popolno podporo za svoj novi predsedniški mandat. Edino oviro na poti do njegove oblasti je predstavljal Vasil Tupurkovski. S pomočjo Stojana Andova je odprl afero za tajna pogajanja med Tupurkovskim in takratnim avstrijskim zunanjim ministrom Aloisom Mockom o spremembi imena države. Na ta način je premagal Tupurkovskega in si popolnoma zagotovil položaj prvega predsednika.²²

Kako je Makedonija postala neodvisna država

V času, ko sta se Milošević in Tuđman tajno sestajala, da bi Bosno in Hercegovino razdelila med Srbe in Hrvate, je Makedonija oklevala o možnosti, da bi postala neodvisna država. Po podatkih takratne ankete več kot polovica makedonskega prebivalstva ni želela postati neodvisna, tj. še vedno so želeli, da Makedonija ostane del SFRJ.²³ Makedonsko vodstvo se je odločilo, da bo razpisalo referendum o prihodnosti Makedonije in njenih odnosih z Jugoslavijo. V zvezi z razpisom referenduma in načinom njegove izvedbe je bilo več dilem:

1. Ali bi moral biti referendum izveden v času, ko je v Makedoniji še vedno bila prisotna JNA, ki je takrat na makedonskem ozemlju imela približno 38.000 vojakov?
2. Ali je boljša rešitev, da se referendum izvede z glasovanjem makedonskih državljanov, kot sta vztrajala Kiro Gligorov in takratno vodstvo ZKM (danes stranka SDSM), ali da se referendum izvede z glasovanjem v parlamentu, kot sta predlagala Ljubčo Georgievski in stranka VMRO-DPMNE?²⁴

Makedonski parlament je izdal sklep, s katerim je sprejel predlog Kira Gligorova, da se lahko izvede javni referendum, na katerem bo imel vsak polnoletni državljan Makedonije možnost

²⁰ Во центар (V Centru), »Како се раѓаше македонската држава (Kako se je rodila makedonska država),« intervju z Blažem Ristevskim (nekdanji podpredsednik makedonske vlade).

²¹ Во центар (V Centru), »Како се раѓаше македонската држава (Kako se je rodila makedonska država),« intervju z Vladimирjem Golubovskim.

²² Во центар (V Centru), »Како се раѓаше македонската држава (Kako se je rodila makedonska država),«

²³ Во центар (V Centru), »Како Македонија стана независна држава (Kako je Makedonija postala neodvisna država).«

²⁴ Во центар (V Centru), »Како Македонија стана независна држава (Kako je Makedonija postala neodvisna država).«

izraziti svoje mnenje o referendumskem vprašanju.²⁵ Kar zadeva vsebino referendumskega vprašanja, je bila njegova struktura dogovorjena na sestanku ožjega makedonskega političnega vodstva v Ohridu, kjer je Kiro Gligorov na majhnem listu papirja pokazal vprašanje, ki naj bi bilo 8. septembra 1991 postavljeno makedonskemu narodu.²⁶

Vprašanje se je glasilo:

**ALI STE ZA SUVERENO IN NEODVISNO DRŽAVO MAKEDONIJO S PRAVICO
VSTOPA V PRIHODNJO ZVEZO SUVERENIH DRŽAV JUGOSLAVIJE?**²⁷

Z možnostjo zaokroževanja:

ZA

PROTI

Volilna udeležba je bila 75,75% volilnega telesa v Makedoniji, kar pomeni, da jih je od skupaj 1.132.981 prešteti glasovi 95,26% glasovalo »ZA« in 3,50% »PROTI«.²⁸

21. februarja 1992 so se v Skopju začela pogajanja o umiku JNA iz Makedonije. Gligorovu in makedonskemu vodstvu je uspelo doseči dogovor z Blagojem Adžićem, takratnim načelnikom generalštaba Jugoslovanske narodne armade, da se vojska mirno umakne z ozemlja Republike Makedonije.²⁹ Cena, ki jo je makedonska država plačala za ta miren umik jugoslovanske vojske, je bila seveda odvzem vsega, kar je imela JNA na makedonskem ozemlju, od vojaške opreme do najmanjših stvari. Ko je 27. marca 1992 s helikopterjem z makedonskega ozemlja odletel zadnji vojak, je Makedonija že naslednji dan, 23. marca, doživela popolno suverenost. Edina odvisnost od Jugoslavije, ki je v državi ostala, je bila denarna valuta (takrat je Makedonija še vedno uporabljala jugoslovanski dinar).³⁰ Slabe tri mesece po osamosvojitvi in pred začetkom leta 1992 je Narodna banka Jugoslavije (NBJ) v Makedonijo poslala tovornjake z 8,5 milijarde novih jugoslovanskih dinarjev. Dva dni po prihodu denarja iz Beograda je takratni makedonski guverner Borko Stanoevski odpotoval v Slovenijo, da bi se s slovenskimi predstavniki dogovoril o nakupu papirja, primerne za tiskanje bankovcev. S pomočjo slovenskega guvernerja Franca Arharja je tovarna v Radečah hitro izpolnila zahteve Stanoevskega. Papir so z ladjo prepeljali iz Kopra v Drač, tako da je listina lahko prispela v Prilep, kjer se je začelo tiskanje prve makedonske valute.³¹ 14. januarja 1992, je bila natisnjen prvi makedonski denar. Na veliko noč, 26. aprila

²⁵ Pomembni datumi za makedonsko zgodovino pred izvedbo referenduma:

1. Po številnih preobratih je bil Kiro Gligorov 27. januarja 1991 z večino glasov v parlamentu imenovan za PRVEGA PREDSEDNIKA MAKEDONIJE..

2. 01. februarja 1991 je bil Ljubčo Georgievski imenovan za PRVEGA PODPREDSEDNIKA makedonske države.

3. 20. marca 1991 je bila oblikovana prva makedonska vlada, ki jo je vodil Nikola Kljusev kot PRVI PREDSEDNIK VLADE Makedonije.

²⁶ Во центар (V Centru), »Како Македонија стана независна држава (Како је Македонија постала независна држава),« intervju: Stojan Andov in Kiro Gligorov.

²⁷ Дали сте за суверена и независна држава Македонија со право на влез во иден сојуз на суверени држави на Југославија? (prevod v makedonskem jeziku).

²⁸ Republiška volilna komisija - Poročilo o izvajanju in rezultatih predhodne izjave državljanov Republike Makedonije o referendumu, ki je potekal 8. septembra 1991 (Републичка изборна комисија - Извештај за спроведувањето и резултатот од претходното изјаснување на граѓаните на Република Македонија на референдумот одржан на 8 септември 1991 година), str. 2.

²⁹ Во центар (V Centru), »Како Македонија стана независна држава (Како је Македонија постала независна држава).«

³⁰ Во центар (V Centru), »Како Македонија стана независна држава (Како је Македонија постала независна држава).«

³¹ vbbskmk, »8 september 1991-2011 20 years independence of the Republic of Macedonia.«

1992, je predsednik vlade Nikola Kljusev makedonskemu parlamentu in narodu pokazal prve natisnjene bankovce. S tem trenutkom je začel veljati osnutek zakona o valuti, po katerem se je nova makedonska valuta imenovala ДЕНАР/DENAR.³²

Odnosi med Makedonijo in Evropsko Unijo takoj po osamosvojitvi

Makedonija je takoj po osamosvojitvi izpostavila članstvo v Evropski uniji kot enega od svojih strateških interesov. Evropska unija je že 15. januarja 1992 ustanovila arbitražno komisijo, ki jo je vodil Robert Badinter (predsednik francoskega ustavnega sodišča). Komisija je ugotovila, da Republika Makedonija izpolnjuje vse pogoje za mednarodno priznanje in da njeno ime ne predstavlja ozemeljske grožnje.³³ Celotni postopek mednarodnega priznanja in vzpostavitve diplomatskih odnosov z EU se je zavlekel, ker je Grčija odločno nasprotovala priznanju Makedonije pod njenim ustavnim imenom. Da bi pospešil ta proces, je Kiro Gligorov že 2. decembra 1991 vsem predsednikom sveta poslal pismo za priznanje Republike Makedonije.³⁴

Po »Deklaraciji Evropske skupnosti« z dne 16. decembra 1991 so članice ES pregledale razmere v Jugoslaviji z vidika nekaterih svojih kriterijev za priznanje novih držav v Vzhodni Evropi. ES in njene članice so se soglasno odločile, da bodo priznale neodvisnost vseh jugoslovanskih republik, ki izpolnjujejo določene pogoje. Tako so bile nekdanje jugoslovanske republike pozvane k izjavi:

1. Ali želijo biti priznane kot neodvisne države?
2. Ali še vedno podpirajo prizadevanja generalnega sekretarja in Varnostnega sveta organizacije Združenih narodov ter nadaljevanje konference o Jugoslaviji?
3. Ali sprejemajo pogoje Haaške konvencije?³⁵

Medtem so Slovenija, Makedonija, Hrvaška ter Bosna in Hercegovina zaprosile za mednarodno priznanje.³⁶

Republika Makedonija je od držav Evropske skupnosti zaprosila tudi za priznanje svoje neodvisnosti. Odločitev o priznanju Republike Makedonije je bila sprejeta v mirnem in demokratičnem vzdušju.

Skupščina Republike Makedonije je v izjavi z dne 17. septembra 1991 potrdila svojo politiko, da ne bo imela ozemeljskih zahtev do nobene sosednje države in da bo spoštovala vse predpise o nedotakljivosti meja kot jamstvo za mir in varnost v regiji.³⁷ Kasneje je skupščina 19. decembra 1991 sprejela tudi kriterije, ki jih je določil Svet ministrov EZ v Bruslju. Kot enakopravna naslednica SFRJ je Makedonija prevzela pravice in obveznosti, ki so ji bile naložene z ustanovitvijo jugoslovanske federacije. S temi pravicami makedonska ustava sprejema načeli neširjenja jedrskega orožja in ozemeljske stabilnosti.³⁸

Nekdanja jugoslovanska republika Makedonija je že oktobra 1992 imenovala svojega predstavnika na sedežu Evropske Unije, vendar so diplomatski odnosi med EU in Republiko Makedonijo zaradi ovir, ki jih je postavljala Grčija, bili vzpostavljeni šele 27. novembra 1995.

³² Во центар (V Centru), »Како Македонија стана независна држава (Kako je Makedonija postala neodvisna država).«

³³ Lang, *Документите на Европската унија во контекст на европската историја (Dokumenti Evropske unije v kontekstu evropske zgodovine)*, str. 163.

³⁴ Lang, *Документите на Европската унија во контекст на европската историја (Dokumenti Evropske unije v kontekstu evropske zgodovine)*, str. 163.

³⁵ Lang, *Документите на Европската унија во контекст на европската историја (Dokumenti Evropske unije v kontekstu evropske zgodovine)*, str. 165

³⁶ Lang, *Документите на Европската унија*, str. 165.

³⁷ Lang, *Документите на Европската унија*, str. 166.

³⁸ Lang, *Документите на Европската унија*, str. 166.

Zaključek

Nedvomno je bilo življenje v Jugoslaviji prelomnica na poti do uspešne makedonske osamosvojitve, vendar je Makedonija kot država z dolgo zgodovino v boju za svojo neodvisnost, ki traja že od konca 19. stoletja, ko so se ustanovile prve protiosmanske revolucionarne organizacije, skozi znamenito desetdnevno t.i. Kruševsko Republiko in kasneje preko narodno osvobodilno vojno proti fašizmu, dosegla svoj cilj celo eno stoletje pozneje.

Viri in literatura

- Lang, Damir. *Документите на Европската унија во контекст на европската историја (Dokumenti Evropske unije v kontekstu evropske zgodovine)*. Kumanovo 2017.
- Makedonska politična programa Во центар (V centru), »Денот кога се распадна Југославија (Dan, ko je razpadla Jugoslavija).« YouTube. Naloženo 21.01.2014. https://www.youtube.com/watch?v=C6H0C8QtwZw&t=206s&ab_channel=VaskoEftov (dostop: 16. aprila 2020).
- Makedonska politična programa Во центар (V centru), »Како Македонија стана независна држава (Kako je Makedonija postala neodvisna država).« YouTube. Naloženo 9. 9. 2014. https://www.youtube.com/watch?v=dpC3S0LiMIs&t=2804s&ab_channel=VaskoEftov (dostop: 20. aprila 2020)
- Makedonska politična programa Во центар (V centru), »Како се раѓаше македонската држава (Kako se je rodila makedonska država).« YouTube. Naloženo 2. 9. 2014. https://www.youtube.com/watch?v=D9eWGOyKtyw&ab_channel=VaskoEftov (dostop: 17. aprila 2020).
- Republiška volilna komisija – Poročilo o izvajanju in rezultatih predhodne izjave državljanov Republike Makedonije o referendumu, ki je potekal 8. septembra 1991 (Републичка изборна комисија – Извештај за спроведувањето и резултатот од претходното изјаснување на граѓаните на Република Македонија на референдумот одржан на 8 септември 1991 година). Internet Archive Wayback Machine. https://web.archive.org/web/20211118222218/https://old.sec.mk/star/arhiva/1990_Referendum/Izvestaj_za_sproveden_referendum_1990.pdf.
- vbbskmmk, »8 september 1991-2011 20 years independence of the Republic of Macedonia.« YouTube. Naloženo 10. 9. 2001. <https://www.youtube.com/watch?v=j-xzskprRww>.
- vigorstar, »14 Kongres SKJ + TV Dnevnik 2 (23.01.1990).« YouTube. Naloženo 18. 3. 2015. https://www.youtube.com/watch?v=8ySnqKJKgVw&ab_channel=vigorstar (dostop: 16. aprila 2020).
- zgodovina. si, »30 let odhoda slovenske delegacije s 14. kongresa ZKJ.« YouTube. Naloženo 23. 1. 2020. https://www.youtube.com/watch?v=IgF5JdqHdvY&ab_channel=zgodovina.si (dostop: 16. aprila 2020).

Brina Kotar

Protestantska raba glagolice

Izvleček

Prispevek obravnava najstarejšo slovansko pisavo glagolico – njene značilnosti, njeno rabo in teorije njenega nastanka. Pri raziskovanju njene rabe izpostavlja hrvaške glagoljaše in njihovo tradicijo, na katero so se navezali tudi hrvaški protestanti. Predstavlja povezavo med protestanti in glagolico, protestantski odnos do te pisave ter protestantska dela pisana v njej. Ugotavlja, da gre pri reformaciji in njeni rabi glagolice na Hrvaškem za epizodo kratkega trajanja, a izrednega pomena.

Abstract

The paper discusses the oldest Slavic script - Glagolitic - its characteristics, use, and theories of its origin. When researching its use, the article examines the "glagoljaši", Croatian Glagolitic speakers, and their tradition, to which Croatian Protestants were also connected. The article explores the connection between Protestants and Glagolitic, the Protestant attitude towards this script, and the Protestant works written in it. He concludes that the reformation and its use of the Glagolitic script in Croatia is a short-lived but significant episode.

Ključne besede: glagolica, protestantizem, glagoljaši, Ciril in Metod

Uvod

Glagolica je najstarejša slovanska pisava. Poleg glagolice poznamo še eno slovansko pisavo – cirilico, a je glagolica starejšega izvora. Za razliko od cirilice, ki je nastala s spontanim dolgoletnim prilagajanjem grški abecedi, je glagolica avtorska pisava. Za njenega avtorja velja Konstantin Filozof, sv. Ciril, ki je pisavo zasnoval skupaj s svojim bratom (sv.) Metodom, v času misije med moravskimi Slovani v 9. stoletju. Cilj tega poslanstva sta bila opismenjevanje in razsvetljevanje Slovanov. V ta namen so brata in njihovi učenci delovali v ljudstvu razumljivem jeziku – težnja, ki so jo več stoletij pozneje delili tudi protestanti.

Protestantizem, versko gibanje, ki se je začelo v 16. stoletju, je zahtevalo prenovo oziroma reformo cerkvenega reda RKC. Ena izmed glavnih zahtev je bil prevod Biblije in opravljanje bogoslužja v ljudskem jeziku, ne pa v latinščini. Protestantsko gibanje se je skoraj istočasno razširilo tudi na območje današnje Slovenije in Hrvaške. Na tem območju, predvsem na Hrvaškem, je bila glagolica v rabi že od 9. stoletja. Protestanti na teh območjih so se tako lahko naslonili na glagolsko tradicijo in pisavo uporabili za lastno udejstvovanje (hrvaški protestanti), lahko pa so jo zavrnili ter se navezali na nemške pisne zglede (kot npr. Primož Trubar).

V prvem delu bomo najprej na kratko predstavili glagolico in njene značilnosti, nato pa predstavili legendo o sv. Hieronimu kot avtorju glagolice. Za tem bomo raziskali še povezavo med protestanti in glagolico, protestantski odnos do te pisave ter protestantska dela pisana v njej. Pri raziskovanju bomo izhajali iz teze, da je protestante pri njihovi rabi glagolice, v kolikor so jo uporabljali, vodilo predvsem prepričanje, da mora biti vera podana v ljudstvu razumljivem jeziku. V namen članka so bili pregledani viri, večinoma protestantska dela napisana oziroma natiskana v glagolici, prav tako pa tudi dokumenti v glagolici relevantni za raziskovalno temo. V oporo pri tem raziskovanju je bila preučena naslovni temi ustrezna literatura.

Glagolica

Velikomoravski knez Rastislav se je leta 862 obrnil na Carigrad in prosil, da mu pošljejo škofe in duhovnike, ki bodo znali slovanski jezik in v njem učili. Škofa ni dobil, poslali pa so mu

brata Konstantina in Metoda (duhovnika in meniha). Brata naj bi poznala slovanski jezik iz okolice Soluna. To znanje je Konstantinu služilo za podlago pri sestavi prve slovanske abecede – glagolice. Pisava je bila posebej prilagojena za potrebe liturgije v posebnem jeziku – starocerkveni slovanščini. Stekla je živahna prevodna dejavnost in prevedena so bila najpomembnejša bogoslužna besedila.

Glagolsko abecedo sestavlja 38 grafemov oziroma pisnih znamenj za glasove. Razpored črk se je nekoliko razlikoval od današnje latinične abecede (a, b, c, č, d ...) – prva črka je bila tudi pri glagolici a, sledila je črka b, tretja črka je bila v in četrta g. Vsaka črka glagolice ima ime. Glede na imena prvih dveh črk (az in buki) se je glagolska abeceda imenovala »azbuka«: a – azB (slov. »jaz«), b – buky (slov. »črka«), v – věd (slov. »vem«). Glagolske črke ne označujejo le zvokov, ampak imajo tudi številčno vrednost. Ko je črka v glagolici označevala številko, se je nad njo pojavil podnaslov (~), okrog pa pike. Imena črk niso poljubna, ampak imajo pomen. Na primer prvih devet črk glagolice (A = az, B = buki, V = vjedi, G = glagolica, D = dobro, E = da, Ž = živeti, DZ = zelo, Z = v zemljo) izražajo sporočilo: »Jaz, ki poznam črke, pravim, da je zelo dobro živeti (na) Zemlji.« Ta misel izraža stališče, da sta poznavanje črk in pismenost osnova dobrega življenja.¹

Ločimo dve vrsti glagolice: oblo ali okroglo in oglato ali hrvaško. Prvotna, obla različica glagolice, je najstarejša znana oblika glagolice, besedila, pisana v njej, so nastajala med 9. in 12. stoletjem. Razširjena je bila po večini slovanskih dežel. Obla je glagolica vseh Slovanov in pisava najstarejših ohranjenih slovanskih knjig, kot so *Assemanijev*, *Marijev in Zografov evangelij*, *Kločeva glagolica* ... Poznejša, oglata glagolica, pa je značilna za hrvaške kraje, saj so po 12. stoletju glagolico uporabljali samo še Hrvati. Prilagodili so jo svojim potrebam in tako ustvarili novo vrsto glagolice, ki je ponekod v uporabi ostala vse do konca 19. stoletja. Poleg cerkvenoslovanske hrvaščine je bil v glagolici zapisan tudi starohrvaški jezik, večinoma čakavsko narečje.²

Številne teorije so povezovale razvoj glagolice z grškimi črkami. Številne vrednosti glagolice pa (za razliko od mlajše cirilice) ne sledijo grškim in to lahko nakazuje, da se kljub podobnosti glagolica ni organsko razvila iz drugih abeced (na primer grške ali hebrejske). Pravzaprav se zdi, da različnost glagolice z drugimi abecedami spodbujala občasno vizualno (in zelo redko tudi numerično in/ali simbolno) korelacijo z nekaterimi znaki iz drugih abeced. Ta različnost je eden od razlogov, zakaj velja prepričanje, da je glagolica edinstvena: umetna stvaritev in ne razvoj.³

Do takšnih spoznanj je prišel Čeh Josef Dobrovský (1753–1829), avtor prve znanstvene slovnice cerkvenoslovanskega jezika, napisane v latinščini. Bil je mnenja, da so glagolico oblikovali hrvaški glagoljaši v 13. stoletju na podlagi cirilske pisave. Njegove trditve je ovrgel Jernej Kopitar (1780–1844), ki je prvi opazil razlike med okroglo in oblo različico glagolice. Leta 1836 je Kopitar izdal zbornik *Glagolita Clozianus*, v katerem razpravlja o zgodovini in kulturnem poreklu Slovencev. Prvenstvo glagolice nad cirilico je dokončno potrdil Slovak Pavol Jozef Šafařík (1795–1861), z njegovimi ugotovitvami se je strinjal tudi Miklošič.

Zanimivo je, da se ime glagolica pojavi precej pozno. Verjetno je prvič glagolico tako poimenoval Franjo Glavinić leta 1626 v pismu kardinalu prefektu propagande, ko mu je povedal, da je celoten misal prepisal v glagolici in da pričakuje, da bo tiskana na Reki, vendar se to ni zgodilo. V tem pismu se »Glagoliza« pripisuje sv. Hieronimu, »Zurilliza« – cirilica pa je delo sv. Cirila.⁴

¹ Mihajlević, *Glagoljica*.

² Mihajlević, *Glagoljica*.

³ Benitan, »Rain of God's Letters – Glagolitic Alphabet as a Mystical Tool?«, 5.

⁴ Bratulić, »Glagolizam i glagoljaštvo«, 54.

Kako je sv. Hieronim postal Dalmatinec in stvaritelj glagolice

Eno izmed najširše razširjenih in najdlje veljavnih prepričanj o nastanku glagolice je legenda o cerkvenem očetu Hieronimu kot iznajditelju glagolice in prevajalcu Svetega pisma v slovanščino. Za prevajalca Biblije v jezik Slovanov velja Hieronim tudi Erazmu Rotterdamskemu.⁵

Izročilo Hieronimovega avtorstva glagolice se utemeljuje na domnevah, da je bil Hieronim hrvaškega porekla, da naj bi prevedel Sveto pismo ne le v latinščino, ampak tudi v svoj materni jezik, ki je v tej domnevi hrvaščina; da je v latinico prevedel *Kozmografijo* Etika Istra, na koncu katere je abeceda, v kateri so nekateri prepoznavali zametke glagolice. Vse tri domneve so danes ovržene in veljajo za zgodovinsko neutemeljene.

Ko je bil mit o Hieronimu sprejet, se je hitro razširil po katoliškem Balkanu in širše. Cerkvonoslovanski jezik se je običajno imenoval slovanski (ali kakšna različica tega) in včasih ilirski, včasih pa tudi »hieronimski jezik.« Nekoliko pogosteje so glagolico začeli imenovati »hieronimske črke«.⁶

Zanimiv primer, kako je mit prodril v razmišljanje tudi visoko izobraženih cerkvenikov, je Jurij (Georgius) Slavovski (ok. 1355–1416). Georgius je preučeval Hieronimove rokopise. V nekem pismu je Hieronim omenil prevajanje psalmov, ni pa navedel, za katere jezike gre. Očitno je šlo za prevajanje iz grščine in/ali hebrejščine v latinščino, Georgiusov obrobni komentar trdi, da je Hieronim prevajal Psalter v slovanščino, doda pa še, da je bilo to »v moj jezik«. Drugje na robu besedila Georgius omenja Hieronimovo (glagolico) abecedo kot hrvaško.⁷

Poleg tega, ker Slovani v Dalmaciji in okolici niso bili dobro obveščeni o svojem poreklu, so nekateri takrat (in vse več v naslednjih letih) izražali mnenje, da so Slovani (ali nekatere posebne podskupine med njimi) avtohtoni v regiji. Očitni anahronizem med Hieronimovimi datumi in datumi slovanskih selitev jim torej ni bil očiten.⁸

Prvo pisno omembo pripisa glagolice svetemu Hieronimu najdemo v pismu iz leta 1248, ki ga je papež Inocenc IV. napisal škofu iz Segne Filipu. Papež piše, da ga je škof obvestil, da se na Hrvaškem uporablja posebna abeceda, katere avtor je, po mnenju tamkajšnje duhovščine, sv. Hieronim: »*Porrecta nobis petitio tua continebat, quod in Slavonia est littera specialis, quam illius terrae clerici se habere a b. Hieronymo asserentes, eam observant in divinis officiis celebrandis.*«⁹

Za razvoj Hieronimovega kulta so gotovo zaslužni glagoljaši, ki so se s svetnikovo avtoriteto ščitili pred nenehnimi očitki, da ne pripadajo rimski Cerkvi, ker so maševali v slovanskem jeziku in uporabljali glagolico. Italijanski škofje so soglasno pozvali k latinščini, obsojali so mašo v »barbarskih jezikih« – v tem primeru slovanščini. Ostala pa je ubežna klavzula – da se je slovanščina lahko uporabljala v primeru, da duhovniki nekega območja niso znali latinščine. To je očitno veljalo za večji del Dalmacije in ožje Hrvaške, izven večjih mest. Slovanščina je tako še naprej uspevala.¹⁰

Cerkveno izročilo, po katerem sv. Hieronim prihaja iz Dalmacije, je zelo staro, tako kot njegova tesna povezanost s hrvaško kulturno dediščino, ki ga ima ne samo za Hrvata, ampak tudi za zaščitnika Dalmacije. Prav ta pobožna laž (»pia fraus«) je bila koristna in dolgoročno odločilna, da je bila glagolica, kot pismo sv. Jeronima, spoštovana in je v njej znamenita tiskarna Torresani iz Benečije natisnila glagoljski brevir (1493) in lepo glagolsko

⁵ Simoniti, *Med humanisti in starimi knjigami*, 170.

⁶ Fine, »The Slavic Jerome,« 103.

⁷ Fine, »The Slavic Jerome,« 104.

⁸ Fine, »The Slavic Jerome,« 104.

⁹ Archivio Segreto Vaticano, Reg. vat, br. 21, f. 522rv.

¹⁰ Fine, »The Slavic Jerome,« 102.

začetnico (1527). Humanisti, hrvaški in evropski, so menili, da je treba pismo svetega Hieronima poznati in spoštovati.¹¹

Hieronimski mit se je začel uporabljati kot utemeljitev slovanskih bogoslužij in besedil vsakič, ko so latinisti začeli napad nanje. Ti napadi so bili pogosti kljub papeški odobritvi. Zanimivo pa je, da ni nobenega dokaza, da bi kateri koli nasprotnik, tudi v poznem osemnajstem stoletju, kdaj izpodbijal ta mit.¹² V obrambi glagoljašev pred morebitnimi obtožbami krivoverstva se je Hieronim kot cerkvena avtoriteta, a tudi kot Dalmatinec po rodu, ponujal kot odlična izbira. Ne glede na zgodnje začetke je šele v 15. stoletju njegov svetniški kult postal vseprisoten v različnih kontekstih in oblikah češčenja v Dalmaciji, srednjeveški Hrvaški in Slavoniji, pa tudi med izseljenskimi skupnostmi na Apeninskem polotoku.¹³

Nedvomno je, da Slovani v Dalmaciji niso avtohtoni in da sv. Hieronim, ki je živel v 4. in 5. stoletju, ni mogel biti avtor glagolice. Vendar so glagoljaši še vedno častili sv. Jeronima ter njegovo službo in življenjepis najdemo v številnih hrvaških glagoljskih brevirjih in zbornikih. Čeprav Hieronima danes ne štejemo za začetnika glagolice, je glagolica pridobila legitimnost prav zaradi avtoritete cerkvenega očeta. Sv. Hieronim je eden najbolj priljubljenih svetnikov zahodnega krščanstva, njegova vsestranska svetniška podoba pa se je uveljavila v številnih gibanjih, od humanizma in renesanse do reformnih duhovnih gibanj.

Glagolica pred protestantizmom

Kot čisti unikum v Evropi so obstajali glagoljaši, duhovniki, ki so v zasebnem, javnem in liturgičnem življenju uporabljali glagolico. Bogoslužje je potekalo v hrvaški različici staroslovenskega jezika. Svoj način delovanja so razlagali oziroma utemeljevali na legendi o sv. Hieronimu kot izumitelju glagolice, ki smo jo predstavili zgoraj. Mit o sv. Hieronimu je bil ključna obramba glagoljaškega delovanja znotraj vesoljne cerkve – glagoljaši so verjeli, da tako branijo stare pravice in prvotne privilegije, ki jim jih je pridobila in vzpostavila oblast velikega cerkvenega očeta. Kljub temu jih je katoliška cerkev tolerirala, nikoli pa jih ni v celoti sprejela ali nanje gledala naklonjeno. Zato so živeli v podeželskih župnijah in po podeželskih kapitljih, razen v mestu Senj, ki je bilo tudi glagoljaška škofija.¹⁴ Prvo tiskano knjigo v glagolici, *Misal*, so izdali leta 1483.¹⁵

Sredi 13. stoletja je glagoljaštvo pridobilo legitimnost za soobstoj kot možnost v katoliški cerkvi, kar pomeni, da se je bogoslužje rimskega obreda lahko izvajalo enako v latinščini in cerkveni slovanščini – takrat se je začela t.i. zlata doba hrvaškega glagoljaštva, v kateri je nastala izjemno velika literarna dediščina. S tem so bili ustvarjeni pogoji, da se je glagolica trdno uveljavila v bogoslužni rabi (misali in brevirji), a tudi okrepila in postala pisava liturgične, poučne, moralno-teološke ter pridigarske literature v hrvaški cerkveni slovanščini. Danes poznamo veliko pisarjev glagoljašev, ki so podpisovali svoja dela: knez Novak Disislavić, Kirin iz Senja, Gregorij Borislavić iz Modruša, Vid Omišljanin, Bartol Krbavac, Luka iz Vrbnika, nadškof Tomaš iz Senja, Broz Kolunić, pop Petar Fraščić, Blaž Baromić, pop Martinac Lapčanin iz 15. stoletja; na prelomu stoletja, ko je bila potreba po rokopisih še vedno velika, pa fra Stipan Belić, pop Šimun Greblo ali fra Šimun Klimantović¹⁶

Glagoljaši so nehote zatrli kult sv. brata, Cirila in Metoda, v koledarjih pa ohranili grške svetnike, nekaj elementov iz legende o njih pa pripisovali sv. Hieronimu. V eni od izdaj življenjepisa tega svetnika je navedeno: ko je Hieronim zagovarjal slovansko bogoslužje pred

¹¹ Bratulić, »Glagoljaštvo i glagolizam,« 156.

¹² Fine, »The Slavic Saint Jerome,« 104.

¹³ Ivić, »Kako je sveti Jeronim (p)ostao Dalmatinac?,« 219.

¹⁴ Bratulić, »Glagoljaštvo i protestantizam,« 232.

¹⁵ Bratulić, Josip. »Glagoljica u srednjoj Istri,« 70.

¹⁶ Botica, »Glagoljski pisari.«

papežem in kardinali in so bili cerkveni očetje proti njegovemu predlogu, se je zaslišal glas iz nebes: »Vsak duh naj hvali Boga!«¹⁷ Glagoljaši so trdno verjeli, da imajo za seboj ne le sv. Hieronima, ampak tudi pristni božji glas, ki je spregovoril v njihovo obrambo, varoval bogoslužje, jezik, pisavo ter pisano božjo besedo – Sveto pismo, ki so ga zato *lahko* imeli v svojih brevirjih in misalih, v svojem jeziku.

S stoletji je glagolico vse bolj izpodrivala latinica: tako na primer po letu 1791 ni bil natisnjen noben nov brevir več – duhovniki so prešli na *Breviarium Romanum*. Ta de facto trijezičnost, torej: maša obhajana v cerkveni slovanščini, recitacije brevirja v latinski različici, zakramenti pa v hrvaškem ljudskem jeziku,¹⁸ je trajala vse do liturgične reforme v 20. stoletju. Glagoljaški običaj je dobil nov zagon s panslovanskim gibanjem, ki so ga podpirali tudi krogi hrvaške duhovščine. Njegov najvidnejši predstavnik je bil đakovski škof Josip Juraj Strossmayer (1815–1905). Po Strossmayerju bi prepad med ločenima cerkvama katoliških Hrvatov in pravoslavnih Srbov lahko delno zapolnila skupna cerkvenoslovanska liturgija – zato se je obrnil h glagolici in njenim (morebitnim) avtorjem – »slovanskima« apostoloma Cirila in Metoda ter skušal pri Svetem sedežu posredovati za njeno širjenje. Glavni urad na Dunaju je dejavnosti đakovskega škofa označil za nevarne in se bal zaostrovanja že tako napetih narodnostnih razmer znotraj Avstro-Ogrske. Tako so posredovali pri Svetem sedežu in poskušali preprečiti Strossmayerjeve prizadevanja ter se celo zavzemali za spodbujanje zamiranja uporabe glagoljaškega običaja. Pritisk habsburške monarhije je privedel do tega, da je kongregacija ta običaj uvrstila med *privilegium locale*. Vsaka skupnost, v kateri so brali mašo v cerkveni slovanščini, je morala predložiti listinske dokaze, da se je ta običaj izvajal več kot trideset let; sicer pa je bila predpisana vrnitev k *Missale Romanum*. Tako se je znatno zmanjšalo širjenje rabe glagolice. Toda za njeno zdesetkanje so bili odločilni tudi notranji razlogi, saj je bilo v semeniščih vse manj glagoljašev, glagoljaško duhovniško šolanje pa je bilo institucionalizirano z nezadostno infrastrukturo.¹⁹

Hrvaško glagoljaško liturgično slovstvo kot posebnost rimskocerkvene kulture je bilo v uporabi do konca 19. stoletja, torej do zadnje izdaje *Missale Romanum* v glagolici Antuna Dragutina Parčića. Ohranila se je tudi v notarskih zapisih, zakonikih, zbornikih z literarnimi besedili, prevedenimi iz latinščine ali italijanščine, v opombah ob robu z dragocenimi zgodovinskimi podatki, kot del hrvaške pismenosti in kulture.²⁰

Protestantizem in glagolica

Protestantsko gibanje na Hrvaškem je bilo tesno povezano z glagoljaši. Za raziskovalce, predvsem katoliške, je bil njihov način bogoslužja in maševanja le še en dokaz nenehne in vztrajne nagnjenosti glagoljašev h krivoverstvu. Za druge je bil to pravi znak povezanosti med hrvaškimi glagoljaši in nemškim reformacijskim gibanjem.²¹ Iz samih glagoljaških krogov so izhajali številni hrvaški protestanti, npr. Stjepan Konzul, ki je bil rojen v Buzetu, služboval pa v Starem Pazinu in bil tako povezan z dvema srednjeveškima glagoljaškima središčima.²²

Reformatorske ideje iz Nemčije so močno odmevale na Hrvaškem, predvsem v Istri in Međimurju. A delovanje hrvaški protestantov ni bilo omejeno zgolj na njihove dežele – bili so zelo aktivni tudi v nemškem prostoru: npr. Stjepan Konzul, Anton Dalmatin in Matija Vlačić Ilirik so delovali v osrednjih tokovih nemškega protestantskega gibanja; slednjega pa naj bi

¹⁷ Bratulić, »Glagoljaštvo i protestantizam,« 232.

¹⁸ Bukovec, »Der Glagolitische Usus,« 104.

¹⁹ Bukovec, »Der Glagolitische Usus,« 105–106.

²⁰ Kuhar, »Tragovi čirilometodskoga nasljeđa u Hrvatskoj,«

²¹ Bratulić, »Glagoljaštvo in protestantizem,« 231.

²² Bratulić, »Glagoljica u srednjoj Istri,« 71.

sam Luter imenoval »Ahil protestantske vere.«²³ Vsi hrvaški protestantski pisci so bili osredotočeni na prevajanje in popravljane hrvaških knjig, ki so bile tiskane v glagolici, cirilici in latinici.

Reformistična misel je bila tako priljubljena, da so jo v Istri, vsaj v začetnih obdobjih, sprejeli številni glagoljaši, ki so v njej videli rešitev številnih svojih stanovskih in osebnih težav. Ideje, ki so s knjigami in ljudmi prišle na Hrvaško in v Istro, so spremenile številne oblike duhovnega in družbenega življenja tistega časa. Meščani v nekaterih hrvaških mestih so kazali močne protestantske težnje – na Reki, v Varaždinu in Zagrebu; podobno se je dogajalo v Istri: v Pazinu, Kopru, Piranu, Pulju in Rovinju.²⁴

Protestantska misel se je na tem področju izrazila najprej kot nasprotovanje številnim zlorabam cerkvenih fevdalcev, šele nato pa v obliki teoloških nasprotovanj tradicionalnemu nauku RKC. Tu se kaže vpliv glagoljaških duhovnikov, ki so se želeli predvsem novih knjig in novega znanja. Tako so predgovore protestantskih knjig prispelih iz Nemčije, ki so vsebovali napade na RKC in njeno hierarhijo, trgali ven.²⁵ Josip Bratulić navaja, da je Konzul Stjepan, ki je okoli božiča 1562 šel skozi Istro, da bi našel sodelavce za prevajanje in popravljane svetopisemskih besedil, veliko lažje našel sodelavce širitev za svetopisemske knjige kot za knjige s protestantsko propagandno vsebino.²⁶ Naposled so se glagoljaši in hrvaški protestantski delavci v tiskarni v Urachu zbrali okoli gesla »s knjigami graditi in ne rušiti.«²⁷

Tiskarna v Urachu je bila ustanova ključnega pomena za potek reformacije na slovenskih in hrvaških tleh.²⁸ Po uvedbi reformacije v vojvodini Württemberg je Baron Hans von Ungnad, Freiherr von Sonnegg (1493–1564), nekdanji deželni glavar Štajerske, ustanovil Svetopisemski zavod s tiskarno v Urachu pri Tübingenu (1560–1564). V samostan se je po naročilu vojvode Christopha von Württemberg preselil Primož Trubar. Trubar je bil imenovan za direktorja inštituta, v katerem je bilo zaposlenih devet ljudi. Njegov glavni cilj je bil izdelovanje protestantskih knjig in širjenje evangelija ljudem vseh ver na Hrvaškem, v Dalmaciji, Slavoniji, Bosni, Srbiji, Bolgariji in vse do Carigrada. Za doseg tega cilja je Trubar zaposlil dva hrvaška protestanta, Stjepana Konzula in Antuna Dalmatina, ki sta njegova verska dela prevedla v hrvaščino z glagolico in cirilico. Prav tako sta bila zaposlena dva srbska pravoslavna menihi iz Srbije in Bosne, Matija Popović in Jovan Maleševac, ki sta lektorirala cirilico Konzulovih in Dalmatinovih prevodov.²⁹

Knjige tiskarne iz Uracha (ki nosijo žig Tübingena) so velika bibliografska redkost in čeprav so bile natisnjene v približno 25.000 izvodih, je znano, da se jih je do danes ohranilo le približno 250 v približno 50 evropskih zbirkah.³⁰

Tako sta A. Dalmatin in Konzul v sodelovanju prevedla in uredila večino protestantske knjižne zaloge, namenjene širjenju nove veroizpovedi med Hrvati, Srbi in tudi Italijani. Na tej točki so še uresničevali Trubarjev program in njegova dela v slovenščini so prevajali, dokler še niso delovali samostojno.³¹ V času skupnega sodelovanja v tiskarni se je Trubar, ko je pisal predgovore za njegove glagolske in cirilske izdaje, podrobneje ukvarjal z vprašanjem

²³ Bratulić, »Glagoljica u srednjoj Istri,« 71.

²⁴ Bratulić, »Glagoljaštvo in protestantizem,« 232.

²⁵ Bratulić, »Glagoljaštvo in protestantizem,« 233.

²⁶ Bratulić, »Glagoljaštvo in protestantizem,« 233.

²⁷ Bratulić, »Glagoljaštvo in protestantizem,« 233.

²⁸ »Ena izmed teh polemik je tudi, kako tiskarno poimenovati, glede na to, da se v literaturi omenjajo različna imena (Hrvaški svetopisemski inštitut, Hrvaška založba v Urachu itd.)« Bratulić, »Glagoljaštvo in protestantizem,« 233.

²⁹ Badurina Stipčević, »Protestantski prijevod Biblije,« 12.

³⁰ A Collection of Primož Trubar Slovenian and Croatian Protestant Books in the British Library.

³¹ Dalmatin, Antun. *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*.

hrvaškega jezika. Oznaka »hrvaško« mu je v najožjem obsegu pomenila samo čakavsko jezikovno varianto, pisano z glagolico, v najširšem obsegu pa je zajemala celotno južno-slovansko območje in se razprostirala od jugovzhodne slovenske meje do Carigrada. Pozneje se mu je žarišče zanimanja spet omejilo na slovensko in neposredna sosedna območja.³²

Bratulić povezuje razkol med hrvaškimi in slovenskimi protestanti oziroma Trubarjem z dejstvom, da so se hrvaški protestanti samozavestno naslonili na glagoljaški prevod Biblije, v katerem so nameravili zgolj popraviti tisto, kar je bilo zmotnega (nastalo z napačnim branjem in napačno interpretacijo). Zato naj ne bi prevzemali in prevajali iz nemščine, Lutrove redakcije, ali iz slovenskih knjig Trubarja. Trubar tega nikakor ni mogel razumeti in zato je, po Bratuliću, prišlo do razkola med njim in hrvaškimi protestanti.³³

To stališče je gotovo preostro. Jembrich v svojem delu med drugim opisuje skrb Primoža Trubarja za hrvaški prevod Svetega pisma in sodelovanje znotraj tiskarne v Urachu, ki je sploh omogočilo ta prevod.³⁴ Do razcepitve med slovenskimi in hrvaškimi protestanti je prišlo organsko, ne pa »nasilno.« V 16. stoletju imamo na območju današnje Slovenije in Hrvaške nezapisane in že zapisane regionalne jezike, od katerih so nekateri že oblikovali nadregionalne pisne tradicije, a njihove meje niso bile stabilne. Ni še bilo natančnih narečnih razmerij med »hrvaškim« in »slovenskim« jezikom, niti še niso predstavljala zavezujočega in standardiziranega sistema pisnega jezika v smislu narodnega jezika v današnji obliki. Reformatorji niso imeli namena ustvarjati standardiziranih nacionalnih pisnih sistemov, državne in družbene razmere pa niso bile pripravljene ne na učinkovito standardizacijo ne na kodifikacijo. Lahko govorimo kvečjemu o težnji po ravnovesju med nekaterimi plastmi besedišča posameznih jezikovnih pokrajin.³⁵

Ne glede na osebna razhajanja v drugih vprašanjih so slovenski in hrvaški reformatorji v veliki meri tvorili interesno skupnost. Tudi Trubar je večkrat poudaril, da so v verskem slovstvu Slovencev in Hrvatov podobne razmere, ki jih je treba prenoviti. V nemškem predgovoru k 1. delu slovenske Nove zaveze (1557) lahko preberemo: »Aber die güthen behertzigten Crabaten haben auch kein Bibel, noch den ganzen Catechismus als wenig wir Windischen in jrer Sprach und Schrifften.«³⁶ Trubar se dotakne tudi dotedanje hrvaške tiskarske dejavnosti:

»Haben sich bißher schlecht mit jrem Meßbüch und Breviario betragen müssen. Und dise jre zwey Bücher seind vor vil Jaren so finster und unverstendig verdolmetscht, das jre Priester selbs vil Wörter auch in den sonntäg- lichen und gewonlichen Evangelien nicht versteen.«³⁷

In v nemškem predgovoru 1. delu Nove zaveze (1562) v hrvaški glagolici piše Trubar:

»Die Crobaten, Dalmatiner, Boßner, Syrffen und Bulgarier haben gleich wol jre Sprach mit zweierley Geschriften oder Büchstaben geschriben, aber sie haben kein gantze Bibel, noch Catechismus bißher gehabt in jrer Sprach; haben sich allein mit iren Brevieren oder Betbüchernund Meßbüchern behelffen müssen und dieselbigen Bücher sind vor vil Jaren der- massen dunkel und unverstendig mit ettlichen lateinischen Wörtern vermischet und vertolmetscht,

³² Dolinar, *Slovenska literarna veda*, 20.

³³ Bratulić, »Glagoljaštvo in protestantizem,« 233.

³⁴ Kuštović, »Filološka proučavanja hrvatskoh protestantskih tekstova.,« 46.

³⁵ Hafner, »Die slowenische Reformation,« 368.

³⁶ Trubar, *Nemški spisi*, 21.

³⁷ Hafner, »Die slowenische Reformation,« 368.

das auch jre Priester selbst vil Wörter in den Sontäglichen Evangelien nicht verstehn.»³⁸

Podobno Stjepan Konzul in A. Dalmatin začenjata svoj predgovor v isti knjigi.³⁹

Torej je nesmiselno ostro razmejevati protestantske mislece, ko pa so intelektualno najaktivnejši zagovorniki reformacije in izvajali jezikovno nadregionalno prakso, če že od začetka niso bili dvojezični ali celo trijezični. Konzul, A. Dalmatin, Juraj Juričić in Trubar so govorili hrvaško, slovensko, nemško in italijansko, Trubar pa je v vseh jezikih tudi pridigal.⁴⁰ Vsekakor je Trubarjev odnos do drugih jezikov in njihovih govorcev povsem v duhu protestantskega humanizma tistega časa. Peter Pavel Vergerij ml. in Trubar sta si intenzivno prizadevala za rokopisni prevod Svetega pisma v glagolici, ki ga je izdelal creški menih Nikolaj Mojses.⁴¹

Gotovo je Trubar glavna oseba, ki združuje slovenske in hrvaške protestante. Izven njegovega zanimanja za hrvaško protestantsko dejavnost, v katero je bila zajeta tudi glagolica, se slovenski protestanti z glagolico niso posebej ukvarjali.

Jurij Dalmatin je svojemu prevodu dodal register nekaterih besednih variant. Postavil jih je v štiri stolpce z oznakami »krajnski«, »koroški«, »slovenski ali bezjački«, »hrvacki, dalmatinski, istrijanski ali kraški« – tako sploh ni dosledno ločeval različnih slovenskih od hrvaških govorov.⁴² Adam Bohorič v predgovoru *Uric* mimogrede opomni, da je raba cirilice in glagolice na Kranjskem že skoraj propadla.⁴³ Sebastijan Krelj pa se je ukvarjal z vprašanji jezika in pravopisa, a je glagolico omenil zgolj epizodično. V predgovoru k njegovi *Postili slovenski* (1567) je podal ugotovitev: »Inu so edni navajeni na to staro slovensko, hrvatsko ter ćurilsko pismo.«⁴⁴ Želel si je, da bi se tudi na Kranjskem obnovila raba »ćurilskega lepega pisma,« a se je zavedal, da iz zgodovinskih razlogov to ne bo več mogoče – tako je sprejel latinico.

Slovenski protestanti so, vsaj v prvem delu reformacijskega gibanja, delovali v tesni povezavi s svojimi hrvaškimi kolegi. Trubar se je naposled odločil proti vseslovanskem jezikovnem univerzalizmu (ki ga je sicer vsaj minimalno zagovarjal Vergerij⁴⁵) in razmejitev slovenščina / hrvaščina ter naslonitev na nemški prostor. Vrnimo se torej k hrvaškim protestantom.

Hrvaški protestantski pisci so imenovali svojo pisavo »glagolska pisma«, »glagolske knjige«, »hrvatski žig«.⁴⁶ Najobsežnejši podvig bogate založniške dejavnosti hrvaških protestantov je izdaja Nove zaveze, v glagolici, natisnjene v dveh delih, 1562 in 1563, in cirilici iz leta 1563. V obdobju od 1561 do 1565 je bilo izdanih okoli trideset hrvaških protestantov knjig, 14 v glagolici, 8 v cirilici in 6 v latinici. Dela protestantske literature po vsebini in namenu lahko razvrstimo v:

1. *Pokusni list* – v glagolici (1560), cirilici (1561), in 1564 ponovno tiskan v vseh treh pisavah – kot navodila za branje ;
2. *Tabla za dicu* – v glagolici in cirilici (1561);
3. *Katekizam* – v glagolici (1561), cirilici (1561), latinici (1564);

³⁸ Trubar, *Nemški spisi*, 444.

³⁹ Hafner, »Die slowenische Reformation,« 372.

⁴⁰ Hafner, »Die slowenische Reformation,« 367.

⁴¹ Hafner, »Die slowenische Reformation,« 373.

⁴² Dolinar, *Slovenska literarna veda*, 22.

⁴³ Rupel, *Slovenski protestantski pisci*, 351–366.

⁴⁴ Rupel, *Slovenski protestantski pisci*, 313.

⁴⁵ Marinčič, »Vergerij mlajši in Primož Trubar,« 87.

⁴⁶ Bratulić, »Glagolizam,« 55.

4. *Novi testament* – v glagolici (1562), cirilici (1563);
5. *Jedni kratki razumni nauci* – v glagolici (1562), cirilici (1562);
6. *Artikuli* – v glagolici (1562), cirilici (1562);
7. *Postila* – v glagolici (1562), cirilici (1563), latinici (1568);
8. *Kratka suma* – v glagolici (1563);
9. *Govorenje vele prudno* – v glagolici (1563), latinici (1565);
10. *Crikveni ordinalic* – v glagolici (1564), latinici (1564);
11. *Spovid* – v glagolici (1564), latinici (1564);
12. *Bramba* – v glagolici (1564), latinici (1564);
13. *Razgovaranje meju papistu i jednim luteranom* – v latinici (1555);
14. *Starozavjetni proroci* (razlage prerokov v hrvaščini) – v latinici (1564).⁴⁷

Najpomembnejše delo protestantske literature je prevod Nove zaveze v hrvaščino (1562–1563), natisnjene v glagolici in cirilici, ilustrirane z lesorezi, z obsegom 898 strani.

Izdaje Nove zaveze so bile namenjene glagoljaškim pokrajinam Istre, Kvarnerja in Dalmacije. Glagolske izdaje Nove zaveze sta prevedla in uredila Stipan Konzul Istranin in Anton Dalmatin. Pri prevajanju in lektoriranju so jim pomagali kolegi, večinoma glagoljaši, Istrani Juraj Cvečić, Matija Živčić, Ivan Fabijanić, Frane Hlej, Vinko Vernaković, Matija Pomazanić, Juraj Juričić iz Vinodola, Leonard Merčerić iz Cresa [...] Kot je sklepati iz korespondence, so ti svetopisemski delavci delali na prevodih v več krajih, v Urachu, Ljubljani in Istri. [...] Glede na izvor hrvaških prevajalcev in lektorjev, ki so večinoma izhajali iz čakavskega govornega območja, imajo besedila Nove zaveze v osnovi čakavski substrat, a tudi elemente štokavščine, cerkvenoslovanščine in slovenščine. V istem predgovoru sta avtorja omenila, po katerih predlogah prevajata: »Novo zavezo smo začeli iz večine latinskih, vlaških, nemških in kranjskih prevodov v hrvaški jezik.« A zdi se, da se jih je največ oprlo na Lutrov in Erazmov prevod Svetega pisma. [...] Približno trideset glagoljskih brevirjev in več kot dvajset rokopisnih in tiskanih misalov iz obdobja od 13. do sredine 16. stoletja vsebuje svetopisemska berila, iz katerih lahko rekonstruiramo hrvaški glagoljski prevod Svetega pisma.⁴⁸

Glede na zgornji citat lahko sklepamo, da je protestantska prevodna dejavnost potekala kot kolegialni projekt večih mislecev – idejni transfer je bil, razumljivo, v polnem teku; in tako lahko razumemo, da hrvaški protestanti niso bili tako nasprotni oziroma neodvisni od nemških in slovenskih vplivov oziroma predlogov ter podlag kot trdi Bratulić. Protestantska dejavnost je, glede na število prevedenih in natisnjenih tekstov, dobro delovala:

»iz korespondence hrvaških reformatorjev izvemo, da so iskali glagoljaško Sveto pismo [...] nameravali natisniti tudi celotno Sveto pismo in so iskali takšno besedilo v glagolici, ki bi služilo kot predloga in v pomoč pri prevajanju Svetega pisma, predvsem Stare zaveze. Videti je, da so iskali Sveto pismo Bernardina Frankopana, ki je verjetno nastalo leta 1521.«⁴⁹

To je bilo vsaj delno pionirsko, predvsem pa težko delo, prevajanje Svetega pisma namreč, pri katerem je prevejalec pogosto deloval brez fiksne opore. Tako prevajalec, podpisan kot Stipan Istrin, v predgovoru h *Katekizmu* (1561):

»Mi vas prosimo da ovo naše pruo delo, tumačenoje i štampanoje od nas sada za dobro vazmite i na bolše obraćajuje i tomačeći razumejte. I ako je u njem ko

⁴⁷ Kuštović, »Filološka proučavanja«, 44-45.

⁴⁸ Badurina Stipčević, »Protestantski prijevod Biblije,« 12.

⁴⁹ Badurina Stipčević, »Protestantski prijevod Biblije,« 12.

pomankanje u tlmačenju, u besidah ili u sloujeh v ortografiji, to isto nam skoro date u pravoj ljubavi na znanje. Hoćemo te iste za naprvo u drugih knjigah popraviti začto za ovimi knjigami (ako Bog bude hotil) hoćemo Novi Testament z glagolskimi i cirulskimi slovni štampati...»⁵⁰

Vsako novo natisnjeno verzijo so popravili in se tako vedno znova bolj približali »pravemu«, med ljudmi govorjenemu jeziku.⁵¹ Hrvaški protestanti so si želeli oddaljiti se od tradicionalnega jezika bogoslužnih hrvaških glagolskih knjig, in to tako, da so v svetopisemski slog vnašali elemente govorenega jezika. Toda ne glede na ta prizadevanja so bili hrvaški protestanti še vedno v veliki meri vezani na hrvaško svetopisemsko in liturgično tradicijo.⁵² Na sploh je bilo vodilno načelo reformatorjev stremljenje k čim večji razumljivosti. Podoben impulz je izražal tudi Trubar, ki je svojo slovenščino označil z besedami: »*Inu mi nesmo v le-timù nasimu obracanu oli tolmačevanu lepih, gladkih, visokih, kunstnih, novih oli neznanih besed iskali, temúc te gmajnske krajnske preproste besede, katere vsaki dobri preprosti Slovenec lehku more zastopiti.*»⁵³ Takšno vodilo pa seveda najdemo tudi pri Martinu Lutru: »*Ich habe keine gewisse sonderliche eigene Sprache im Deutschen, sondern brauche der gemeinen deutschen Sprache, das mich beide, Ober- und Niederländer, verstehen mögen.*»⁵⁴

Med hrvaškimi protestantskimi pisci, ki so delovali predvsem v emigraciji, je bil A. Dalmatin najzanesljivejši prevajalec.⁵⁵ Sicer pa je protestantska prevodna dejavnost skupno delo A. Dalmatina in Konzula ter rezultat medsebojnega popravljanja in posvetovanja. V cirilske izdaje sta vključila vrsto cerkvenoslovanskih elementov, dosledno v štokavsko-ikavski obliki. Da bi jih razumeli v čim večjem številu hrvaških in srbskih območij, so hrvaški protestanti svoj jezik zavestno prilagajali različnim jezikovnim tradicijam, v osnovi pa so uporabljali severnočakavsko narečje, ki je prepleteno s kajkavsko-slovenskimi, štokavskimi in cerkvenoslovanskimi oblikami.⁵⁶

Eden osrednjih problemov, ki so ga poskušali rešiti hrvaški protestantski pisci, je bilo vprašanje skupnega knjižnega jezika. Odločitev o izbiri jezika za tiskane knjige je bila sprejeta postopoma, s terenskimi preizkusi in posvetovanji različnih strani. Misel o združevalnem jeziku se je najprej pojavila v slovnici Bartola Kašića (1604), pa v knjigah Franja Glavinića, nato pa tudi v spisih drugih katoliških piscev 17. stoletja, a da je prišlo do poenotenja v štokavskemu narečju, gre zasluga najprej hrvaškim protestantskim piscem, ti so namreč ustvarili osnovo za sprejem enotnega jezika, ki so ga naposled sprejeli tudi katoliški pisci.⁵⁷

Nekoliko več razhajanj je pri hrvaških protestantih prišlo pri določanju pisave: Hrvati so v 16. stoletju uporabljali tri pisave: glagolico, cirilico in latinico. Knjige, namenjene cerkveni delovanju glagoljašev, so se redno tiskale v glagolici, redkeje v bosančici (zahodna cirilica); dela, namenjena predvsem laikom, meščanstvu in redkim pripadnikom aristokracije, pa v latinici. Cirilica je bila omejena na jugovzhod, glagolica na severozahod, latinica pa je pokrivala tako ta kot druga področja. Črke v glagolici in cirilici je bilo treba posebej pripraviti, uliti in ohraniti za nadaljnje potrebe, v latinici pa so bile na razpolago v vsaki tiskarni – najlažje

⁵⁰ Damjanović, »Bilješke o jeziku glagoljičnoga protestantskoga Katekizma«, 518.

⁵¹ Kuštović, »Filološka proučavanja«, 53.

⁵² Kuštović, »Filološka proučavanja«, 53.

⁵³ Trubar, *Zbrana dela* 12, 17.

⁵⁴ Eggers, *Deutsche Sprachgeschichte*, 3..

⁵⁵ Dalmatin, *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*.

⁵⁶ Dalmatin, *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*.

⁵⁷ Bratulić, *Glagoljaštvo*, 234-235.

je bilo torej natisniti knjigo v latinici, ki se je tudi zlahka razširila po vsem hrvaškem prostoru. Če so začetki protestantskega tiska stekli v glagolici, je bila naposled sprejeta cirilica.⁵⁸

Zaradi groženj, prepovedi, izgonov in zaplemb premoženja številni plemiči in duhovščina niso sprejeli nove vere, čeprav so jo pomagali širiti.⁵⁹ Naposled je voditeljem protestantskega gibanja zmanjkalo začetne gospodarske podpore. Hrvaški je pretila turška nevarnost in po pomoč so se obračali na Rim, ne na Nemčijo. Tradicionalna navezanost glagoljašev na Rim in katolicizem je ustavila verska in kulturna prizadevanja protestantov in protestantizem v vsej Hrvaški. Tako je protestantizem na Hrvaškem kratkotrajna epizoda,⁶⁰ a izrednega pomena, saj je protestantski tisk dragocen korpus hrvaške knjižne in jezikovne dediščine.

Zaključek

Morda bi bil bolj poveden naslov tega prispevka Glagolica in *hrvaški* protestanti, saj so bili oni tisti, katerih dejavnost v glagolici je omembe vredna. Njihova izbira glagolice kot samostojnega sredstva je razumljiva, saj so lahko naslonili na dolgo tradicijo glagoljaškega ustvarjanja. Hrvati so imeli v nasprotju z Nemci in Slovenci že v 16. stoletju delno prevedeno Sveto pismo in bogoslužje, ki je potekalo v staroslovanskem jeziku hrvaške različice. Iz tega vidika protestantizem za hrvaški narod nima tolikšnega pomena kot za nekatere druge evropske narode, tudi Slovence. Jezikovni standard se je vzpostavil kasneje, a na podlagi protestantskih prizadevanj. Čeprav protestantsko gibanje na Hrvaškem zaradi različnih okoliščin, predvsem močne protireformacije in finančnih težav, ni bilo razširjeno, je protestantski tisk dragocen korpus hrvaške knjižne in jezikovne dediščine.

Če se vrnemo na sam začetek glagolice, k njenemu nastanku, naletimo na *Proglas*, prvo pesem v stari cerkveni slovanščini, napisani kot predgovor k prevodu Evangelijev v glagolici. V tej jambski pesnitvi, katere avtorstvo se pripisuje Konstantinu, so verzi (v približnem prevodu): vsako človeško srce potrebuje dež božjih črk, da bo lahko božji dar dozorel.⁶¹ Ti povedni verzi preko stoletij povezujejo nastanek glagolice in delovanje protestantov, ki se združujejo v impulzu podajanja vere ljudem v njim razumljivem jeziku in jih tako popeljati do božje ljubezni.

Viri

- Archivio Segreto Vaticano, Reg. vat, br. 21, f. 522rv.
- Ciril. *Proglas*.
<https://web.archive.org/web/20150423145853/http://www.litcentrum.sk/36106> (Dostop: januar 2023).
- Trubar, Primož. *Nemški spisi*. Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2017.
- Trubar, Primož. *Zbrana dela* 12. Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2017.

Literatura

- A collection of Primož Trubar Slovenian and Croatian Protestant books in the British Library. *European Studies Blog*. <https://blogs.bl.uk/european/2014/05/slovenian-and-croatian-protestant-books-in-the-british-library-.html> (Dostop: januar 2023).
- Badurina Stipčević, Vesna. »Protestantski prijevod Biblije. Uz latinički prijepis Novoga zavjeta hrvatskih protestanata: Anton Dalmatin-Stipan Konzul, Novi Testament« *Vijenac.: novine Matice hrvatske za književnost, umjetnost i znanost*, 525 (2014), 12–12.

⁵⁸ Bratulić, *Glagoljaštvo*, 234.

⁵⁹ Ćutić Gorup, »Protestanten im österreichischen Istrien,« 183.

⁶⁰ Bratulić, *Glagoljaštvo i glagolizam*, 158.

⁶¹ Ciril, *Proglas*.

- Benitan, M.C. »Rain of God's Letters – Glagolitic Alphabet as a Mystical Tool?« *Medieval Mystical Theology*, 27/1 (2018). DOI: 10.1080/20465726.2018.1472413.
- Botica, Ivan. *Glagolitic Scribes*. <http://virtualna.nsk.hr/glagoljica/glagolitic-scribes-2/?lang=en> (Dostop: januar 2023).
- Bratulić, Josip. »Glagolizam i glagoljaštvo.« V: *Drugi Hercigonjin zbornik*, ur. Stjepan Damjanović, 53–57. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2005.
- Bratulić, Josip. »Glagoljaštvo i glagolizam u crkvenom i društvenom životu Hrvata i Slovenaca.« *Kolo* (1995), 153–166.
- Bratulić, Josip. »Glagoljica u srednjoj Istri.« *Istarski mozaik* 8/5 (1970), 68–72.
- Bukovec, Predrag. »Der Glagolitische Usus des Römischen Ritus.« *Ostkirchliche Studien*, 64(2015) 96–129.
- Čutić Gorup, Maja. »Protestanten mi österreichischen Istrien: Resonanz oder Bewegung?« *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske*, 4/4-5(2009), 174–184.
- Dalmatin, Antun. *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*. <https://www.biolex.ios-regensburg.de/BioLexViewview.php?ID=702> (Dostop: januar 2023).
- Damjanović, Stjepan. »Bilješke o jeziku glagoljičnoga protestantskoga Katekizma iz 1561. godine.« V: *Između dviju domovina: zbornik Milorada Nikčevića: povodom sedamdesetgodišnjice života i četrdesetpetogodišnjice znanstvenog rada*, ur. Milica Lukić in Jakov Sabljčić, 517–530. Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost, 2011.
- Dolinar, Darko. *Slovenska literarna veda od Trubarja do druge svetovne vojne*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2018.
- Eggers, Hans. *Deutsche Sprachgeschichte*, 3. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 1973.
- Fine, John. »The Slavic Jerome. An Entertainment.« *Harvard Ukrainian Studies*, 22(1998), 101-112.
- Hafner, Stanislaus. »Die slowenische Reformation und der Glagolismus.« *Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu*, 21(1971), 365–376.
- Ivić, Ines. »Kako je sveti Jeronim (p)ostao Dalmatinac? – Formiranje kulta svetog Jeronima tijekom 15. stoljeća.« V: *Sveti Jeronim kroz vjekove. Kult i spomenici*, ur. Emilio Marin in Katarina Horvat-Levaj, 219–247. Zagreb: Hrvatsko katoličko sveučilište, 2021.
- Kuštović, Tanja. »Filološka proučavanja hrvatskoh protestantskih tekstova.« *Biblijski pogledi*, 27/1–2(2019), 44–58.
- Marinčič, Marko. »Vergerij mlajši in Primož Trubar: latinski humanizem in slovenska reformacija.« *Primerjalna književnost*, 41/2(2018), 77–98.
- Mihajlević, Ana. Glagoljica. <https://stin.hr/glagoljica/> (Dostop: januar 2023).
- Rupel, Mirko. *Slovenski protestantski pisci*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966: 351–366.
- Simoniti, Primož. *Med humanisti in starimi knjigami*. Ljubljana: Slovenska matica, 2007.

Ema Bjelčević

Ženske bolezni v Antični Grčiji

Izvleček

V antični družbi so bolezni in obolenja, kot je npr. epilepsija, postale svete in zaznamovale ljudi kot preroške. Takšna je bila miselnost večine takratnih civilizacij, Grki pa se navajajo kot prvi, ki so prešli na tako imenovano »racionalno«
medicino. Ta »emancipacija medicine od vraževerja«
je utrla pot razvoju medicine kot znanosti in po zaslugi Grkov se je medicina razvila iz umetnosti, ki se je ukvarjala z nadnaravnim, v umetnost, ki upravlja naravne vzroke. Bolj poseben poudarek na človeških telesih in nastajanju se je pojavil, ko je skupina zdravilcev začela pisno predstavljati svojo medicino – svoje zamisli in prakse v zvezi z zdravjem in boleznijo – v besedilih, ki so bila kasneje zbrana v »Hipokratovem korpusu«. Ženske so bile v ta novi medicinski projekt vključene na zapleten način. Nastala je prva groba različica tega, kar danes poznamo kot področje ginekologije, saj so hipokratski zdravniki ponudili naravoslovne razlage za vidike zdravja, značilne za žensko telo, vključno – ali predvsem - z menstruacijo, nosečnostjo in porodom. Medtem ko je moško seme ostalo ključnega pomena, so vse bolj priznavali tudi ženski prispevek k razmnoževanju, žensko telo pa je postalo središče medicinske dejavnosti v zvezi s plodnostjo. Zdravniki so verjeli, da je menstruacija ključen način samoregulacije zdravega ženskega telesa, nosečnost pa naj bi rešila težave z maternico, ki naj bi bila gibljiva in povzročala bolezni. Hipokratski koncepti so vplivali na druge pisce, kot je Platon, ki je prevzel idejo o divji in nepredvidljivi maternici ter njenem nadzoru z moškim posredovanjem, diagnoza premaknjene maternice pa se je uporabljala za opis številnih ženskih patologij in se je nadaljevala do freudovskih časov.

Abstract

In ancient society, diseases and illnesses such as epilepsy became sacred and marked people as prophetic. This was the mindset of most civilisations at the time, and the Greeks are cited as the first to switch to so-called "rational" medicine. This "emancipation of medicine from superstition" paved the way for the development of medicine as a science and, thanks to the Greeks, medicine evolved from an art concerned with the supernatural to an art that manages natural causes. A more specific focus on human bodies and formation emerged when a group of healers began to put their medicine - their ideas and practices concerning health and illness - into writing in texts that were later collected in the 'Hippocratic Corpus'. Women were involved in this new medical project in a complex way. The first rough version of what we now know as the field of gynaecology was created, as Hippocratic physicians offered naturalistic explanations for aspects of health specific to the female body, including - or especially - menstruation, pregnancy and childbirth. While the male sperm remained crucial, the female contribution to reproduction was increasingly recognised and the female body became the focus of medical activity in fertility. Doctors believed that menstruation was a key way of self-regulation for a healthy female body, and pregnancy was supposed to solve problems with the womb, which was thought to be wandering around the body and as such cause diseases. Hippocratic concepts influenced other writers such as Plato, who took up the idea of a wild and unpredictable womb and its control by male intervention. Diagnosis of a wandering womb was used to describe many female pathologies and continued until Freudian times.

Ključne besede: Asklepij, ginekologija, potujoča maternica, ženske bolezni, Hipokratov korpus, antika

Dva izmed bogov, ki so ju Grki najpogosteje častili, sta bila Apolon in Asklepij, ki sta omenjena v uvodnih vrsticah Hipokratove prisege: »*Prisegam pri Apolonu, zdravniku, in Asklepiju, Higieji in Panaceji ter vsem bogovom in boginjam kot mojim priča, da se bom po svojih sposobnostih in presoji držal te prisege in te pogodbe.*« Higieja in Panaceja sta bili boginji zdravljenja, vendar so ju častili manj kot Apolona in Asklepija, ter za bolj specifične bolezni.¹

Mit o bogu Asklepiju se začne z umorom njegove matere, ki ga je zagrešil njegov oče Apolon. Bog Apolon je bil zloglasen zaradi svojega lovljenja žensk in med eno od eskapad je oplodil smrtnico Koronido (Koronis). Koronida se je odločila za smrtnega ljubimca, Apolon pa je v navalu besa oba ubil, njeno truplo zažgal na grmadi, svojega sina Asklepija pa izrezal iz Koronidine maternice s prvim carskim rezom v zgodovini. Asklepij je bil nato poslan živeti in se učiti h kentavru Hironu, od katerega se je naučil zdravilstva in sčasoma v zdravniškem znanju presegel tako svojega učitelja kot očeta. V skladu z mitom je Asklepij postal tako dober v zdravljenju, da je dejansko vračal ljudi od mrtvih. To je razjezilo Zeusa – boga nebes – in Hada – boga mrtvih –, saj je bilo takrat na zemlji preveč ljudi, v podzemlju pa premalo. Zato je Zeus Asklepija zadell s strelo in ga ob tem pobožanstveno ustoličil. James Longrigg opisuje Asklepijev kult kot »*najvplivnejši zdravilni kult v antični Grčiji ... [ki] se je razširil v Egejsko morje, Malo Azijo in Egipt.*«²

Religiozni in magični pristopi k ženski medicini

Ginekološki spisi grških in rimskih zdravnikov so bili namenjeni pismenemu in izobraženemu občinstvu, ki so ga po vsem sodeč sestavljali predvsem moški, ki jih je zanimalo zdravje žensk. Več skupin dokazov, vključno s tempeljskimi napisi in magičnimi uroki na papirusu, priča o pripravljenosti žensk, da poiščejo versko in magično zdravljenje, in ponujajo vpogled v različne načine zdravljenja, ki so jih ženske morda uporabljale. Lauren Caldwell poudarja da racionalni in neracionalni viri zdravljenja niso nujno nasprotovali drug drugemu; posamezniki so lahko iskali oba in ju obravnavali kot dopolnjujoča se.³

Za tiste, ki so živeli dovolj blizu svetišča ali so si lahko privoščili potovanje, je bila ena od možnosti iskanje zdravljenja pri omenjenem grško-rimskem bogu zdravljenja Asklepiju. Obred v enem od Asklepijevih templjev je vključeval spanje prosilca v svetišču (abaton) in prejetje zdravnih sanj od boga. Ko se je pacient zbudil, je lahko ugotovil, da je ozdravljen; če pa so sanje predstavljale predlog, ki ga je bilo treba razložiti, je lahko našel božanske duhovnike, ki so bili za majhno plačilo pripravljene opraviti takšno storitev. Iz templja v Epidavru je ohranjenih več deset zdravnih zapisov, *iamata*, v katerih pacienti potrjujejo učinkovitost zdravil, ki so jih prejeli v templju. Iz *iamatov* je razviden vzorec, v katerem pacientke iščejo zdravila za kronične in težke bolezni, ki vključujejo ginekološke ali reproduktivne težave, kot je neplodnost. Od trinštiridesetih čitljivih *iamatov*, ki so se ohranili na dveh velikih ploščah iz Epidavra, jih deset vključuje ženske, šest od teh primerov pa vključuje nosečnost ali neplodnost. Obe nosečnosti, zabeleženi v *iamatih*, sta izjemno dolgi in se končata s čudežnimi ozdravitvami:⁴

Kleo je bila noseča pet let. Po petletni nosečnosti je prišla kot prosilka k bogu in je spala v abatonu. Takoj ko ga je zapustila in prišla izven templja, je rodila sina, ki se je takoj po rojstvu umil v vodnjaku in je hodil okrog s svojo materjo. V zahvalo za to milost je je na svoje votilo zapisala: »ni veličina table tista, ki

¹ Pellegrino, »Ancient And Modern Healthcare For And By Women«, 11.

² Pellegrino, »Ancient And Modern Healthcare For And By Women«, 11–12.

³ Caldwell, »Gynecology,« 365.

⁴ Caldwell, »Gynecology,« 367.

je vredna občudovanja, temveč božanstvo, saj je Kleo nosila v svoji maternici breme pet let, dokler ni spala v templju in jo je uslišal.»⁵

Irby opisuje tudi druge napise iz omenjenega templja, ki so podobno preprosti in kratki: opisu ženske bolezni sledi potrditev, da je bila v stiku z božanstvom in je prejela božansko zdravilo. Opis se včasih konča z neposrednim izrazom hvaležnosti bogu in opisom prejete milosti. V teh pripovedih je poudarek na praznovanju neposrednega odnosa prosilke z bogom in njegovih nadnaravnih moči; posredniška vloga duhovnikov ali tempeljskih oskrbnikov je omenjena le redko, če sploh kdaj. To poudarja, da so bili duhovniki nedvomno avtoritativni sami po sebi (tudi kot razlagalci sanj in upravljalci vsebine posvetilnih napisov), vendar je njihovo vlogo zasenčil stik prosilke z bogom. Duhovniki v pripovedih niso opisani kot osebe z medicinsko izobrazbo, ki bi bila podlaga za njihove razlage, niti niso prikazani kot razlagalci vzrokov za častilčevo bolezen. Poudarjena je moč in muhasta narava boga, ne pa sinematično raziskovanje vzroka bolezni. Irby trdi, da magična ali ljudska zdravila niso bila nič manj priljubljena kot naravoslovni pristopi ter da ohranjanje urokov, ki so vključevali maternico, potrjuje, da se je ljudsko razumevanje ženskega zdravljenja v rimskem cesarstvu ohranilo še stoletja po aleksandrijskem anatomskem odkritju, da je maternica trdno vpeta v telo, in tako nasprotuje mnenju, da je prišlo do dramatičnega »preobrata« v obravnavi žensk, ki so ga povzročile naturalistične razlage in zdravljenje bolezni.⁶

V antični družbi so bolezni in obolenja, kot je npr. epilepsija, postale svete in zaznamovale ljudi kot preroške. Takšna je bila miselnost večine takratnih civilizacij, Grki pa se navajajo kot prvi, ki so prešli na tako imenovano »racionalno« medicino. Po tem razumevanju zdravja bolezni in bolezni nimajo božanskega vzroka, temveč so posledica neravnovesja v človeku in naravnih vzrokov. Ta »emancipacija medicine od vraževerja« je utrla pot razvoju medicine kot znanosti in po zaslugi Grkov se je medicina razvila iz umetnosti, ki se je ukvarjala z nadnaravnim, v umetnost, ki upravlja naravne vzroke.⁷

Razvoj učene grške medicine je sicer potekal v dialogu z nekdanjim kulturnim imaginarijem in interakcije s filozofijo in bolj tradicionalnimi načini mišljenja so se nadaljevale, vendar je bil rezultat v mnogih pogledih nekaj povsem novega. Razprave o človeškem rodu so se na novo razvile v grškem svetu poznega petega in zgodnjega četrtega stoletja, v vse bolj bogatem in povezanem svetu, kjer sta cvetela raziskovanje in argumentacija v ustni in zlasti pisni obliki. Razpravo so začeli že predsokratski filozofi, ki so v prejšnjem stoletju postavili širša načela razumevanja, kako stvari »nastanejo«, v besedilih. Bolj poseben poudarek na človeških telesih in nastajanju se je pojavil, ko je skupina zdravilcev začela pisno predstavljati svojo medicino – svoje zamisli in prakse v zvezi z zdravjem in boleznijo – v besedilih, ki so bila kasneje zbrana v »Hipokratovem korpusu«.⁸

Epski pesnik Heziod v osmem stoletju pred našim štetjem je bil prvi, ki je izrazil idejo, da so ženske posebna »rasa«, ki se razlikuje od moških. To razlikovanje je bilo na neki ravni smiselno, saj je imelo zrelo žensko telo telesne lastnosti in funkcije, ki so se razlikovale od tistih v moškem telesu. V petem stoletju pred našim štetjem so hipokratski zdravniki prevzeli to pojmovanje ženske drugačnosti in ga začeli povezovati s pojmom narave (gr. *physis*), ki so ga v šestem in petem stoletju našega štetja v svojih spisih razvili predsokratski filozofi. Nastala je prva groba različica tega, kar danes poznamo kot področje ginekologije, saj so hipokratski zdravniki ponudili naravoslovne razlage za vidike zdravja, značilne za žensko telo, vključno z menstruacijo, nosečnostjo in porodom.⁹

⁵ Caldwell, »Gynecology,« 367.

⁶ Caldwell, »Gynecology,« 368.

⁷ Pellegrino, »Ancient And Modern Healthcare For And By Women«, 14.

⁸ King, *Hippocrates' woman: reading the female body in ancient Greece*, 39.

⁹ Caldwell, »Gynecology,« 360.

Te moške zdravnike je na splošno zanimal celoten proces razmnoževanja, saj se je lahko vključil v njihove širše fiziološke razprave, posebej jih je zanimalo vprašanje plodnosti, ki bi lahko vplivalo na njihove paciente, zlasti pacientke. S takšnim povezovanjem teorije in prakse so ti moški vzpostavili novo obliko pisnega medicinskega diskurza v nasprotju s prejšnjimi pismenimi tradicijami na Bližnjem Vzhodu in v Egiptu, ki niso imele izrecne teoretične razsežnosti. Narava ženskega mesa in somatskih tekočin je na primer postala predmet razprave, saj se je na eni strani nanašala na globalne predstave o spolnem redu in razlikah, na to, kaj bi lahko bilo v ozadju vseh zaznanih somatskih razlik med moškimi in ženskami, na drugi strani pa na pragmatična vprašanja zdravljenja, na to, kaj bi lahko bilo v ozadju ukrepov za ohranjanje zdravih in plodnih ženskih teles. Prišlo je tako do kontinuitete kot tudi do sprememb. Tako kot na starodavnem Bližnjem Vzhodu so vprašanja, povezana z nastankom človeškega bitja, še naprej raziskovali v mitih. Rojstvo Atene iz Zevsove glave, potem ko je ta pojedel njeno mater Metis, na primer, ponazarja mitsko tematizacijo nenavadnih oblik spočetja, prav tako kot Herino spočetje boga Hefajsta z uživanjem solate namesto s spolnim odnosom z možem Zevsom. Pomembno tu je, da je slednja zgodba nakazovala, da bo posledica odsotnosti moškega prispevka deformiran otrok, saj se je Hefajst rodil hrom.¹⁰

Ženske so bile torej v ta novi medicinski projekt vključene na zapleten način. Medtem ko je moško seme ostalo ključnega pomena, so vse bolj priznavali tudi ženski prispevek k razmnoževanju, žensko telo pa je postalo središče medicinske dejavnosti v zvezi s plodnostjo; dejansko je bila medicinska dejavnost v zvezi z ženskim telesom osredotočena na oploditev. *Bolezni žensk* je na primer eno od besedil, ki ponazarjajo načelo, da je žensko zdravje odvisno od rojevanja. Maternica je v središču patološkega raziskovanja, »stalni refren« terapevtskih nasveto pa je zakonska spolnost, saj »če zanosi, bo zdrava«. Helen King poudarja, da gre tu za ključno temo Hipokratove "ginekologije" in vseh teh traktatov, posvečenih ženskemu zdravju, boleznim in zdravljenju.¹¹

Hipokratov korpus

Morda najbolj znana osebnost starodavne medicine je Hipokrat, ki se ga spominjamo kot očeta zahodne medicine in je znan po tem, da je zagovarjal idejo racionalne medicine. Hipokratov korpus je pomembna zbirka skoraj šestdesetih del iz obdobja od petega stoletja pred našim štetjem do prvega stoletja našega štetja, ki se pripisujejo Hipokratu ali njegovim naukom. Zbirka omogoča pomemben vpogled v zgodovino medicine in je še posebej koristna pri preučevanju ženske medicine.

Helen King opozarja, da med besedili, ki so do nas prišla pod imenom »Hipokrat«, verjetno nobenega ni napisal zgodovinski »oče medicine«. Resnica o njegovem življenju verjetno leži nekje med zavito mitologijo in heroizirano karikaturjo, vendar je znano, da je živel približno 460–375 let pred našim štetjem in da se je rodil na grškem otoku Kos. To, kar je postalo »Hipokratov korpus«, je glede na geografski izvor, datum nastanka in do neke mere tudi teoretično stališče raznolika zbirka.

Hipokratski avtor knjige *Bolezni* v besedilu, ki obravnava žensko puberteto, opisuje menarho (prvo menstruacijo) kot izjemno nevarno obdobje za zdravje. Presežek tekočine lahko obremenjuje žensko telo od pubertete naprej, ko se kri začne kopičiti v telesu in poskuša najti izhod. Po tem modelu se je, če prva menstruacija ni nastopila ob pravem času, nakopičila kri, telesni in čustveni simptomi, ki so sledili, pa so bili hudi: dekleta naj bi bila nagnjena k napadom in celo k poskusom samomora. Kot kaže knjiga *Bolezni mladih deklet*, so hipokratski pisci menstruacijo obravnavali kot glavni način samoregulacije zdravega ženskega telesa z rednim izločanjem tekočine. Čeprav knjiga razvija konceptualni model ženske fiziologije, pa

¹⁰ King, »Women and Doctors in Ancient Greece«, 39.

¹¹ King, »Women and Doctors in Ancient Greece«, 52.

Bolezni mladih deklet ponazarja še en ključni vidik hipokratske teorije, in sicer njeno opiranje na tradicionalne družbene norme in pričakovanja, ki temeljijo na spolu, ter njihovo utrjevanje. V tem traktatu, ki se osredotoča na dekleta, godna za poroko, je vzročna povezava med nosečnostjo v zakonu in ženskim zdravjem. V traktatu *Bolezni mladih deklet* je ta ideja po dramatičnem opisu dekliških simptomov postala vrhunec avtorjevega besedila:¹²

»Ko si opomorejo, ženske po naročilu boginjinih duhovnikov Artemidi posvetijo še marsikaj, predvsem pa draga ženska oblačila. Ampak ženske so zavedene. Olajšanje pride, ko ni ovir za pretok krvi. Zato pozivam, naj se, kadar mlada dekleta zbolijo za tovrstno boleznijo, čim prej poročijo. Če zanosijo, ozdravijo.«¹³

Nosečnost naj bi rešila tudi težavo maternice, ki naj bi bila nagnjena k tavanju po telesu. Po Hipokratovem mnenju maternica ni bila zasidrana v telesu in se je lahko gibala na način, ki je povzročal bolezni. Kadar je plod ne obremenjuje ali kadar je preveč suha, naj bi se maternica selila v druge dele telesa. Posledice tega gibanja bi lahko bile pogubne za zdravje ženske, saj bi maternica lahko pritiskala na druge organe, in če bi se preselila tako daleč, da bi segla do grla, bi jo lahko celo smrtno zadušila.¹⁴

Pojem potujoče maternice je hitro presegel okvire medijskih spisov in vplival na druge pisce. Platon na primer v svojem opisu nastanka človeškega telesa v Timaju maternico prikaže kot divjo in nepredvidljivo žival z voljo, ki služi spodbujanju žensk k spolnemu poželenju. Čeprav je Timaj filozofsko besedilo, ima skupne točke s Hipokratovimi *Bolezni mladih deklet*, saj obravnava težave z maternico kot križišče med družbenim in medicinskim ter kot zdravilo predpisuje poseg moškega. Po Platonu maternica blokira ženske dihalne poti in povzroča »dodatne bolezni«, dokler ženska ne začne s spolnim odnosom in zanosi. Poleg tega imajo hipokratske ideje o nadzoru maternice v Timaju v skladu s Platonovim širšim ciljem večji kozmični pomen: z nosečnostjo in porodom, poudarja Platon, je zagotovljeno širjenje človeške vrste, ki je del naravnega reda. Kmalu zatem je Aristotel prevzel Hipokratovo idejo o maternici kot značilnosti ženskega telesa, ki morda potrebuje moško posredovanje, da se stabilizira; trdi, da je izpadlo maternico mogoče odpraviti z nosečnostjo.¹⁵

Čeprav je bilo tradicionalno podobo ženske kot neukrotljive in potrebne nadzora težko povsem ločiti od medicinske misli, je ključni del razlage hipokratskega modela ženskega telesa in njegovih funkcij v dejstvu, da klasični grški zdravniki niso izvajali seciranja človeškega telesa. Pri razvoju modela ženske anatomije in fiziologije so se ti avtorji namesto tega zanašali na opazovanje zunanjih simptomov in znakov, vključno s tekočinami, ki jih izloča telo, ter na analogije, kot je primerjava ženskega mesa z vpojno volno in moškega mesa s tesno tkano tkanino. Z Aristotelovo *Zgodovino živali* se je začelo sistematično raziskovanje primerjalne anatomije, vendar v skladu s kulturnimi normami še vedno ni bilo seciranja ljudi. Šele od tretjega stoletja pred našim štetjem, ko so helenistični zdravniki v muzeju v Aleksandriji pri svojih raziskavah začeli uporabljati človeška trupla, se je hipokratski model ženskega reproduktivnega zdravja spremenil. Delo helenističnega raziskovalca Herofila je bilo prelomno, saj je med drugim pokazalo, da je maternica zasidrana v telesu.¹⁶

¹² Caldwell, »Gynecology,« 361.

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Caldwell, »Gynecology,« 362.

¹⁶ Caldwell, »Gynecology,« 362. Diagnoza premaknjene maternice se je uporabljala za opis številnih ženskih patologij in se je nadaljevala do freudovskih časov. Splošno je bila znana kot histerija. V Hipokratovih časih so za pomiritev maternice, ki je bila včasih poosebljena kot čuteče bitje z lastnimi željami in potrebami, morda uporabljali različne vonjave. Čeprav so bili prvotni nameni zdravljenja morda smiselni, je pripisovanje histerije

Rak dojk

Hipokrat je prvi uporabil izraz *rak* za opis trdih sprememb, ki jih občasno najdemo v ženskih dojkah. Utemeljeval je, da so te spremembe posledica težav z maternico in menstrualnim ciklusom ženske. Simptomi teh sprememb naj bi bili bolečina, izguba apetita, grenak okus in zmedenost. Hipokrat je odsvetoval operacijo kot zdravljenje raka dojk, saj je menil, da je škodljiva, in ugotovil, da je prognoza veliko boljša za ženske, ki sprememb ne odstranijo ali zdravijo. V svojem kasnejšem delu *Bolezni žensk* je Hipokrat seznam simptomov raka v pozni fazi še dopolnil z delirijo, dehidracijo, suhimi bradavicami, izgubo voha in plitvim dihanjem.¹⁷

Galen je menil, da je rak dojk posledica presežka črnega žolča v telesu, pri čemer se je skliceval na Hipokratovo humoralno teorijo bolezni. Domneval je, da je ženska menstruacija način odstranjevanja črnega žolča iz telesa. Ta zamisel se je ujemala z njegovim opažanjem, da se pri ženskah v menopavzi in pred menopavzo pogosteje pojavljajo spremembe na dojkah. V nasprotju s Hipokratom je Galen spodbujal kirurško odstranjevanje tumorjev in celo predpisoval posebne diete in očiščevanje, da bi se telo znebilo odvečnega črnega žolča.¹⁸

Ženske in znanje ter izkušene ženske

Pomemben produkt razvoja starogrške medicine je bilo tudi vse večje zanimanje za praktično delo z ženskami kot pacientkami, tudi kot potencialnimi materami. Bolna ženska telesa je bilo treba zdraviti, posegi na področju oploditve pa so vključevali tako posebna zdravila za neuspešno prokreacijo kot tudi vrsto splošnejših ukrepov za podporo spočetja, nosečnosti in lažjega poroda. Zdravljenje žensk ni bilo vedno enostavno. Vsaj za moške zdravnike je veljalo, da je ženske težje razumeti kot moške. Hipokratova ginekologija je pomembno poudarjala to radikalno razliko med spoloma, namesto da bi ženske obravnavala kot manjvredne različice moških ali kot moške, vendar z nekaterimi drugačnimi deli telesa. Trditev avtorja knjige *Bolezni žensk*, da se »zdravljenje ženskih bolezni močno razlikuje od zdravljenja moških bolezni,« je v tem pogledu temeljna. Ta avtor je v istem odlomku trdil, da ženske morda same ne vedo, kaj je z njimi narobe, in tudi če vedo, tega ne povedo zdravniku, ker se sramujejo svoje neizkušenosti in nevednosti; kljub temu jih »čas in potreba« sčasoma naučita. Ta tema je v Hipokratovem korpusu obravnavana tudi drugje. Izkušena ženska, kot jo imenuje Ann Ellis Hanson, ve, kaj se dogaja z njenim telesom. Dolgo je imela menstruacijo in je bila noseča, za razliko od svojih mlajših, manj zanesljivih kolegic.¹⁹

Toda kako je bilo predvideno, da so ti pogovori med zdravniki moškimi in njihovimi pacientkami potekali? V klasični grški družbi je namreč ženske v gospodinjstvu nadzoroval moški – *kyrios* – in je zelo poudarjala žensko čistost, vsaj pri državljankeh. To se odraža v Hipokratovih spisih. Prisega vsebuje zavezo, da se bo zdravnik v vsakem domu, v katerega bo vstopil, obnašal primerno, vključno z vzdržanjem kakršne koli spolne aktivnosti z ženskimi ali moškimi telesi, svobodnimi ali. V poznejšem deontološkem traktatu se zdravnik strinja: samokontrola je potrebna, kadar je omogočen dostop do teles »žena, hčera in premoženja, ki je zelo dragoceno.« Zdravniki lahko raje ne pregledajo pacientke, temveč uporabijo posrednika ali pa pacientki postavijo vprašanja o njenem samopregledovanju. Vendar pa vsa ta besedila poudarjajo rednost stikov zdravnikov s pacientkami in nekatera jasno nakazujejo, da so bile vsaj nekatere ženske pripravljene odkrito govoriti z zdravniki o svojem telesu in občutkih.²⁰

ženskim lastnostim skozi čas škodovalo ženskemu profilu. Kot opozarja Pellegrino, je v novejši zgodovini je opisovanje žensk kot »histeričnih« in s tem šibkejših mogoče razumeti kot obliko zatiranja; Pellegrino, 20.

¹⁷ »Women's medicine in Antiquity.«

¹⁸ »Women's medicine in Antiquity.«

¹⁹ King, »Women and Doctors in Ancient Greece,« 46.

²⁰ King, »Women and Doctors in Ancient Greece,« 47.

Vloga žensk v medicini

Ženske pa so v grško-rimski antiki opravljale tudi različne zdravstvene naloge. Njihova najpomembnejša vloga je bila babica, ki je pomagala pri porodih, kar je zagotovo eden najstarejših poklicev v zgodovini človeštva. Vloge medicinske sestre Grki in Rimljani niso poznali, saj se je ta poklic razvil razmeroma pozno iz vloge moškega diakona v zgodnji krščanski cerkvi. Antični medicinski viri ne omenjajo usposobljenega negovalnega osebja, ki bi redno pomagalo zdravnikom. Po potrebi so zdravniki kot pomočnike uporabljali sužnje ali člane bolnikove družine. V domačem kontekstu je mater familias zagotavljala vse storitve zdravstvene nege ali sorodne storitve, ki jih je potrebovala njena družina ali sužnji v gospodinjstvu.²¹ Retief in Cilliers opozarjata, da moramo biti pozorni tudi na to, da antičnemu svetu ne vsiljujemo sodobnih medicinskih kategorij in oznak, saj ni imel sistema za registracijo poklicev v smislu posebnih kvalifikacij. Vsakdo je lahko opravljal poklic zdravnika – njegov ugled je služil kot "potrdilo". Glede na navedbe v literaturi pa se zdi, da sta bila ta dva poklica opredeljena že zelo zgodaj. V Platonovem dialogu Theaetetus Sokrat na primer primerja svoje poskuse, da bi usposobil mlade, da bi jasno izrazili svoje misli o pomembnih vidikih življenja, z nalogo babice (*maia*). Izrazil je tudi presenečenje, da njegov sogovornik ne ve, da je sin babice Fainarete. Iz tega lahko sklepamo, da je bil poklic babice v družbi Platonovega časa dobro uveljavljen in spoštovan. Manj gotovosti je o poklicu zdravnice, a Platonova Republika potrjuje njihov obstoj. V svojih domnevah o idealni državi si Platon predstavlja družbo, v kateri bi najnaprednejši intelektualci – bodisi moški bodisi ženske – lahko postali zdravniki ali celo vladarji. Tako uporabi primer obstoječe in sprejete prakse, da bi podprl svoj dejanski argument za kompetentnost žensk, da bi v njegovi idealni državi delovale kot vladarice. Prehodna narava omembe dokazuje, da zdravnice (*iatrikē*) v njegovem času niso bile redkost.²²

Babice, tj. ženske, ki so redno pomagale pri porodih, so sprva od drugih babic dobile le osnovno praktično usposabljanje. Verjetno je obstajala družinska tradicija, tj. da so matere usposabljale svoje hčere, sužnje pa so morda opravljale nekakšno prakso pri svojih skrbnicah ali izkušeni babici. To »usposabljanje na delovnem mestu«, ki se je verjetno začelo v zgodnjem otroštvu, je bilo od helenističnega obdobja naprej (4./3. stoletje pr. n. št.) dopolnjeno s študijskim gradivom o porodništvu in ginekologiji. Besedila so vključevala Herofilov Maieutikon, vpliven praktični učbenik za babice, ki mu je sledil Soranov priročnik za babice in Galenovo delo o anatomiji maternice (namenjeno babici, kar nakazuje, da je bila pismena). Zadnja omenjena dela so bila pozneje prevedena iz grščine v latinščino in so ostala standardna besedila za babice še dolgo po srednjem veku.²³

O usposabljanju zdravnic je malo znanega. Čeprav so bili nekateri centri, kot so Kos, Knidos, Aleksandrija ter pozneje Rim in Pergamon, zelo dejavni na področju medicinskih raziskav, je malo verjetno, da bi se ženske tam lahko usposabljale. V Hyginovih bajkah je zanimiva anekdota, ki bi, če bi jo sprejeli zares, pomenila, da so se ženske v določenih ugodnih okoliščinah lahko usposabljale pri znanstveno izobraženih zdravnikih, vendar je njena pristnost dvomljiva. Pripoveduje, da so v zgodnji grški zgodovini, preden so bile v Atenah babice, ženske pogosto umirale med porodom, ker so bile preveč skromne, da bi se o svojih težavah pogovarjale z moškimi zdravniki. Mlada Grkinja Agnodike se je zato preoblekla v moškega in opravljala zdravniško prakso pri nekem Herofilu. Med pacientkami je postala tako priljubljena, da so jo moški kolegi obtožili, da jih je zapeljala. Na sodišču je razkrila svoj spol in bila oproščena. Atenci so nato spremenili zakon, ki je ženskam prepovedoval, da bi postale zdravnice, in od takrat naprej so lahko svobodne ženske študirale medicino.²⁴

²¹ Retief in Cilliers, »The Healing Hand,« 176.

²² Retief in Cilliers, »The Healing Hand,« 177.

²³ Ibid.

²⁴ Retief in Cilliers, »The Healing Hand,« 178.

Ta zgodba je bila v zgodovini medicine večkrat predelana in navedena kot povod za najrazličnejše argumente bork za pravice žensk, zlasti od 17. stoletja naprej, ko so morale babice in zdravnice zagovarjati svoj obstoj v zdravniškem poklicu, v katerem so prevladovali moški. Kasneje je bil ta dogodek obravnavan kot zgodovinski dogodek, vendar večina sodobnih raziskovalcev dvomi o njegovi avtentičnosti. Največ, kar lahko iz njega verjetno sklepamo, je, da so bile ženske v antični Grčiji sprva res izključene iz zdravniškega poklica, morda bolj po običaju kot z zakonodajo, vendar je kasneje postalo bolj običajno, da so se vanj vključile.²⁵

Soran iz Efeza v svoji Ginekologiji ponuja edinstven opis bistvenih značilnosti in veščin babice. Najprej se sprašuje: »Kaj je babica? Ženska, ki je poučena o vseh vzrokih ženskih boleznih in usposobljena za splošno medicinsko prakso.« Nato poda oris osebnih lastnosti in kvalifikacij idealne babice, ki naj bi ostale norma še več stoletij. Na tem mestu bodo izpostavljeni nekateri vidiki: Po Soranu mora babica znati brati in pisati; temeljito mora poznati teorijo in prakso porodništva; uživati mora v svojem delu, sicer ne bo mogla vztrajati pri svoji zahtevni nalogi; vedno mora biti trezna in živeti častno, saj ji ženske zaupajo skrivnosti svojega srca; ne sme biti vraževerna ali nagnjena k paniki; ni nujno, da je rodila otroke, saj ne le takšne ženske izkazujejo sočutje do porodnic; ne sme biti preveč zgovorna; prav tako ne sme biti požrešna, zaradi česar bi bila lahko dovzetna za podkupovanje žensk, ki bi želele nezakonito opraviti splav; biti mora telesno močna in zdrava, z dolgimi, vitkimi prsti in mehкими rokami (kar bi pomenilo, da ne sme delati z volno, kar je tradicionalno žensko delo).²⁶

Kot smo že omenili, enega prvih opisov naloge babice najdemo v Platonovem dialogu Theaetetus 149, kjer analizira vlogo babice s filozofskega vidika in jo uporabi kot primerjalno podlago za Sokratovo razlago njegove vloge učitelja mladine. V tem dialogu piše, da je naloga babice, da z zdravili in uroki sproži proces poroda, olajša težek porod in (po potrebi) povzroči splav. Povezava, ki jo je resen filozof, kot je bil Platon, povezal s porodnim procesom in magičnim ali skrivnostnim, odraža občutke povprečnega zgodnjega Grka v zvezi s tem mejnim področjem življenja, ki je bilo tradicionalno prežeto z verskimi in magičnimi praksami in je veljalo izključno za žensko domeno.²⁷

Literatura

- Caldwell, Lauren. »Gynecology.« V: *A companion to science, technology, and medicine in ancient Greece and Rome*, ur. Georgia Lynette Irby-Massie, 360–370. Chichester, Hoboken: Wiley Blackwell, 2016.
- King, Helen. *Hippocrates' woman : reading the female body in ancient Greece*. London, New York: Routledge, 1998.
- King, Helen. »Women and Doctors in Ancient Greece.« V: *Reproduction: Antiquity to the Present Day*, ur. Lauren Kassell, Nick Hopwood in Rebecca Flemming, 39–52. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
- Pellegrino, Erin Elizabeth. »Ancient And Modern Healthcare For And By Women.«. Diplomsko delo, University of Arizona, 2019.
- Retief, F. P., in L. Cilliers. »The Healing Hand: The Role of Women in Graeco-Roman Medicine.« *Acta Theologica* 26, št. 2 (2006): 165–88. Pridobljeno 20. 5. 2022. <https://doi.org/10.4314/actat.v26i2.52571>.
- Wikipedia. »Women's medicine in Antiquity.« Pridobljeno 20. 5. 2022. https://en.wikipedia.org/wiki/Women%27s_medicine_in_antiquity.

²⁵ Retief in Cilliers, »The Healing Hand,« 179.

²⁶ Ibid.

²⁷ Retief in Cilliers, »The Healing Hand,« 178.